

YAKIN TARİH DERGİSİ

2017 Cilt 1 Sayı 2
2017 Volume 1 Issue 2
ISSN: 2602-2060

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Yakın Tarih Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmaktadır. Dergi, Türk Dünyası Yakın Tarihi ve Eğitimi ile ilgili çalışmaları yayınlamak amacıyla kurulmuştur.

Dergi, Ocak ve Haziran aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne gönderilen yazılardan/yazarlardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazar veya yazarlarına aittir.

Yazarlar, yayınlanmak üzere kabul edilen makalelerinin yayın haklarını ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi 'ne devrini kabul etmiş sayılırlar.

Derginin tümü ya da bir bölümü ESTÜDAM Müdürlüğü izni olmadan kopyalanamaz veya yayınlanamaz, ancak atıf gösterilerek alıntı yapılabilir.

İletişim Adresi:

Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye

Editör: Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Telefon: +90 222 239 29 79 /2728
e-posta: mersan@ogu.edu.tr

Editör Yardımcısı: Yrd.Doç.Dr. Mustafa Yahya METİNTAŞ
Telefon: +90 222 239 29 79 /2715
e-posta: mmetintas@hotmail.com

Editör Sekreteri: Zekeriya YILDIRIM
Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye
Tel: +90 222 239 29 79 / 4499
e-posta: zekeriya@ogu.edu.tr

Telefon: 0 222 2293048

Sahibi ve Başkan

Prof. Dr. Hasan GÖNEN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü

Sorumlu Müdür

Prof. Dr. Hilmi ÖZDEN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ESTÜDAM Müdürü

Editör

Prof. Dr. Mesut ERŞAN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Editör Yardımcısı

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yahya METİNTAŞ, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Editör Sekreteri

Zekeriya YILDIRIM, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörlüğü

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Prof. Dr. Hilmi ÖZDEN

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Prof. Dr. Selma METİNTAŞ

Doç. Dr. Nuri KAVAK

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYIRAN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yahya METİNTAŞ

Yrd. Doç. Dr. Oktay BERBER

İÇİNDEKİLER

Cengiz Dağcı'nın Eserleri ve Yazılmamış Tarih	1 - 18
Hilmi ÖZDEN	
Osmanlı Devleti'nin Dağılma Döneminde Türk Boğazları ve Lozan	
Boğazlar Sözleşmesi	19 - 69
Mehmet KAYIRAN Mustafa Yahya METİNTAŞ	
Cumhuriyet'in İlk Beş Yılında Sosyal Hayat	70 - 94
Volkan MARTTİN	
Siyaset Tarihinde Çoğulculuk Akımının Gelişimi	95 - 99
Melike METİNTAŞ Mustafa Yahya METİNTAŞ	
Selma Rıza Feraceli (1872-1931) Ve Türk Kadınının İlk Gazetecilik	
Deneyimleri	100 - 108
Rumeysa Betül DOĞAN Mustafa Yahya METİNTAŞ	
Yazım Kuralları	109 - 113

CENGİZ DAĞCI'NIN ESERLERİ VE YAZILMAMIŞ TARİH¹

WORKS OF CENGİZ DAGCI AND UNWRITTEN HISTORY

Hilmi ÖZDEN²

Özet

Cengiz Dağcı'nın eserlerinde Türk ve insanlık tarihinin, henüz yazılmamış gerçekleri araştırmacılarını beklemektedir. Bu bekleyiş başta Türkler olmak üzere diğer ülkelerin yazar ve araştırmacılarını da ilgilendirmektedir. İnsanlar tabiatları itibariyle genelde kolayı ve bilineni tercih ederler. Hâlbuki hakikat perdesini, ancak ciddi araştırmacılar ve dikkatli okuyucular açar. Cengiz Dağcı eserlerine bir milletin yok edilmesini sığdırmıştır. Her bir eseri başlı başına ele alındığında karşımıza Kırım Türklerinin adım adım uğradığı soykırımı anlatılır. Buna ilave olarak acımasız Sovyet yönetiminin uygulamaları vardır. Sadece bu yönetim değil; II. Dünya savaşının getirdiği felaketlerde okuyucuya tanıtılmaya çalışılır. Almanların yaptığı katliamlar, esir kampları, Türkistan lejyonları ve çaresiz Türk halklarının trajedisi görülür. Türkiye'de bile henüz tam anlamıyla incelenmemiş Türkistan lejyonları hakkında yazarımızın eserlerinde; tarihsel ve yaşanmış gerçekle bağlantılı onlarca örnek okuruz. Cengiz Dağcı sadece bir edebiyat eserleri külliyatı bırakmamıştır. Aynı zamanda Türk tarihçileri için araştıracağı konuların yol haritalarını vermiştir. Bu eserlerden hareketle arşivlere giren bilim adamları tarihle yüzleşeceklerdir. Bu sayede tarihin üstü tozla, çamurla ve kan pıhtısı ile örtülmüş acı gerçeklerini göreceklerdir. Belki yüreklerin dayanamayacağı gerçeklere gözlerini ve kalemlerini açmak her araştırmacının ve/veya edebiyatçının cesaret edebileceği iş değildir. Buna rağmen er veya geç korkusuz insanlar, Sovyet, Alman ve birçok devletin o yıllara ait bıraktığı belgelerde Cengiz Dağcı'nın anlattıklarını arayacaklardır. O yaşadıklarını romanlaştırdığı içinde arşivler yazdıklarını doğrulayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Dağcı, Eserleri, Yazılmamış Tarih

Abstract

In the works of Cengiz Dagci, the researchers of the Turkish and human history are waiting for the facts that have not been written yet. This expectation concerns the writers and researchers of other countries, especially Turks. People generally prefer easily accessible information in terms of their nature. However, the truth puzzle opens only by serious researchers and attentive readers. Cengiz Dagci mentions the destruction of a nation in his works. When each piece is handled on its own, it is told that the genocide of the Crimean Turks step by step in his works. In addition, there are practices of the ruthless Soviet administration. Not just this administration, the catastrophes brought by the World War II are also tried to be introduced to the reader. The massacres of Germans, prisoners of war, the legions of Turkestan, and the tragedy of the desperate Turkish people are seen. In his works about the Turkestan legions which have not yet been exactly examined in Turkey; we read dozens of examples linked to the historical and lived reality.

Cengiz Dagci has not left a collection of literary works alone. At the same time, he has given road maps of the subjects they would investigate for Turkish historians. Scientists searching for archives of these works will face history. Thus, they will see the facts of pain that are covered with dust, mud and blood clot on top of history. Perhaps it is not the job that every researcher or writer would dare to open their eyes and pens to the facts that the hearts cannot stand. However, sooner or later, fearless people will seek what Cengiz Dagci tells in documents that the Soviet, German and many other states have left for those years.

Key words: Cengiz Dagci, Cengiz Dagci's Works, Unwritten History

¹ 16 -17. Mayıs. 2017 Tarihinde Eskişehir'de TÜDAM-ESTÜDAM İşbirliği ile hazırlanan "Uluslar Arası Cengiz Dağcı Sempozyumu"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² ESOGÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi

Giriş

Cengiz Dağcı'nın eserleri (**Korkunç Yıllar, Yurdunu Kaybeden Adam, Onlarda İnsandı, O Topraklar Bizimdi, Badem Dalına Asılı Bebekler, Anneme Mektuplar, İhtiyar Savaşçı vd.**) Türk ve insanlık tarihi açısından henüz tüm berraklığı ile yazılmamış bir tarihi muhafaza etmektedir. Dolayısıyla bu hakikat genç tarihçiler için araştırılmayı bekleyen içi trajedilerle dolu geniş kaynaklar sunmaktadır. Romanları ve diğer eserleri adeta belgesel bir roman niteliğindedir. Bu özellik onu her geçen gün daha güncel hale getirecektir. Gerçekler Rus NKVD (Gizli Haber Alma Teşkilatı), Alman, ABD ve diğer birçok devlet istihbarat örgütlerinin arşivi açıldıkça anlaşılacaktır. Ayrıca o dönemde Cengiz Dağcı ile birlikte benzer hadiseleri yaşamış askerlerin ve sivil halkın hatıraları yayımlandıkça Dağcı'nın eserlerinin içten, samimi olmasının ötesinde yazılmamış tarihe veriler sunduğu görülecektir.

Konuları çoğalmak mümkünse de dört ana başlık altında eserlerdeki yazılmamış tarihi olayları toplayabiliriz:

1. SSCB'nin kolhozlaştırma siyaseti ve Türk Yurdu Kırım'ın Koloni haline getirilmesi
2. Türk aydınlarının Stalin zulmu ile yok edilmesi
3. II. Dünya Savaşına Türklerin iştirak ettirilmesi ve Türkistan Lejyonlarında Kırım ve Diğer Türk Yurtlarının Askerlerinin Trajedisi
4. 18. Mayıs. 1944 Kırım sürgünü

YAZILMAMIŞ TARİH

1. SSCB'nin kolhozlaştırma siyaseti ve Türk Yurdu Kırım'ın Koloni haline getirilmesi

Türk okuyucuları olarak SSCB kolhozlaştırma siyasetinin işlendiği tarihî ve edebî eserleri önce batı kaynaklı eserlerden öğrenmeye başladık. Bunun yanında Soljenistin eserleri hem kolhozlaştırma siyasetinin hem de sürgün kamplarını okuyucuya anlatmakta idi. “**Sovyet Rus İdeolojisi**” üzerine yazılmış batı kaynaklı eserlerde genel tanımları içinde “**Komünizm ve Rus ideolojisi**” arasında bağlantı kurmakta idi. Dağcı'nın romanlarında bu hususun Kırım Türkleri özelinde işlendiğini görmekteyiz.

Dağcı “Onlar da İnsandı” “O Topraklar Bizimdi” de ve birçok eserinde kooperatifleştirme yahut toprakların kolhozlaştırma işlemini anlatır. Kırım Türklerinin toprakları yavaş yavaş ellerinden alınarak devletleştirilir. İnsanlar kendi topraklarında işçi olarak çalışır. Bir tutam üzümüne bile sahip çıkamaz. Biz Cengiz Dağcı'nın babasının kendi bağının bir tutam üzümünü öptüğü için sürgüne gönderildiğini biliyoruz: Cengiz Dağcı'nın babası köyü olan Kızıldağ'tan Akmesic'e sürgün edilir. Bir zaman hapishanede kalır. Serbest bırakıldıktan sonra ailesini yanına alarak Akmesic'e yerleşir. Anneme Mektuplar da babasının sürgün sebebi şu cümlelerle açıklanır “Ama uzun sürmedi alın terimizle kazanılan bu mutluluk”. NEP (Yeni Ekonomik Politika) politikasına son verilmesiyle başladı facia. Topkaya şirketinin topu martelinizle birlikte atılacak günün birinde diye gaip haber verenler haklı çıktılar. Derken kolhozlaşma başladı. Direnenler hapsedildiler. Sonra sürgünlere tanık olduk. Kızıldağ yarı yarıya boşaldı. Babam da o sıralarda tutuklananlar arasındaydı. Niçin? Ne yaptım? Suçum ne? Diyordu, zavallı, tüfek dipçikleri altında evimizden alınıp yolda bekleyen polis kamyonlarına götürüldüğü gece işlediği suçlardan birinin artık kolhoza ait ata mirası bağına girerek, ayakları dibindeki topraktan kaldırdığı İki

tutam toprağı ağıya ağlaya öpmesi olduğunu yıllarca sonra öğrendim. İşlediği suçların en büyüğü, belki de başlıcası buydu herhalde. Anne³”.

Cengiz Dağcı, “Onlar da İnsandı” ve “O Topraklar Bizimdi” adlı eserlerinde, Kırım'ın köylerini anlatır. Aynı ayrı iki köyü, bu romanlarında ele alarak inceler. "Onlar da insandı" romanında Yalta'ya bağlı Kızıлтаş köyü mevzubahistir. Roman bu köyün sınırları dışına pek çıkmaz. İşlenen fikir komünizm ve onun köylüye en çok tesir eden müessesesi kolhoz ile köylünün buna karşı aldığı savunma durumudur. Kızıлтаş köyünde henüz kolhoz kurulmamıştır. Herhangi bir işi yapabilmek için, önce oraya ulaşmak lâzımdır. Rus'lar da henüz bu merhalededirler. Yollar yaparak köylere varmaya çalışmaktadırlar. Kızıлтаş köyünde herkes kendi işinde gücündedir. Köylüler kendi tarlalarında çalışıp, kendi hayvanlarına bakmaktadırlar. Tabii mahsüllerinden de kendileri faydalanırlar. Köylülerde toprağa inanılmaz derecede bir bağlılık vardır. Sanki toprak bedendir, köylü de onun içinde ruhtur. Toprağa şekil verir, işler, sever, düzeltir, temizler. Her türlü bakımını yapar. Toprak sevgisi, nesilden nesle geçen bir miras gibidir. Bu duygu köylü olmayanlarda pek yoktur. Hattâ toprakla uğraşmayı bir eziyet sayarlar. Fakat romanda görülür ki; köylü toprağı işlemekten büyük bir zevk duymakta ve bu işi severek yapmaktadır. Toprak onlar için, hava gibi, su gibi, ekme gibi, bunların da ötesinde evlât veya sevgili gibi bir şeydir⁴.

Kolhozlaştırmanın tarihi süreci eserlerdeki bu gerçeğı teyit etmektedir. “Aralık 1927 de toplanan On Beşinci Parti Kongresinde, Sovyetler Birliğı ziraatının kolektifleştirilmesine karar verildi. Ferdî köylü ziraat işletmeciliğı ortadan kaldırılarak, ziraâ istihsal kooperatifleri esasına (kolhoz sistemine) geçilecekti. Zengin çiftçilere yüksek vergiler konuldu ve toprak icarı yasaklandı. Hâlbuki bu sıralarda varlıklı köylüler köy nüfusu içinde bir azlık teşkil ediyorlardı. Resmî kayıtlara göre, köy nüfusunun % 8,2 si topraksız köylüler, % 21,1'i fakir köylüler, % 66,8'i orta halli köylüler ve %3,9u varlıklı köylüler (kulak'lar)den ibaretti. Diğer bir kaynağı göre bu nispetler şöyledir: fakir köylü %35, orta halli köylü %60, varlıklı köylü %4-5 idi. 1929 yılı aralık ayında Stalin, “Bir sınıf olarak kulak'ların tasfiyesi” şiarını ortaya attı. Çoluk çocuğı ile tarlasında çalışan orta halli, hattâ fakir bir köylü bile “kulak” sayıldı. Köylülerin derhal kolhozlara girmeleri için, köylerde tedhiş metotlarına başvurdular. “Kolhozlara girmeyen, Sovyet rejiminin düşmanıdır” şiarıyla köylüyü büyük bir baskı altına aldılar. Kolhozlara girmek için arzu duymayan milyonlarca köylü, zorla “kulaklıktan tasfiyeye” tâbi tutuldular, mülkleri müsadere edildi. Kendileri ve aileleri Sibiryaya sürüldü, kamplara atıldı. Bir hesaba göre, tam kollektifleştirme sebebiyle Sovyetler Birliğı köylü nüfusunda meydana gelen azalış, on iki milyona yakındı. Bu rakam vasıtalı şekilde Sovyet resmi kaynakları ile de teyit olunmuştur. Diğer bir kaynakta, mal ve mülkleri ellerinden alınan ve çoluk çocukları ile Sibiryaya temerküz kamplarına sürülen köylü ailelerinin sayısı, bir milyon iki yüz elli bin civarında gösteriliyordu. Bazı köylerde yapılan tasfiye, köy nüfusunun %15 ini bulmuştu⁵.

Batılı bir iktisatçının hesabına göre, 1929-33 yılları arasında beş milyon köylü ailesi, Sibiryaya sürüldü. Daha sonraki yıllarda Stalin, bir konuşma esnasında Çhurchill'e, on milyon köylüyü sürmüş olduğunu itiraf etmiştir. 1929'un ikinci yarısında kolektifleştirme başlamıştı. Ekim 1929 da, çiftçi ailelerinin %4,1 i kollektif çiftliklere dâhil edilmişti. 20 Ocak 1930 da bu nisbet %21e çıktı. 10 Mart 1930 a kadar bütün çiftliklerin %58 i kollektifleştirilmişti. Köylüler, kolektifleştirmeye karşı on binlerce sığır, koyun ve atlarını keserek- kavurma haline getirdiler. Hükümet gerileme zorunda kaldı. 2 Mart 1930'da “Zafer sarhoşluğu” isimli makalesinde Stalin, zorla kolektifleştirmeye gitmenin “ahmakça ve gerici” bir davranış teşkil

³ Cengiz Dağcı, **Anneme Mektuplar**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 15.

⁴ İsa Kocakaplan, **Cengiz Dağcı'nın Dört Romani**, M.E.B. - İstanbul, 1999. s.163.

⁵ Mehmet Eröz, **Marxizm Leninizm ve Tenkidi**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 269-270.

ettiğini yazdı⁶. 1930 Martından sonra kolektifleştirme ameliyesinde taktik bir gevşeme oldu. Arzu etmeyenlerin kolektif çiftliği terk edebileceği belirtildi. Altı ay içinde, (Eylül 1930a kadar), kolektif çiftlikler nispeti. %58den, %21'e düştü⁷. 1930 Haziran ve Temmuzunda toplanan On Altıncı Parti Kongresinde, *kulak*'ın henüz mağlûp edilmediği ve "vahşi bir mukavemet" göstermesinin mümkün olduğu üzerinde duruldu. Kolektifleştirmeyi tamamlamak için, uzun ve kararlı bir mücadele lâzım geldiği kararlaştırıldı. 1934'e doğru bütün çiftliklerin hemen hemen dörtte üçü, kollektifleştirilmişti. Plânın vaatlerine rağmen, 1933 de ziraî istihsal, 1928 seviyesinin (yani kolektifleştirmeden önceki yıl) altındaydı ve kocabaş hayvan sayısı, 1928 rakamının hemen hemen yarısı kadardı⁸.

1932 sonbaharında, köylerde sun'ı olarak meydana gelen kıtlığa karşı Hükümet, hububat hırsızlığı için ölüm cezası verilmesini kararlaştırdı. Kıtlık kollektifleştirme ve mahsulün Hükümet tarafından düşük fiyatla alınmasından doğmuştu. Bu yüzden kitle halinde sürgünler oldu. Kıtlığın sebep olduğu ölümlere, OGPU'nun sebep olduğu ölümler eklendi. Smolensk, Rusya'nın esaslı bir ziraî bölgesidir. İkinci Dünya Harbinde Almanlar burayı işgal ettiklerinde, Parti ve OGPU'nun kayıtları ellerine geçti. Bunlar sonradan müttefiklere intikal etti. Bu kayıtlara göre, o mıntıkada kolektifleştirmeye karşı çıkan zengin, orta ve fakir köylüler, tevkif, sürgün ve müsadere muamelesine maruz kaldılar. Bu hareketler başıboş ve teşkilâtsizdi. Mahalli OGPU, 23 Şubat 1930 da, orta ve "hattâ" fakir köylülerin, "herhangi bir kimse" tarafından tevkif edildiklerini bildiriyordu. Ayrıca bütün Komünist Partililer, ganimet toplama sevdasına düştüler. OGPU, 28 Şubat 1930 da, "kulak"lığı tasfiye" müfrezelerinin çoğunun şiarının "Ye, iç. Onun hepsi bizim" olduğunu rapor etti. 8 Mayıs 1933'te Stalin ve Molotof tarafından, bütün teşkilâta tamim yayınlanıncaya kadar bu anarşi ve zulüm devam etti. Ondan sonraki faaliyetlere, Parti hâkim oldu⁹.

"Onlarda insandı" romanında Bekir köye gelen Ruslardan yaşlı olanını "Kala Mala"ya benzetir. Kala Mala gazetelerde gördüğü Karl Marx'tı. Marxizm'in kolhozlaştırma önerileri Sovyetlerde değiştirilerek hayata geçirilmiş ve Türk Yurtlarından Kırım bundan en büyük yarayı almıştı. Bu kolhozlaştırmanın teorik temelleri ise Komünizmin kurucusu Marx ve Engelse aitti. Fakat Sovyet Rus İdeolojisi bunu tanınmayacak hale getirdi. Marxizm farklı bir uygulamaya dönüşmüştü:

Sosyalist cemiyet "dost iki sınıf olan -işçi sınıfı ve kolhoz köylülerinden- ve bir de ara tabakadan İbaret aydınlardan müteşekkil olmakla temayüz etmektedir". Sosyalist cemiyetin siyasi temeli sosyalizmin ve komünizmin kuruluşunun esas cihazı vazifesini gören proletarya diktatörlüğü devlettir, bunu yöneten kuvvet "Marksizm - Leninizm teorisine bağlı ve ona göre davranan işçi sınıfıdır" Bugünkü sosyalist cemiyet doktrini, sosyalist *mülkiyet* tarzları, *plânlı iktisat*, *işin karakteri* ve *dağıtım prensibi*, bir sosyalist cemiyette *sınıf* yapısı, devletin *fonksiyon* ve *rolü*, *sosyalist demokrasinin karakteristikleri*, *sosyalist kültür* ve sonunda sosyalizmde *harekete getirici içtimai kuvvetlerle* meşguldür

Marks ve Engelsin sosyalist cemiyet hakkındaki görüşleri:

Bugünkü Sovyet ideolojisi, sosyalist cemiyetle ilgili tezlerinde, dikkati çekecek bir şekilde ve pek nadir olarak Marks ve Engels'e dayanmaktadır. Bu tutum bir tesadüf değildir, zira Marks ve Engels, sosyalist cemiyetten bugünkü Sovyet ideolojisinin anladığına nispetle bambaşka bir şey anlamışlardır¹⁰ ..

⁶ A.g.e., s.270.

⁷ A.g.e., s.270-271.

⁸ A.g.e., s.271-272.

⁹ A.g.e., s.272.

¹⁰Wolfgang Leonhard, **Bugünkü Sovyet İdeolojisi** (Çeviren: Cemil Ziya Şanbey), Cilt II, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976, s. 310.

Marks ve Engels'e göre, burada İki özellik sosyalist cemiyetin niteliğini tayin eder:

1. Sanayi ve tarımda bütün işletmeler ve teşebbüslerin istihsal kolektiflerinin (“işçi ortaklıkları”) veya kooperatiflerin ellerinde bulunmaları gerekir.

2. Marks ve Engels'e göre, bir sosyalist cemiyet düzeni sınıfsız bir cemiyettir ve bundan dolayı bir devletin mevcut olması zarureti ortadan kalkacaktır.

Zaten “Komünist Manifestosunda” Marks ve Engels, sosyalist cemiyeti, “içerisinde bütünün serbestçe gelişmesi için her bir kimsenin serbestçe inkişafının şart olduğu bir *ortaklık* olarak tarif etmişlerdir.” Sosyalizmde istihsal vasıtaları, sadece “ortaklık halinde *birleşmiş* hür emeğin aletleri haline getirilecek” ve *kooperatiflerin* hepsi millî istihsalî müşterek bir plâna göre düzenleyeceklerdir”.

Marks sosyalizmi, “istihsal vasıtalarında kooperatifçilik esasına göre düzenlenmiş ve ortak mülkiyet üzerine kurulmuş bir cemiyet” olarak tarif etmiştir. İstihsal vasıtaları “*birleşik müstahsillerin* elinde bulunacak” ve “bundan dolayı onların içtimai mülkü olacaktır”. Tarımın da “*birleşik müstahsillerce* kontrolü gereklidir”. Bütün iktisat “*birleşik müstahsillerin* ellerinde bulunacaktır¹¹”.

Marks gibi Engels de sosyalizmi, “müstahsillerin hür ve eşit ortaklığına dayanarak istihsalî yeni bir şekilde teşkilâtlayan bir cemiyet tarzı” olarak tarif etmiştir.

Bir sosyalist cemiyette sanayi de “yalnız her fabrikadaki *işçilerin ortaklığına* dayanmakla kalmayacak, bütün bu kooperatifler büyük bir federasyon halinde birleştirilecektir”. “Her cemiyet üyesine yalnız üretime değil, aynı zamanda içtimai servetlerin dağıtımına ve idaresine katılma imkânı veren bir durum yaratmak için istihsal güçleri birleşik proletarya tarafından teslim alınacaktır” İktisat güçleri, “*birleşik müstahsillerin* ellerinde şeytani hükümdarlar halinden uysal hizmetçiler haline sokulacaktır.¹²”

“Yurdunu Kaybeden Adam”, “Onlar da İnsandı” ve “O Topraklar Bizimdi” romanlarında kuvvetle hissedilen iki fikirden biri sürgün, diğeri kolhoz fikridir. Köylüler topraklarından sürülmek için her şeyi göze alabilirler. Aynı şekilde kolhozdan kurtulmak için de, yapamayacakları şey yoktur. Kolhozu açıkça tenkit edemeyen köyüler, bunu mizahî yolla yaparlar. Meselâ, “Onlar da İnsandı” romanının kahramanlarından Enver, Kızıldaş'a komşu olan Dermenköy'e gittiğinde, bir eşeğin boynuna asılı tahtaya, tebeşirle yazılmış şu ibareyi okur: “ölürüm de kolhoza girmem.” Yine Enver ağaca asılı bir tavuğun niçin asıldığını sorunca, çocuklardan şu cevabı alır: “Kolhoz haftada on yumurta istedi. Yumurtlayamadığı için kendini astı.” Cengiz Dağcı'nın, Korkunç Yıllar, Yurdunu Kaybeden Adam, Onlarda İnsandı, O Topraklar Bizimdi; Kırım Türkleri esas olmak üzere, bütünüyle esir Türklerin dramını aksettirir. İnsan olan hiç kimsenin dayanamayacağı fakat Türklere uygulanan vahşet sahnelerini gözler önüne serer¹³. Bu vahşeti uygulatan zalim Stalin hakkında Kruşçev'in Anıları'nın önsözünde Edward Crankshaw şunları yazmaktadır:

“Kararları yalnız ve yalnız Stalin verir ve adamlarına uygulattı. Resmi toplantılar yapılmazdı. Stalin ön görüş ve serinkanlılık nitelikleri gösterdiği halde koskoca ülkesini önem vermeden yönetirdi. Gece yaralarına kadar değersiz bir filim seyrediyor, yalnız oturmaktan korkar, fakat yanında tuttuğu adamlara katlanılmaz bir hayat yaşatır; sarhoş ve uykusuz bir dalkavuk topluluğuna tehditler yağdırırdı. Onun bir sözü ile kalkıp gerekli mekanizmayı harekete geçirirlerdi; ya hiç adımı duymadıkları birini tutuklatırlar ya bütün bir halkı sürgüne yollarlar (Kırım tatarları ve Kafkas Çeçenleri gibi), ya en yakın bir arkadaşlarını kurşuna

¹¹ A.g.e., s.310-311.

¹² A.g. e., s.312.

¹³ Kocakaplan, a. g. e., s.167.

dizdirtirler, ya Komünist Partisi tarihini yeni baştan yazdırtırlar, ya da Batı Avrupa kadar bir bölgede ekini mahvedecek yeni bir tarım usulü uygulatırlardı.¹⁴”

2. Türk Aydınlarının Stalin Zulmu İle Yok Edilmesi

Türk ve Rus aydınların Stalin zulmü altında milyonlarcasının yok olduğu Türk Dünyası ile ilgilenen her insanın malumudur. Bir Milletın sürüleştirmesinde öncelikle aydınlarının yok edilebileceğini Stalin ve kadrosu bilmekte idi. Köylülerin ve sade insanların tepkilerin çok ses getirmesi mümkün değildi. Ahmet Buran'ın Kurşunlanan Türkoloji eserinde Aydın kıyımı tüm detayları ile anlatılır. Dağcı fırça darbeleri ile geçen bu gerçek belgeleri ile sunulur. Dağcı'nın romancı olarak vazifesi veya kendine çizdiği misyon kendi dünyasında resmettiği roman tablolarının arasına o kadar güzel fırça darbeleri ile gelecek nesillere araştırılacak konuları gizlemiştir. Bunu yaşadığı dönem için arkadaşlarının, akrabalarının can ve gelecek güvencesini hesaba katmış olmasında aramak gerekir. Diğer taraftan o da biliyordu ki zulüm ile baki olunmaz. SSCB yıkılacaktır ve Kırım Türk tarihi ve diğer Türklerin tarihi aydınlatılacaktır.

“Badem Dalına Asılı Bebekler”de amcasının intiharından diğer eserlerindeki babası ve birçok aydının sürgüne gönderilmesini Kırım ile beraber Kafkasya ve Türkistan Türklüğü de yaşamıştır. II. Dünya savaşı öncesi ve sonrasında SSCB’de Stalin büyük bir aydın kıyımı yapmıştır. “Badem Dalına Asılı Bebekler” romanının kahramanı Haluk, enstitüde öğrencidir. Yaşadığı devir. 1930’ların sonu 1940 ların başıdır. Mekân SSCB’nin Kırım Muhtar Cumhuriyetidir. II. Dünya Savaşı yıllarının hemen her yerde görülen etkileri, bu mekânda da görülür. Özellikle gizli polis teşkilatı (NKVD) bütün insanların korkulu rüyasıdır. Gizli polis teşkilatının, insanları, rejim muhalifliği ile suçlayarak, suçlu veya suçsuz hapisanelere atması, sürgüne göndermesi yüzünden Halûk da büyük bir korku içindedir. İnsanlardaki gizli polis korkusu, onların yaşadıkları dünyaya, insanlara, güvenmemelerine her şeye şüpheyle bakmalarına yol açmaktadır. Haluk’ta da aynı korkunun oluşmasında hiç şüphesiz, onun geçmişte yaşadıklarının ve şahit olduklarının payı vardır¹⁵.”

“Paslandı Bahçesaray’da han sarayının kemer kapısında menteşeler. Akdiken takıp oynuyor karısının saçlarına Kırım tatarı. Beş yıllık plan, Sanayileşti memleket baştan basa. Hiç kimse yaya götürülmeyecek istasyonlarda kendilerini bekleyen sürgün trenlerine. Tutuklular gizli oturumda yargılanıyor. Beton bodrumlar derin, duyulmaz çığlıklar, ihtiyarladı toplama kampında meyzin, ama minare hâlâ tanrı malı-okuyamaz mı akşam ezanını periler. Bacalarından duman savrulan fabrika ve maden ocakları şairler için ilham kaynağı. Okullarda biyoloji, yüksek matematik, fizik, coğrafya, Marksizm ve Leninizm bilimleri yanında -küçük kaynarca antlaşması müstesna- tarih de okutulur.¹⁶” Badem Dalına Asılı Bebekler ’in kahramanı Haluk’un amcası Tomak’ın ölümü ise romanda belirsizlik İçinde bırakılmış olmasına rağmen intihardır. Halûk’un ailesinin oturduğu evin bahçesinde bir badem ağacı vardır. Tomak amca bu ağaca kendisini asmış ve intihar etmiştir. Bunun üzerine badem ağacı kesilir. O dönemde aydınlar ve şirket sahipleri üzerinde büyük baskılar vardır. Kimi intihar eder, kimi sürgün olur, kimi de öldürülür. Badem Dalına asılı Bebeklerde “Köye askerler gelmiştir, öğretmen Refik Topal efendi tevkif edilir. Zöhre’ye on kişinin kurşuna dizildiğine dair bir haber ulaşmıştır. Dokuz kişinin ismini Zöhre Halûk’a söylemiş, fakat onuncu kişinin ismini söylememiştir. Bu onuncu kişi Zöhre’nin evlenmeyi düşündüğü Yalta’dan gelen adam da olabilir. Haluk’un kayıp babası da. Bu konuda romanda bilgi verilmez: “Öğle yemeğini hazırlıyordum... Bir şeyden haberimiz yoktu. Ne benim ne de Doktor Z.’nin. On kişiymişler. İki aydan beri N.K.V.D. binasında öteki hapislerle bir aradaymışlar. Sabahleyin olmuş

¹⁴ **Kruşçev’in Anıları** (Türkçesi: Mehmet Harmancı) Milliyet Yayınları, birinci baskı.1971. Cilt 1.s.XVII

¹⁵ İbrahim Şahin, **Cengiz Dağcı’nın Hayatı ve Eserleri**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, s.244.

¹⁶ Cengiz Dağcı, **Badem Dalına Asılı Bebekler**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1970, s.82-83.

olanlar... Geçen hafta ayırmışlar ötekilerden. Bugün... Şafak sökerken binanın bodrumunda dizmişler kurşuna. Doktor Z. duyar duymaz araştırmalar yaptı... Gerçek¹⁷.”

Kırım Türklerinin münevverleri de Stalin' in acımasız uygulamalarından nasibini almıştır. Mesela: “**Bekir Sıtkı Çobanzade**, 7 Şubat-25 Ağustos 1937 tarihleri arasında tam 57 defa sorguya alınmıştır. Bu sorguların on birincisi üç gün aralıksız sürmüştür. Çobanzade'nin sorgusunu Şer, Ohanesov, Grigoryan, Gerasimov gibi çoğunluğu Ermeni asıllı olan kişiler tarafından yürütülmüştür¹⁸. Çobanzade'nin sorgusunun sonunda aşağıdaki suçları işlediği belirtilir:

1. Tutuklandığı güne kadar devrim karşıtı örgütün üyesi olmak ve millî cumhuriyetlerin Sovyetlerden ayrılması için silahlı isyan hazırlığında bulunmak, birleşik bir Türk-Tatar devleti kurmayı planlamak.
2. Kırım, Azerbaycan ve Özbekistan'da silahlı isyan çıkarmak için faaliyetlerde bulunmak.
3. Türkiye ve Polonya ajanı olarak çalışmak¹⁹.

Matuleviç, Zaryanov ve Jigu'dan oluşan bir üçlü kurul 12 Ekim 1937 tarihinde saat 11.20'de Çobanzade'yi mahkemeye alır, 11.40'ta çıkarırlar. 1021 sayfalık iddianame 20 dakikada sonuçlandırılır: Çobanzade'nin kurşunlanarak öldürülmesine karar verilir. Kararın kesin olduğu, itiraz edilemeyeceği ve hemen yerine getirilmesi gerektiği de belirtilir. 13 Ekim 1937 günü B. S. Çobanzade kurşunlanarak öldürülür²⁰.

Kırımlı diğer bir aydın **Ömer İpçi**, Sosyalizmin halk tarafından benimsenmesi için yaptığı çok sayıda edebî çalışmaya rağmen, ne yazık ki Stalin'in gazabından kurtulamamış; sürgünlerde, kamplarda her türlü azap, işkence ve mahrumiyeti çektikten sonra 1955'te Tomsk şehrinde ölmüştür²¹. **Umer Acı Asan** ise, 1935-37 arasında Akmescit Tiyatro Yüksek Okulu'nda hocalık yaparken, 1937'de “Burjuvazi dil bilimciliği yöntemlerini kullanmak ve Kırım Tatar dili öğretimini Pantürkizm kavramları üzerine kurmak” la suçlanarak tutuklanmıştır. Mahkemede bu suçları kabul etmeyen yazar, 14. 08. 1938 tarihinde sekiz yıllığına sürgün kampına gönderilmiştir. Asan, sürgün edilirken ailesi de cezalandırılmış ve Semerkant'a gönderilmiştir. 1946 yılında kendisi de ailesinin sürgün edildiği Semerkant'a dönmüş, ancak kısa bir süre sonra 1949 yılında vefat etmiştir²². Kırımlı aydınlardan **Yakup Aziz Oğlu**, 1.10. 1932'den itibaren Kırım Pedagoji Enstitüsü'nün Diyalektik Materyalizm Kürsüsü'nde doçent olarak çalışmakta iken, 1934'te Kazana gitmiş ve burada, Yeni Elifba Komitesinin sekreterliğini yapmıştır. Dil ve Edebiyat Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nün müdür yardımcılığı görevinde de bulunan Aziz Oğlu, "Sovyet karşıtı Pantürkist milliyetçi örgütün faal üyesi olmak, 1925'ten itibaren Sovyet Hükümeti'ne karşı mücadele etmek" ile suçlanmış ve 28. 06. 1937 tarihinde tutuklanmıştır. Yüksek Mahkemenin Askerî Komisyonunun kararı ile ölüme mahkûm edilmiş ve 17. 4. 1938 tarihinde Akmescit'te kurşuna dizilerek öldürülmüştür²³.

¹⁷ Şahin, a.g.e., s.199., Dağcı, a.g.e., s. 280.

¹⁸ Ahmet Buran, **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2011, s.519.

¹⁹ A.g.e., s.521.

²⁰ A.g.e., s.522.

²¹ A.g.e., s.525.

²² A.g.e., s.526.

²³ A.g.e., s.527.

3. II. Dünya Savaşına Türklerin İştirak Ettirilmesi ve Türkistan Lejyonlarında Kırım ve Diğer Türk Yurtlarının Askerlerinin Trajedisi

II. Dünya Savaşı ile ilgili eserlerde Türklerin savaştaki konumunu anlatan eserler çok azdır. William L. Shirer, “Nazi İmparatorluğu²⁴” isimli eserinde Nazilerin ve II. Dünya Savaşının en ince detaylarını anlattığı halde Türkistan Lejyonlarından bahsetmez. Patrik von zur Mühlen ise “Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında²⁵” isimli eseri bu konuyu anlatan en ciddi batılı kaynaklardandır. Biz Dağcı’nın ve diğer Kafkasyalı, Türkistanlı Türklerin hatıralarından öğrendiğimize göre milyonlarca Türkün(18-65 yaş arası **1 milyon 700 bin Almanlara esir düşen**- toplam Sovyet ordusu 7 milyon) II. Dünya savaşında şehit olduğunu, kaybolduğunu, esir edildiğini. Yahut ülkesine döndüğünde sürgün edildiğini görüyoruz. Dağcı ve diğerlerinin önünde öyle bir açmaz bulunmaktadır ki; ister Alman saflarında Ruslara karşı savaşsın, isterse Rusların safında Almanlara karşı savaşsın sonuç değişmeyecektir. Şöyle ki her halükarda Türklerin kaybetmesi üzerine senaryo kurgulanmıştır. Türkistan Türklerinden Mustafa Çokay’ın ve Baymirza Hayıt’ın yazıları ile hatıraları da bunları teyit etmektedir. Cengiz Dağcı’nın eserlerinin büyük çoğunluğu II. Dünya savaşına iştirak ettirilişi ve sonu meçhul bir savaşta başka milletlerin ve devletlerin amaçlarının çarpıştırıldığını anlatır. Burada farklı kahramanlar üzerinden çoğu kez kendi yaşadıkları ve deneyimleri bulunur. Ruslar adına çarpışırken esareti ve daha sonra Alman esir kamplarındaki günleri ve oluşturulan Türkistan lejyonları hayal kırıklıkları ile doludur. Çünkü Almanlarda Türkleri aldatmakta kendi sinsî emelleri doğrultusunda kullanmaktadırlar.

Dağcı’nın “Korkunç Yıllar” eseri Sadık Turan’ın Roma’da Cengiz adlı bir gençle tanışmasıyla başlar. Sadık Turan, II. Dünya Savaşına katılmış, değişik cephelerde savaşmış ve savaş sonunda Avrupa’ya geçmiş olan bir gençtir. Roma’da az çok farklılıklarla kendi yaşadıklarını yaşamış, kendi milletine mensup bir gençle tanışır; Cengiz, Roman anlatıcısı, aslında Sadık Turandır²⁶. Asıl vaka, Sadık Turan’ın, 1940’dan 1946’ya kadar, yaklaşık altı yıllık dönemde başından geçenlerdir. Sadık Turan Kıımlı bir Türk gencidir. **Sadık Turan, yurdundan, son olarak 1942 yılının sonbaharında ayrıldığını söylemektedir. Bu ayrılış sırasında sırtında Alman üniforması vardır ve yurdunu son defa görmektedir.** Akmescit’te 1940 yılında. Pedagoji Enstitüsü ikinci sınıf öğrencisi iken, arkadaşı Süleyman’la birlikte, askere alınan Sadık Turan, kısa bir süre sonra orduda yerini alır. Yer yer geriye dönüşlerle verilen vakanın ana hatları, anlatıcının hayat çizgisini teşkil eder. Almanlarla - Ruslar arasındaki savaşın başlamasıyla birlikte, cepheye ilk sürülenler: en azından ilk gönderilen birliklerin komutanları Türk’tür. Zaten Rus üst düzey askeri yetkilileri, ordularında, alt düzeydeki görevleri azınlıklara vermektedir. Sadık Turan ve arkadaşı Süleyman da teğmen rütbesiyle lakım komutanı olarak savaşa katılırlar, ilk çarpışmada Süleyman hayatını kaybeder. Fakat onu öldürenler Alman askerleri değil, onunla birlikte, takımındaki diğer Türkleri de öldüren Rus erlerdir. Rus erler, bolşevikler için savaşmayacaklarını, onlar için savaşan herkesi de öldüreceklerini söylemektedirler. Sadık Turan, bu bilgileri Süleyman’ın takımından sağ kalan tek Türk olan Kılıçbay’dan öğrenir. Eski dostu Süleyman’la ayrılmasından sonra sadık Turan, **“Yurdunu Kaybeden Adam”** adlı ikinci cildin sonuna kadar, daima bir yığın insanın arasında fakat yalnız görürüz. **Katıldığı ilk çarpışmada güçlü Alman ordusu karşısında yenilen Rus kuvvetleri arasında Sadık Turan’ın takımı da vardır. Sadık Turan bu çarpışma sırasında esir düşer.** Kendisini esir alan Alman askerine Türk-Tatar olduğunu söylediği İçin kurtulmuştur. Daha sonra Alman askeri Sadık Turanı kampa götürür ve ona orada bir takım işler gördürmek ister. Sadık

²⁴ William L. Shirer, **Nazi İmparatorluğu” Doğuşu, Yükselişi, Çöküşü**, I, II, III. Cilt, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992.

²⁵ Patrik von zur Mühlen, **Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında**, Şema yayınevi, İstanbul, 2006.

²⁶ Şahin, **A.g. e.**, s.56.

Turan'a verdiği çorbayı Turan'ın içmemesi üzerine de onu kötü şekilde dövecektir. Bu olaydan sonra Sadık Turan da bir yığın esirin arasında yerini alır²⁷.

Almanlar ellerindeki esirleri Kivograd'da toplamak istemektedirler. Rusya'nın değişik bölgelerindeki esirleri, gruplar halinde Kivograd'a götürürler. Sadık Turan'da götürülenler arasındadır. O girdiği her yerde Kırım'lı Türkleri, en azından Rusya'da yaşayan değişik Türk boylarına ait insanları aramaktadır. Ki-vograd da bu arayışların sonucu olarak beş kişilik bir Türk grubu bulur. Bunlar Kırım'ın değişik Türk bölgelerinden getirilmiş insanlardır. Birbirlerinin yardımıyla yaşamakta, o zor şartlar altında hayatta kalmaya çalışmaktadırlar. Sadık Turan da bu gruba dâhil olur. Grubun en güçlü insanı Mustafa Onbaşıdır. Bir Alman subayının "ayak işlerini" görmekte olan Mustafa, her akşam dönüşünde, elini- geçirdiği bulabildiği yenilebilecek her şeyi hemşerileriyle paylaşmaktadır. Bir zaman sonra Alman subayı, başka bir yere görevli olarak gönderilir ve Kırım'lı beş kişilik grubun da iâşesi kesilmiş olur. Günlerce aç ve susuz kalacak kadar şartlar zorlaşmıştır. Nispeten ayakta kalmalarını sağlayan şartlar birdenbire aleyhlerine döner ve olumsuzluklar başlar. Alman esir kampları, en büyük kaybı Kivograd'tan Umana nakil sırasında verir. Almanlar, bu kadar esiri beslemek istemedikleri için hayatla kalma mücadelesi veren bu insanları, nakil sırasında öldürmek için ellerinden geleni yaparlar. Yolda, gruptan biraz kopan her esir Alman kurşunlarına hedef olmaktadır, öte yandan Yahudileri de sünnetli olup olmadıklarına bakarak tespit edip öldürürler. Bu olaylar sırasında sünnet yüzünden Yahudi zannedilip öldürülen bir yığın Uman kampına ulaştıklarında Sadık Turan, arkadaşlarından bir kısmını Alman askerlerinin kurşunları yüzünden bir kısmını da o mahşer kalabalığında kendisinden ayrıldıkları için kaybetmiştir. Uman kampına ulaştıklarının ilk zamanlarında bir Ermeni Doktor Kırım'lı Sadık Turan'a yardım eder. Onun sayesinde, bir Alman subayının günlük hizmetlerini göreyerek bir zaman rahat eder. Bu görevi sırasında kamptan kaçtığı için yakalanan ve işkence gören Azerbaycanlı bir Türk'ün içler acısı durumuna şahit olur. Azerbaycanlı sonraki günlerde Sadık Turandan Alman subayının imzasını taşıyan kamptan çıkış belgesi alır: fakat yine yakalanır. Butün İşkencelere rağmen belgeyi nasıl elde ettiğini Almanlara söylemez ve öldürülür²⁸.

Bir süre sonra Almanların, esir kamplarındaki Türkleri toplamalarına Sadık Turan, bir türlü anlam veremez. Bir zaman işkence ettikleri, hatta öldürdükleri bu insanları, bir araya getirmekte ve onlara iyi davranmaktaki amaçları ne olabilir. Almanların Rus ordusunda görev yapan Türk kökenli subayları bir araya getirmekteki ilk amaçları onlara casusluk yaptırmaktır. Casusluk tekliflerini Sadık Turan reddeder. Daha sonra Almanlar, Türklerden oluşan ve Ruslara karşı savaştıracakları bir lejyon kurarlar. Bu askeri birliğe Türkistan lejyonu derler. Korkunç Yıllar'ın son cümleleri esir kamplarında aylarca aç bırakılan Almanların kötü muamelelerine muhatap olan bu insanların Türkistan'ın kurtuluşu umuduyla kendilerine yapılan bütün zulümleri unuttuklarını, yepyeni bir hayata başladıklarını ihtiva eden tablolar çizer.²⁹ Almanlar, lejyonda bulunan eskiden Rus ordusunda subay olarak görev yapan kimseleri yeniden subay rütbesiyle birliklerin başına geçirirler. Korkunç Yıllarda, Süleyman'ın bölüğünde bulunan ve Süleyman'ın öldürüldüğü çarpışmada sağ kalan Kırgız Türk'ü Kılıçbay'dır. Diğerleri Ahmet Akın, Aksakal Huşnud, Muhan, Molla Seyfüddin vb. değişik Türk boylarına mensup kimselerdir³⁰.

“Yurdunu Kaybeden Adam” , **“Korkunç Yıllar”** romanının devamı mahiyetindedir. Sâdik Turan hayatının dönüm noktasındadır. Artık Türkistan ordusunun bir neferidir. Alman onbaşılarının nezâretinde talim yaparlar. Dört ay süren bu devreden sonra, Sâdik subay olur. Türkistan'ı hürriyete kavuşturmaya hazırdırlar. Türkistan askerleri bir yandan yetiştirilirken,

²⁷ A.g.e., s.58.

²⁸ A.g.e., s. 58-59.

²⁹ A.g.e., s. 59.

³⁰ A.g.e., 61.

bir taraftan da, esir kamplarındaki Türkistanlılar bu orduya sevk edilirler. İlk geldiklerinde ürkek ve çelimsiz olan bu kişiler, Türkistan ruhu sayesinde iki haftada ayağa kalkarlar. Yazar bu eserde, Sâdık'ı izinli olarak bir müddet için Kırım'a gönderir ve okuyucuyu savaş esnasında Kırım'ın durumundan haberdar eder. Almanlar Kırım'ı ele geçirmişlerdir. Kırım'da Tatar Millî Komitesi kurulmuş, Türk gençleri Kırım'ı Ruslardan temizlemek için, Almanlarla beraber savaşmaktadırlar. Sâdık'ın kardeşi Bekir ise, Rus çetecilerinin safında Almanlara karşı mücâdele etmektedir. İki kardeş aynı gaye uğruna farklı saflardadırlar. Bekir, ağabeyinin intikamını almak için dağlara çıkmıştır. Sâdık Almanların elinde esir iken, ailesine ölüm haberi gitmiştir. Almanların Kırım'a hâkim olduklarında, yaptıkları zulümleri gören Bekir, dayanamamış, dağlara çıkıp, Almanlara karşı mücâdeleye başlamıştır. Almanlara karşı memnuniyetsizlik bütün Kırım Türklerinde vardır. Ama kurtuluşları için yegâne ümidin de, onlarla beraberlikte olduğunu bilmektedirler. Dolayısıyla da, Almanların her hareketine katlanmak, her kötülüğü sineye çekmek zorundadırlar. Aslında Türkler için tek gaye, vatanlarına kavuşup, orayı müstakil hâle getirmektir. Bunun Almanlarla veya başka milletlerle olması önemli değildir. Vatanları Rus işgalinde olduğu için Almanlarla birliktedirler. Nitekim Astraganlı Muhan, Türkistan ordusunun geri, Polonya'ya döndüğünü öğrenince, iki Alman askerini öldürür ve sırtına Rus üniforması giyerek vatanına ulaşmaya çalışır. Vatan her şeyden üstündür. Ona kavuşmak için hayat bile feda edilebilir. Muhan bir müddet sonra, Almanlar tarafından yakalanır ve kendi arkadaşlarına kurşuna dizdirilir.³¹ Sâdık bölük komutanıdır. Onun bölüğüne esir sevk etme vazifeleri de verilir. Teslim edilen esirleri hiç telefât vermeden yerine ulaştırırlar. Bu Almanların işine gelmez, onlara göre, esirlerin ancak yansı istenilen yere varmalıdır. Burada, Almanlarla Türkler arasındaki karakter farkı ortaya çıkar. Türkler hiçbir zaman zâlim olmamışlardır. Himayeleri altındakilere azamî derecede iyi muamele etmişlerdir. Tabii Türkistan bölüğüne esirlere bu şekilde davranılmasında, kendilerinin de aynı çileyi çekmiş olmalarının rolü büyüktür. Savaşın ağır şartları, ona mâruz kalanları birbirine yakınlaştırır. Bu durum esir milletler için de böyledir.³²

Türkistan Lejyonları, nasıl kurulmuştur?

Abdülvahap Kara'nın, "Mustafa Çokay'ın Hayat ve Mücadelesi"³³ni anlattığı eseri ile "Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasındaki yazar Cengiz Dağcı"³⁴, Cabbar Ertürk'ün, "Kızılordu'dan Kafkas Millî Lejyonuna, Bir Türk'ün II. Dünya harbi Hatıraları"³⁵, Kemal Özcan'ın, "Dr. Baymirza Hayit'in Türkistan Araştırmaları ve Millî mücadelesindeki Rolü"³⁶, Müstecip Ülküsal'ın, "Kırım Yolunda Bir Ömür Hatıralar"³⁷, Cafer Seydahmet Kırimer'in, "Hatıralar"³⁸, Tahir Çağatay ve arkadaşlarının hazırladığı "Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti"³⁹ gibi eserler bu konuda araştırmacılara önemli belgeler ve bilgiler sunmaktadır. Görüleceği üzere, neredeyse Stalin zulmünden kurtulmak için, esir düşmeyi (olmayı) cana minnet bilen Türk ve Müslüman askerleri bilmedikleri bir başka trajedi beklemektedir:

Alman esir kampları, özellikle harbin ilk aylarında, Almanların ırkçılığa dayalı kibirleri ve acımasızlıkları sonucu, açlık ve salgın hastalıklar, bakımsızlık yüzünden, esir kamplarında korkunç bir kırım başlar. Meselâ, "Çensthov esir kampında" 30 bin

³¹ Kocakaplan, A.g.e., s. 159.

³² A.g.e., s.160.

³³ Abdülvahap Kara, *Türkistan Ateşi- Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da yayıncılık İstanbul, 2002,

³⁴ Abdülvahap Kara, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasındaki yazar Cengiz Dağcı*, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul, 2006.

³⁵ Cabbar Ertürk, *Kızılordu'dan Kafkas Millî Lejyonuna, Bir Türk'ün II. Dünya harbi Hatıraları*, (Hazırlayan: Erol Cihangir), Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2005.

³⁶ Kemal Özcan, *Dr. Baymirza Hayit'in Türkistan Araştırmaları ve Millî mücadelesindeki Rolü*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1996.

³⁷ Müstecip Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür Hatıralar*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Ankara, 1999.

³⁸ Cafer Seydahmet Kırimer, *Hatıralar*, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve tanıtma Vakfı, İstanbul, 1993.

³⁹ Tahir Çağatay ve arkadaşları, *Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve Faaliyeti*, Ayyıldız, Ankara, 1979.

esirden, **tifüs salgını** sonucu 2 bin kişi hayatta kalır. Alman resmî makamlarının bildirdiklerine göre 1942 Aralık ayının her gününde kampta ölen insan sayısı 2500 olup, Alman olmayan araştırmacılara göre **bu dönemde bütün esirlerin yüzde 85'i ölmüştür**. 1944 Mayıs'ına kadar kayıtlara geçen 1 milyon 981.000 olum vakasına, kurşuna dizilen **473.000 esir dahil değildir**⁴⁰.

Bu dehşet verici sonuçlar arasında, Türk esirlerin durumu daha da fecidir. Bu defa **Türkleri, esmer ve sünnetli oldukları kadar Asyalı olmaları hasebiyle Hitler faşizminin "aşağı ırk" zulmü beklemektedir** Naziler tarafından, bir kısım Türk ve Müslümanlar "Yahudi" diye kurşuna dizilerek, bir kısmı da Esir kamplarında tel örgüler içinde barınaksız ve açlığa mahkûm edilerek **600 bin Türkistan Türk'ünden 400 bin'i kamplarda ölür**. Yine, bu esir kamplarında (Çesthnov) Yahudi sanılarak, son anda kurşuna dizilmekten kurtulandan biri de Baymirza Hayit'dir. Savaşın başında **Alman birliklerinin ilk taarruzları esnasında Almanya'nın Şark İşleri Bakanı, Kosenberg'in ifadesine göre, esir kamplarındaki Kızıl ordu esirlerinin sayısı 3.6 milyon iken, savaşı takip eden yıllarda Baymirza Hayit'in bildirdiğine göre bu rakam yedi milyona çıkmıştır**. Ne var ki Alman Yıldırım harekâtı ilk sürat ve şiddetini kaybedip, uzamaya başladığında, gerek Alman genel karargâhında, gerekse buna bağlı olarak esir kamplarındaki Türk ve Müslüman esirlerin durumu bu defa tersinden değişmeye başlayacaktır. Malûm olduğu üzere, Almanya'nın savaş cephesini geniş tutması yanında, Avrupalı diğer ülkelere de saldırması, Almanya'ya karşı bir blok oluşmasına sebep olmakla, Sovyetler Birliği lehine müttefik cephe kurulduğunda (başını ABD'nin çektiği), ilk yıllardaki Alman zafer rüzgârı bu defa tersine esmeye başlamıştır⁴¹.

İşte böylesi bir ortamda Alman genel karargâhı ile Kızıl ordu esirleri arasında adeta görünmez bir mutabakat oluşur. Almanların istediği, esirlerden gönüllü ordular kurarak Sovyet Kızıl ordusuna karşı savaşmak. Esirlerin isteği ise, topyekûn Stalin zulmünden kurtulmak için hürriyetlerine kavuşmak. Gayri Rus halklar için (**Ukraynalılar, Türkistanlılar, Azerbaycanlılar, İdil-Ural, Kırımlılar, Gürcüler v.s.**) bu isteğin bir adım daha ötesi vardır o da, milli bağımsızlıklarına kavuşmak. Esir kamplarında çeşitli vesilelerle Alman subay ve yetkililerle irtibata geçen Türk ve Müslüman esirler **"kendilerinin Stalin Sovyetinden nefret etmekte, eğer imkân yaratılırsa Kızıl Ordu'ya karşı savaşabileceklerini"** bildirmeleri üzerine Alman Genel Karargâhı harekete geçer. Pek tabi ki, savaşı dikkatle takip eden I. Dünya Harbinin muharip Türk Subayları ile eski göçmen liderlerin de devreye girmesiyle, Almanya saflarında, Sovyet Kızıl ordusuna karşı savaşacak **"Gönüllü Milli Lejyon Birlikleri"** kurulma çalışmaları başlar. Bu teşkilatlanmanın gerçekleşmesinden, daha sonraki yıllarda hamiyetleriyle esirlerin kurtarılmasında cansiperane çalışan başta cennetmekân Enver Paşa hazretlerinin kardeşi rahmetli **Nuri Paşa (Nuri Killigil)** olmak üzere, **I. Dünya harbinin muharip (emekli) generallerinden Hüsnü Emir Erkilet, Ali Fuat Erden, göçmen liderlerden tarihçi Zeki Velidi Togan**(O yıllarda Türkiye'de bulunmaktadır) , **Said Şamil, Mustafa Çokay** (1941 yılı aralık ayında şüpheli ölümü vuku bulur) **v.d. yer alırlar**. Millî lejyonların kurulmasında özellikle Enver Paşa hazretlerinin kardeşi Nuri Paşa'nın (Killigil) rolünü belirtmek gerekir ki, Nuri Paşa I. Dünya Savaşı yıllarında Kafkas Orduları Komutanı olarak, Azerbaycan'ı Ermeni işgalinden kurtaran kahraman olarak nam salmış, yine aynı yıllarda Almanya'nın eski Moskova Büyükelçisi Kont Schulenburg ile dostluk kurmuş olduğundan, şimdi (II. Dünya Harbi) geçmişteki bu dostluğa dayanarak, **Türk Milli Lejyonunun kurulması için Adolf Hitler'le görüşür**. Nuri Paşa'nın bu yoldaki faaliyetleri hakkında, daha sonraki yıllarda "Türkçülük" hareketinin önde gelen isimlerinden Prof. Dr. Reha Oğuz Türkkan, *Nuri Paşa'nın* ağzından şunları aktarır **"Almanlar, bana gönüllü Türk Birlikleri'nin başına geçmem için teklifte bulundular. Ben,**

⁴⁰ Cabbar Ertürk, (Önsöz: Erol Cihangir)A.g.e., s. 11.

⁴¹ A.g.e., s.12.

Almanlara bir ön şart koştum, o da şu idi; “Almanlar, Sovyet işgali altındaki Türk memleketlerine savaşı kazandıkları takdirde bağımsızlık vereceklerini bütün dünyaya deklare etsinler. Almanlar bunda mütereddit kaldıkları için ben teklifi reddettim.”⁴²

Bu çabaların sonuncu olarak 1941 Aralık'ında Alman Genel Karargâhı Milli lejyonların teşkilatlanmasına başlarken, nihai karar **Rosenberg**2in, Hitler'e “**Türk Lejyon Birliklerinin**” fiili olarak göreve başlamasına dair resmi karar 22 Aralık 1942'de tebliğ edilir. Bu karar üzerine, Esir kamplarında sağ kalmış olan okumuş, yazmış kimselerle diaspora aydınları arasında kurulan irtibat sayesinde fiiliyata geçer. Her milletten oluşturulan Millî Komitelerle paralel olarak çalışan Askeri Bölüm Başkanlıklarına bağlı muharip birlikler, Alman Doğu Birlikleri'nden **General Haygendorf, Kurmay Albay Reidel** ve **Albay Hayze** tarafından eğitilirler. Eğitim Kampları ilk önce işgal edilen Polonya'da, daha sonra (1942) Sovyetler Birliği'nin işgali altındaki bölgelerde kurulur. Almanlar tarafından yapılan düzenlemeye göre, **Türkistan Milli Lejyonu**; Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız, Karakalpak Türkleriyle, Taciklerden, **Kafkas Müslüman Lejyonu** Azerbaycan ve Dağıstan Türkleriyle, Çeçen, İnguş ve Lezgiler'den; **Gürcü Lejyonu**, Gürcülerden, **Volga-Tatar Milli Lejyonu**, Kazan, Başkurt ve diğer Sibiryâ bölgesi Türklerinden oluşuyordu. Lejyonda görev alan en büyük birlikler tabur kuvvetinde olup, bunun tek istisnası 162. Türk Tümeni ile bundan ayrı 19 müstakil tabur ve 24 piyade bölüğüdür. Bunların tamamı ise Türklerden müteşekkildir⁴³.

Savaşın ilk yıllarında kurulmuş olsaydı belki de savaşın kaderini değiştirecek olan **Millî Lejyonların teşkilatlanmasının bitmesiyle varılan anlaşma gereği, birlikler ilk anda Kızılordu'ya karşı Doğu Cephesine gönderilirler**. Türk birlikleri savaşın son aylarına kadar **Leningrad, Slolensk, Stalingrad, Kafkasya, Ukrayna** ve **Kırım** Cephelerinde çarpışırlar. Savaşta Türk birliklerinin gösterdikleri dirayet karşısında zaman zaman şaşkına dönen Alman Kurmay heyetleri, fevkalâde başarılar gösteren Türk taburlarına “**Aslan**” ve “**Kaplan**” Taburu unvanı vermekten kendilerini alamazlar. Ne var ki buna rağmen Alman ırkçılığının baskın çıktığı dönemler boyunca Türk-Alman çatışması devam eder. Bu yoldan olmak üzere, Türk birliklerinin başına verilen Nazi subaylarının ırkçılıkları, daha sonra (Alman cephesi bozulmaya başladığından) yine Türk Birliklerinin komutanlığına bir Rus generalin verilmesi (-ki bu büyük bir isyan hareketine sebep olacaktır), keza Türk birliklerinin hizmet içi eğitim maksadıyla hazırlanan Tarih etütlerinde, Alman tarihçilerin, tıpkı Sovyet tarihçilerinin yaptıkları gibi Türkleri “boy” esasına göre bölmeleri gibi hareketler bunlardan bazılarıdır. Oysa, hatıralarda görüleceği üzere gerek Cabbar Ertürk'ün, gerekse aynı kaderi paylaşmış tarihçi Baymirza Hayit, gerekse Kırmılı Cengiz Dağcı'nın ve benzeri binlerce insanın şahitlikleriyle belirttikleri üzere, bütün Türkleri bir arada tutan ve itimat sağlayan güç onların “**Türkçe konuşmaları ve Türk olmalarıdır**”. Hâttâ hangi bölgeden geldiklerine bakmaksızın eğer aralarında okumuş-yazmış bir münevver varsa, diğer Türk askerleri onu önder olarak görmekte ve “**ağabey**” diye hitap etmektedirler⁴⁴.

Alman Karargâhı umumîsinin geç verilmiş kararına rağmen, Stalin Sovyeti altında inleyen milyonlarca insan için bir ümit ışığı olarak Millî Lejyonların faaliyete geçmesinin ardından “**sürgün hükümeti**” sayılabilecek, siyasi mahiyette ilk “**Millî Komiteler**”in kurulması takip eder. 1943 senesi 22 Ekim ayında *Berlin*'de “**Adlon Oteli**”nde Azerbaycan başta olmak üzere Türkistan ve Kuzey Kafkasya Kurultayları yapıp millî komiteler oluşturulur. *Azerbaycan Millî Komitesi başkanlığına Abdurrahman Fethi Ali Beyli*, komite üyeliklerine Fuat Emircan, Mecit Musazade, Cebbar Mehmetzade, Enver Gazi ve Ali İslam seçilirler. **Diğer taraftan Türkistan Milli Komitesi başkanlığına (adı daha sonra pek çok spekülasyona konu olacak olan) Veli Kayyum Han, başkan yardımcılığına Baymirza**

⁴² A.g.e., s.13-14.

⁴³ A.g.e., s.15.

⁴⁴ A.g.e., s.16.

Hayit, Kuzey Kafkasya Millî Komitesinin başkanlığına Müslüm Magoma seçilerek, kendilerine diplomat statüsü verilir. Ne var ki, Almanya'nın topyekûn savaş ilanı ile ABD'nin Sovyetler ve Batı Avrupa lehine savaşa müdahil olması, Almanların yıldırım zaferlerini geriye çevirmekle kalmayacak, Almanya'yı tam anlamıyla bir harabeye çevirecektir. Elbette kısa süre önce teşkilatlanan ve uzun vadeli plân yapmaya vakti olmayan **“karşı-Sovyet”** Millî Komiteler ve Millî Lejyonlarının da müttefik kuvvetlerin değişen bu durumdan etkilenmemeleri düşünülemezdi. Öyle ki, Sovyet karşıtı ve gayrî Rus milletlerin (Türkistanlılar, Ukraynalılar, Gürcüler, Kafkasyalılar, İdil Ural, Kırım Türkleri v.d) savaş başladığında cephe de savaşmaları, ardından esarete düşmeleri ve korkunç Alman esir kamp hayatıyla, yeniden Kızılordu'ya karşı savaşmalarından daha ürpertici yeni bir mücadele içinde bulacaklardır kendilerini. Bu mücadelenin tarifî; bir yanda Kızılordu, diğer yanda ABD ve müttefik kuvvetler arasında Alman desteğinden mahrum tek başına can pazarlığıdır. Çünkü 1944'te artık harbin kaderi aşağı yukarı belli olmuş, Almanlar bırakın Millî Komitelere sahip çıkmayı, kendilerini bile müdafaa edecek durumları kalmamıştır⁴⁵.

4. On sekiz Mayıs 1944 Kırım sürgünü

Cengiz Dağcı birçok eserinde II. Dünya savaşı öncesi Stalin'in tarafından uygulanan sürgünleri anlatır. Kırım Türkleri çeşitli bahanelerle yurtlarından edilir ve yerlerine Ruslar yerleştirilir. Uzun hikâyesi “İhtiyar Savaşçı” isimli eserinde ise Kırım Türklerinin 1944 ve sonraki gelişmeleri tasvir edilmektedir. İhtiyar Savaşçı, II. Dünya Savaşının başarılı bir askeri olarak vatanı Kırım'a dönmektedir. Dönüş yolundan köyüne kadar, dehşet görüntülere şahit olur: “Dut ağacından gelen kokunun kuşku uyandırıcı bir koku olduğunu gizleyemezdi artık kendinden. Ağaca beş adım kala tekrar durdu. Şimdi iyice görüyordu ve gördükleri, az önce sandığı gibi, hafızasının garip bir oyunu değildi: ağacın dibinde kurşunla vurulmuş üç ceset yatıyordu; bir ceset de dut ağacının kalın dalına asılıydı.” Cesetlerin birinin yanındaki kalpağı aldı. Şaşkınlık ve korku ile yürüyordu. Köyüne doğru yaklaştıkça öldürülmüş insanların arttığını görüyordu. “Önce, ölümlerin nasıl öldüklerini merak etti, cesetlere yaklaştı. Beşi de kurşunla öldürülmüştü. Vuranlar kurşunlarını yakından ve kafataslarına sıkışmışlardı - kan içindeydi yüzleri; kimin genç, kimin ihtiyar olduğu belli değildi: kimin kara saçlı, kimin san saçlı olduğu da belli değildi; alınlarına, şakaklarına yapışık saçları ışıltılı ama renksiz bir renge girmişlerdi ay ışığında. Cesetlere bakarken hayal ve gerçekler, korku ve umutlar birbirine karıştı. Artık ne düşüneceğini bilmiyordu bizim yorgun Savaşçı. İçi patates dolu ve yere rastgele atılmış, çuvallar gibi yatıyorlardı cesetler duvar dibinde.”⁴⁶ Köyüne vardığında hayretler içinde etrafı seyrederken eline bir el dokunur: “İnce ve uzun boylu, kara etekli, ak süveterli, alınının yarımını ve sol gözünü örten düz ve kumral saçları sol omuzu üzerine dökülü, genç bir kadın... Yoksa gerçekten bir melek miydi? “Sen kimsin?” diye sordu Savaşçı şaşkın. “Ben senin meleğinin”, dedi genç kadın, savaşçının avuçlarını hüzünlü yüzünden ayırarak. Savaşçı başını kaldırdı, alabildiğine açık gözleriyle genç kadının yüzüne baktı gene; uzunca bir süre ne diyeceğini bilemedi. Neden sonra: “Sen ölmedin mi?” diye sordu. “Dedim ya”, dedi genç kadın, “ben bir meleğim; melekler ölmezler.” “Ama... Bu köyde hiç kimse kalmadı.” “Kaldı”, dedi genç kadın. “Kim: “ diye sordu Savaşçı- “Ben kaldım. Ve sen... Ve de...” ve sözünü tamamlamadan: “Korkuyor musun?” diye sordu genç kadın. “Evet”, dedi bizim yorgun ve umutsuz Savaşçı; “Korkuyorum.” “Ölümden mi?” Yok yerine başını salladı. “Neden korkuyorsun?” “Geceden.” “Geceden mi?” “Bu gece sonsuz.”⁴⁷ “Gece sonsuz değil. Her gecenin bir sabahı var. Bu gecenin de sabahı olacak.” “Ne zaman?” “Bilmiyorum ne zaman. Ama mutlaka olacak.” dedi genç kadın ve yorgun savaşçının yanına taş oturdu, başını onun omuzuna yasladı, bir süre ses etmedi; sonra onun elini aldı, okşadı okşadı, yüzüne

⁴⁵ A.g.e., s.16-17.

⁴⁶ Cengiz Dağcı, **İhtiyar Savaşçı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul. 2005, s.15.

⁴⁷ A.g.e., s.26.

kaldırdı, elinin içini öptü, ve başını kaldırıp, Savaşçının kulağına fısıldadı: “Bana Melek hanım derler. Ama ben melek değilim. Etli, canlı, kanlı bir kadını. Ve ben bu köyün kadınıyım. Sen tanıyorsun beni. Ne olursun iyice bak yüzüme! Seni bekledim bunca yıl. Buldum seni. Korkma artık. Karanlıkta nur olacağım senin yürüdüğün yollarda; ateş olacağım kışın soğuşunda; gölgeli söğüt olacağım yazın sıcaklığında. Ama seninle... Sensiz hiçbir şey olamam, hiçbir şey yapamam. Geceyi değiştiremem sensiz; günü değiştiremem; yolumuzu, yükümüzü hafifletmem; sensiz seni sevemem, çocuklarımızı güldüremem.” “Çocuklarımızı mı?” dedi, yorgun Savaşçı, şaşkın, “Çocuklarımızı”, dedi genç kadın. “Evet çocuklarımızı! Etimizden, kanımızdan, soluğumuzdan doğmuş ve doğacak çocuklarımız bekliyor bizi!” Gözleri fal taşı gibi açıldı bizim savaşçının: “Alay mı ediyorsun benimle Melek hanım?” “Yok, alay etmiyorum” dedi Melek hanım. Ve tekrar savaşçının kulağına fısıldadı: “**Ölüme mahkûm edildi ulusumuz.**” dedi ve ihtiyar savaşçıyı elinden tuttu ve bir meşe ağacının altına götürdü. “Meşe ağacının dibinde ve çevresinde, kuş yavruları gibi, küme küme çocuklar oturuyorlardı”. “O çocuklar... O çocuklar bizim çocuklarımız mı? Diye sordu Savaşçı”. “Bizim çocuklarımız,» dedi Melek hanım.”⁴⁸

Bu yavrularla dipçikler altında bir kamyonla sonra tren vagonuna bindirildiler. Günlerce yol alırlar, bir aya yakın. Kimi çocuklar, yaşlılar, güçsüzler sürgün şehitleri olurlar. Yollarda şehitlerini vagonlardan aşağıya bırakırlar. İhtiyar savaşçı, şehitlerini tren durduğunda bir çalılık altına gömer. Sonra Sürgün yerine dağıtılır aileleler, bu yerler meskûn bölgelerden en az 200 km uzaklıktadır. Kırım Türklerini, yıllarca yerli Özbek Türklerinden kopuk yaşamaya mahkûm ederler. Aradan yıllar geçer. Sürgünde; gelen evlatlıklardan dördü daha ölür, bayıra bir mezarlık açarlar. Romanda sürgün yerindeki mezarlık ve Kırım Türkleri şöyle anlatılır: “Burası zamanla büyüdü, genişledi, eni konu bayırı kaplayıp, kendi köyündeki mezarlık kadar, büyük bir mezarlık oldu. Çocuklar da büyüyüp evlendiler; çocuklar çocuk doğurdular ve ölen çocukların yerlerini başka çocuklar aldılar. Melek hanım da dört çocuk doğurdu tümü tümüne ve tümü oğlan ve bizim savaşçının çok sevdiği Âlim adını koydular her birine: Âlim, Alimcan, Alimgir, Alimseyit.” Yıllar yılları kovalar Stalin’in ölümü ile gelen serbestlik ile çocuklar okumuş iş güç sahibi olmuşlardır.

Kısıtlı olsa da Kırım’a dönüş izni de verirler. Artık, sürgün yerinde sevinç vardır. İhtiyar Savaşçı ve Melek Hanımın büyüyüp çoluk çocuğa kavuşmuş evlatlıklarından Kırım’a dönenler olur. İhtiyar Savaşçı ve daha sonra Melek Hanım Kırım’da vefat ederek zor şartlar altında vatan Kırım’da toprağa verilirler. Kırım’a dönmüş evlatlıklarının birinin oğlu Çora ailesinin hikâyesini yeni nesillere anlatır: “Şimdi de asıl öykümüze geçiyorum: çok eski bir zamanda bir Savaşçı yaşıyordu Kızıлтаş’ta. Günün birinde cenk çıktı ve Savaşçı hasta babasını ve hasta annesini Kızıлтаş’ta bırakıp cenge gitti. Dört yıl savaştı bizim Savaşçı. Üç kez mi, dört kez mi yaralandı; bir keresinde düşmanın kurşunu göğsünden geçip arkada belkemiğinin bir santim kenarından çıktı. Yaralıysa da Savaşçı savaştı durmadan; bu topraklar uğruna kanını döktü; madalyalar kazandı; Sovyetler Birliği’nin kahramanı oldu; korkmaz bir yiğit, eşsiz bir savaşçı dediler ona. Sonra düşman yenildi ve bizim Savaşçı köyüne döndü. Döndü amma... Karanlık bir geceydi; insan namına kimseyi bulamadı Savaşçı Kızıлтаş’ta. Evler talan edilmişti; evlerin önünde başıboş hayvanlar böğrüşüyorlardı. Bulabildiği insanlar da ya kurşunlanıp duvar diplerine bırakılmışlardı, ya da ağaçların dallarına asılmışlardı”⁴⁹.

Cengiz Dağcı milletinin zorunlu sürgün acısını görmediği halde hissedebilmiştir. “İhtiyar Savaşçı”daki 1944 Kırım sürgünü tarihi belgelerde adeta bire bir takip edilebilir: “Kızılordu birliklerinin Kırım’a hücumu 8 Nisan 1944 de başlamıştır. 18 Nisan 1944’de sadece Akıyar Almanların elinde kalmıştı. 13 Nisan’da Almanlar, Akmesçit şehrini terk etmişler ve

⁴⁸ A.g.e., s.27-28.

⁴⁹ A.g.e., s.202.

Kırım'dan savaşıarak geri çekilmişlerdir. Başta Akmeşcit olmak üzere Kırım şehirleri; “iki tarafın topçu ateşiyle harabelere dönmüş, halk korku içinde perişan, Kızıldoru'nun girişini seyrediyordu⁵⁰.” Kızıldoru işgalinin ilk iki haftası en şiddetli tedhiş zamanları idi. Almanlarla işbirliği yaptığı tespit edilen Türkler, ordu komutanlarınca derhal ölüme mahkûm edilmişti. İki kişinin ifadesi veya ihbarı, herhangi bir kimseyi Almanlarla işbirliğiyle suçlandırmaya ve ölüme mahkûm etmeğe kâfi geliyordu. Raporlar, cadde ortasında yapılan toplu kurşuna dizilmelerden bahsetmektedir. Akmeşcit caddelerinin ağaçlarında ve telefon direklerinde Sovyet cellâtlarının asılmış kurbanları sallanıyordu. Olayları bizzat görenlerin ifadesine göre, en fazla tevkif ve katliâma maruz kalanlar; Kırım'ın bilhassa yalı boyunda yaşayan Türk köylüleri idi. O günlerde binlerce, belki de on-binlerce Kırım Türkünün öldürülmüş olduğu tahmin edilebilir⁵¹.

Görgü şahitlerinden biri, bu yürekler acısı, insanlık dışı olayları şöyle tasvir ediyor: “Sovyet orduları Kırım'a girdikten sonra, kumandanlığın hususi bir emriyle bütün Türk ahali iki hafta müddetle NKVD kıtalarının keyfi muamelesine terkedilmişti. Azgın askerler, kadınların ve çocukların ırzına geçiyorlardı. Müdafaasız insanlar yağma ediliyor ve rast gele asılıyorlardı. İki hafta müddetle Kırım da, tecavüze uğrayan, işkence edilen ve öldürülen insanların yürekler paralayan feryatları duyuluyordu⁵².” Kırım Türklerinin sürülmesinde vazifeli bulunan ve 1953 yılı Haziran ayında hürriyeti seçerek Batıya sığınan sabık NKVD yarbayı Grigoriy Stepanoviç Burlitski'nin verdiği ifadeye göre, Kırım Türklerinin topyekûn sürülmesi olayı 1944 yılı Haziranında, yani Sovyet ordusu Kırım'a girdikten iki ay sonra vuku bulmuştur. Burlitski açıklamalarına devam ederek, Kırım Türklerinin sürgünü esnasında kullanılan metotların; Kuzey Kafkasya'nın Çeçen İnguş Cumhuriyetinde tatbik edilmiş olan metotların aynı olduğunu, yani sürgünün; Kırım'a bu maksatla sevk edilen NKVD Kıta'ları tarafından ayırt edilmeden bütün Türk halkının aynı zamanda ve ansızın tevkif edilerek yapıldığını söylemiştir. On sekiz Mayısı on dokuza bağlayan gece, şehir ve kasabalarda yaşayan Türklerin tamamı kendi evlerinde, silâhlı askerlerin baskınına uğruyor. Kendilerine çevrilen Tompsonların namluları karşısında, elleri kaldırılarak ve duvar dibine dizilerek şu emri alıyorlar: “Elde götürebilecek eşyanızı alın ve 15 dakikada hazır olun...”. Burlitski'nin anlattığına göre; Kırım Türkleri, “gafil avlanarak ansızın yakalandıkları” için mukavemet etmeğe fırsat bulamamışlardır.⁵³

Türk halkını Kırım'dan çıkarma işinin ilk safhası yukarıda anlatıldığı gibi olmuştur. Fakat bazı teferruatlarında da belirli farklar yok değildir... İşte, Sankiza İbrahim imzalı ve Sovyet Hükümetine yazılan mektupta şöyle deniliyor: “Saat 3 de çocuklar uyurken, askerler geldi. Hazırlık yapmak için bize 5 dakika verildi. Ne eşya ve ne de yiyecek almamıza müsaade edildi. Zannettik ki, kurşunlanmaya götürülüyoruz.⁵⁴” Sürgün edilen Kırım Türklerinin mukadderatı ve onların halen buldukları mahal, Sovyet Hükümeti tarafından ısrarla gizli tutulmaktadır. Burlitski diyor ki: “sürülenler, hayvan nakline mahsus, hiç bir iptidâî tertibatı olmayan vagonlara doldurulmuşlardı.” “Vagonlar balık istifi dolduruluyor, kilitleniyor, mühürleniyor ve askeri kıt'alar tarafından muhafazaya alınıyordu.” “Sürgün mahalli bildirilmemişti.” Burlitski'nin tahminine göre sürgün edilenlerin “büyük kısmı” daha yolda iken telef olmuştur.. Sankiza İbrahim'in protesto mektubu devam ediyor: “... Fakat çabuk ölüm değildi bu. Hayvan nakline mahsus vagonlarla tıka basa dolu bir şekilde 3-4 hafta sürecek yolculuğa çıkarıldık. Yolumuz Kazakistan'ın kızgın çölünden geçiyordu. Götürülenlerin içinde Almanlara karşı çete harbi yapanlar, gizli mukavemet mensubu, Komünist Partisi üyesi, Sovyet Hükümetinde faal rol oynayan Kırımlılar da vardı. Sakatlar ve

⁵⁰ Necip Abdülhamitoğlu (Hablemitoğlu), *Türk 'süz Kırım Yüzbinlerin Sürgünü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1974, s.69.

⁵¹ A.g.e., s.70.

⁵² A.g.e., s.70-71.

⁵³ A.g.e., s.71-72.

⁵⁴ A.g.e., s.72.

İhtiyarlar da mevcuttu. Erkekler o ara Faşistlere karşı savaşa devam ediyorlardı, onların sürgünü savaş sonuna kadar geciktirilmişti. Eşleri ve çocukları ise, zorla götürülenlerin ekseriyetini teşkil ediyordu, ölüm nispeti; küçükler, ihtiyarlar ve hastalar arasında bilhassa yüksekti, ölüm sebebi; susuzluk, havasızlık ve pislikti. Yolda can verenlerin cesetleri dışarı çıkaramadığından, yaşayanlar arasında çürür, su ve gıda almak için yapılan kısa durmalar esnasında, demiryolu hattı kenarında bırakılırdı. Gömülmelerine izin yoktu.⁵⁵”

Temmuz ve Ağustos 1969'da Taşkent'te muhakemeleri yapılan 10 Kırım Türkünden Yusuf Süleyman ifadesinde kısa ve öz olarak şöyle diyordu: “Bizleri mezbahaya götürülen hayvanlar gibi alıp götürdüler ve Orta Aulda bıraktılar.” 115 Kırım Türk halkı temsilcisi tarafından Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesine, Bakanlar Kuruluna ve Yüksek Şûrasına sunulan muhtıradan ise aynen şu satırlar yer alıyordu: “ 24 yıl önce, 18 Mayıs 1944'de, babaları, kocaları ve oğulları büyük anayurt savaşında hayatlarını feda ettikleri, kanlarını döktükleri ve işçi birliklerinde hizmet ederek tahrip edilen fabrikaları yeniden kurdukları bir zamanda, aç ve çıplak müdafaasız çocuklar, kadınlar ve malûl İhtiyarlar silâhli erler muhafazasında, kapalı yük vagonlarında temerküz kamplarına götürülüyorlardı. Sürgün mahalline kadar süren hemen hemen üç haftalık “seyahatin”(!) dehşet ve kâbuslarını unutmaya imkân var mı? Bu -seyahat- esnasında insanlar açlıktan şişiyor, bitlere yem oluyorlardı. Hasta ve aç insanların yanı başında yolda ölenlerin, muhafızların zamanında kaldırmadıkları çürümeğe yüz tutmuş cesetleri yatıyordu. Bu arada yakınların ve akrabaların hiç olmazsa demiryolu boyunca gömülmesine müsaade edilmiyordu. İnsanlar vagonlardaki havasızlıktan boğuluyor, birçoğları akıllarını kaybediyorlardı⁵⁶.”

Kırım Türkleri; Ural, Sibiryâ, Kazakistan ve Orta Asya'nın binlerce kilometre içerlerine nakledilmişlerdir. Bir kısmının Almanya'dan dönmüş işçilerle beraber Özbekistan'ın Taşkent bölgesine ve Vıborg'un 25 km. kuzeyinde, Karelya şeridinde sürüldükleri anlaşılmıştır.⁵⁷ . “Kırım Tatarlarının Rus Dostları” imzalı mektupta bu konuda şöyle deniliyordu: -Kırım Türklerinin bir kısmı Kazakistan'daki ve çoğu Özbekistan'daki barakalara getirildi. İşte Kırım Türklerinin bu memleketeye gelmeleri böyle oldu. Sürgün sona erdi. Fakat halkın toptan imha edilişi bundan sonra başladı. Yerli halk arasında hükümet ajanları tarafından yapılan aleyhle propaganda sebebiyle bunlar, gelenleri oldukça soğuk karşıladılar. Alışılmamış sıcaklar, sıtma ve hele Kırım'ın temiz sularına alışmış vücutlarda arkların bulanık suyunun yaydığı hastalıklar sebebiyle başlangıçta pek çok kimse öldü. Evvelâ baraka, ahır ve bodrumlarda iskân edildiler. Bilâhare ilk safha atlatıldıktan sonra, insan barındırmaya mahsus evlere kavuştular. Çetin ve sebatlı bir çalışmanın mükâfatı olarak Kırım Türklerinin yeni evleri oldukça düzgündü. Fakat bunlar çok sonradan olan şeylerdir. 1944-1945 senelerinde ise halk, yeni yerinde, kırılıyordu.⁵⁸”

Taşkent mahkemesinde Yusuf Süleyman ifadesine devamla: “Kimse bizimle meşgul olmuyordu. Aç, kirli ve hastaydık. Hastalar açlıktan şişmeğe ve aileler toptan ölmeğe başladılar. Şunu söyleyeyim ki, 206 kişilik köyümüzden 100 kişi öldü. En az 18'ini ellerimle gömdüm. Akrabam olan 7 aileden kimse kalmadı.” Yine Kırım Türklerinden olan genç fizikçi Yusuf Osman: “Evet, Kırım Türklerine kendilerini gömmeleri için 1,5 metrekaare toprak verilmiştir.” diyordu. Hayat zorluğu, idarecilerin yüz kızartıcı gaddarlıkları ve salgın hastalıklar yüzünden ölen on binlerce Kırım Türkünün insanlık vicdanında bıraktığı yara acaba kapanabilir mi? Diğer ifadeler de yukarıdakilerden farksız:“... Köyümüzden 30 aile götürüldü, bunlardan ancak 5 aile az zayıyla kurtulabildi.” “Yeğenim Menube Şeyhislâm, 8 çocuğu ile birlikte sürüldü, hepsi Özbekistan'da açlıktan öldüler. Oysa kocası harbin başından

⁵⁵ A.g.e.,s.73.

⁵⁶ A.g.e.,s.74.

⁵⁷ A.g.e.,s.75.

⁵⁸ A.g.e.,s.75-76.

beri orduda bulunuyordu cephede öldü. Bu aileden ancak Nera isminde bir kızcağzı kurtuldu ise de, yaşantının dehşeti ve açlık sebebiyle sakat kaldı” “...Erkeklerimiz cephede de çarpışıyorlardı. Cenazeleri kaldıracak adam bulunmadığı için ölülerimiz bazen yanımızda kalırdı⁵⁹.”

Sovyet mahkemelerindeki tutanaklara göre Özbekistan'a sürülen “200.000-250.000 nüfustan” büyük çoğunluğu ancak 11 günde ve geri kalanlar 8 Haziran 1944 tarihinde yerleşecekleri bölgelere ulaşmışlardı. 1 Temmuz 1944'de ancak 151.424 nüfuslu 35.750 aile Özbekistan'a varabilmiştir. Sene sonuna kadar 818 aile daha gelmiştir. 1.945 yılında da ordudan tart edilen 2.000 Kırım Türkü daha Özbekistan'a ulaşabilmiştir. Sovyet istatistiklerinde gerçeklerin genellikle “tahrif edildiği” nazarı dikkate alınırsa durumun vahameti ve korkunçluğu daha da iyi anlaşılabilir olur⁶⁰. Aynı Sovyet makamlarından Özbekistan Güvenlik Komitesinin “resmî kayıtlarına” göre; “Kırım göçmenleri (yani sürgün edilenler) arasında 1944 Mayısından 1 Ocak 1945 tarihine kadar ancak 13.598 kişi ölmüştür ki bu da Kırım Türklerinin % 9,1 oranını teşkil etmekte idi.” Yine aynı istatistikte; 1 Ocak 1945 - 1 Ocak 1946 devresinde ise 2562 erkek, 4525 kadın ve 16 yaşından küçük 6096 çocuk olmak üzere, 13.183 kişi öldüğü ileri sürülmektedir. Sovyet istatistik otoriteleri (!) 1946'ya kadar yuvarlak hesap olarak Kırım göçmenlerinin (!) % 22'sinin öldüğünde ve bunun da 33.000 insan olduğunda ısrar etmektedirler. Bu rakam doğru olsa bile sürgün sırasında yolda ölen insanları kapsamamaktadır. Bunun yanı sıra Kırım Türkleri, bazı bölgelerde bu ölüm nispetinin meselâ Ural bölgesinde % 100'e ulaştığını belirtmişlerdir⁶¹. Kırım Türk halkı temsilcilerinin 1966'da yaptıkları istatistiklerin sonuçlarına göre, sürgün sırasında ve ondan sonraki 18 ay içinde Kırım Türklerinin nüfuslarının % 46'sının mahvolduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu ise 110.000 insanın ölümü demektir. Batılı araştırmacılar ise yaptıkları araştırmalar sonucu elde ettikleri istatistiklerde bu rakamı 80.000 olarak göstermektedir⁶².

Sonuç

Dağcı eserlerinde ne yazdıysa kendi hayatı ile Kırım Türklerinin yaşadığı gerçekleri yazmıştır. Çünkü onun ifadesi ile “**hayal etmeye vakti olmamıştır**”. Hatıralarının atmosferi içinde “**Kırım Türklerinin Kayıp Tarihini**” daha doğrusu resmi Rus makamlarınca kaybedilmek istenen tarihini yazmıştır. *ABD, Avrupa, Rusya ve Almanya; Türklere karşı işledikleri savaş suçlarını itiraf etmedikçe “tarih Türkler için kayıptır”*.

⁵⁹ A.g.e.,s.76-78.

⁶⁰ A.g.e.,s.78.

⁶¹ A.g.e.,s.78-79.

⁶² A.g.e.,s.79-80.

Kaynakça

- Abdülhamitoğlu (Hablemitoğlu), Necip, **Türk'süz Kırım, Yüzbinlerin Sürgünü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1974.
- Buran, Ahmet, **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2011.
- Çağatay, Tahir ve arkadaşları, **Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti**, Ayyıldız, Ankara, 1979.
- Dağcı, Cengiz, **Badem Dalına Asılı Bebekler**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1970.
- Dağcı, Cengiz, **İhtiyar Savaşçı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Eröz, Mehmet, **Marxizm Leninizm ve Tenkidi**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Ertürk, Cabbar, **Kızılordu'dan Kafkas Millî Lejyonuna, Bir Türk'ün II. Dünya harbi Hatıraları**, (Hazırlayan: Erol Cihangir), Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2005.
- Kara, Abdülvahap, **Türkistan Ateşi- Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi**, Da Yayıncılık İstanbul, 2002,
- Kara, Abdülvahap, **Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasındaki Yazar Cengiz Dağcı**, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kırimer, Cafer Seydahmet, **Hatıralar**, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve tanıma Vakfı, İstanbul, 1993.
- Kocakaplan, İsa, **Cengiz Dağcı'nın Dört Romanı**, M.E. B. - İstanbul, 1999.
- Kruşçev'in Anıları** (Türkçesi: Mehmet Harmancı) Milliyet Yayınları, birinci baskı, Cilt 1. 1971.
- Leonhard, Wolfgang, **Bugünkü Sovyet İdeolojisi** (Çeviren: Cemil Ziya Şanbey), Cilt II, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.
- Mühlen, Patrik von Zur, **Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında**, Şema yayınevi, İstanbul, 2006.
- Özcan, Kemal, **Dr. Baymirza Hayit'in Türkistan Araştırmaları ve Millî mücadelesindeki Rolü**, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1996.
- Shirer, William L, **Nazi İmparatorluğu" Doğuşu, Yükselişi, Çöküşü**, I, II, III. Cilt, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Şahin, İbrahim, **Cengiz Dağcı'nın Hayatı ve Eserleri**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996.
- Ülküsal, Müstecip, **Kırım Yolunda Bir Ömür Hatıralar**, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Ankara, 1999.

OSMANLI DEVLETİ'NİN DAĞILMA DÖNEMİNDE TÜRK BOĞAZLARI VE LOZAN BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

CONVENTION ON TURKISH AND LOZAN STRAITS IN THE REGRESSION PERIOD OF THE OTTOMAN STATE

Mehmet KAYIRAN¹ Mustafa Yahya METİNTAŞ²

Özet

Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde ne "Boğazlar Sorunu" ne de "Doğu Sorunu" vardı. Devlet çeşitli nedenlerle gücünü yitirmeye başlayınca; Batılı emperyalist devletlerce İmparatorluk topraklarını ele geçirmek amacıyla "sözde sorunlar" yaratıldı. "Türk Boğazları" da Avrupalı devletler arasında bir mücadele alanı haline getirildi; Osmanlı Devleti ise ikili ve çok taraflı anlaşmalar imzalamak zorunda kaldı ve boğazlar üzerindeki hâkimiyet hakkını bu devletlerin insafına terk etti.

Atatürk önderliğinde kazanılan "Türk Kurtuluş Savaşı"nın zaferle sonuçlandırılması ve Lozan'da elde edilen diplomatik başarı, yeni bir "Türk Devleti"nin uluslararası alanda tanınmasını sağladı. Ancak, İnönü Başkanlığında Türk Milleti'nin haklarını savunan "Temsil Heyeti"nin tüm çabalarına karşın, "Boğazlar Rejimi" konusunda arzu edilen netice elde edilemedi.

Lozan Boğazlar Sözleşmesine göre: Boğazların iki yakasının, Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Marmara Denizi'ndeki adaların askersizleştirilmesi; geçişi sağlamak ve denetlemek amacıyla Türkiye'nin başkanlığında kurulan bir komisyonun oluşturulması; bu düzenlemelerin "Milletler Cemiyeti"nin güvencesi altında sürdürülmesi kararlaştırıldı. Boğazlardan geçiş serbestisinin ilke olarak kabul edilmesi; genel olarak "Misakı Milli"nin genel hükmüne uygundu; Türkiye savaşa katılırsa yalnız tarafsız gemilerin ticaret ve savaş gemileri, düşmana yardım etmemek koşuluyla geçebilecekti. Barış zamanında ise, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden en büyük donanmaya sahip ülkeninkinden daha çok savaş gemisi ve uçak olmamak şartıyla, askeri gemi ve uçaklar Karadeniz'e geçebilecekti; Türkiye bu geçişler sırasında ortaya çıkabilecek sonuçlardan sorumlu tutulmayacaktı.

Bu araştırmamızda, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, "Türk Boğazları" ile ilgili yaşanan gelişmeler ve "Lozan Boğazlar Sözleşmesi" iki bölüm halinde; Tarih Metodolojisinin ilke ve kurallarına uygun bir biçimde analiz edilmiştir. Birinci bölümde, yayınlanmış araştırmalar, ikinci bölümde ise "Lozan Barış Konferansı Tutanakları"ndan yararlanılmıştır. "Lozan boğazlar Sözleşmesi"nde yer alan ve Türkiye'nin egemenlik haklarını sınırlandıran hükümler, Atatürk'ün akılcı ve gerçekçi dış politikası sayesinde 20 Temmuz 1936'da imzalanan "Montrö Boğazlar Sözleşmesi" ile ortadan kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar Sorunu, Doğu Sorunu, Lozan boğazlar Sözleşmesi

Abstarct

There was neither the "Bosphorus Issue" nor the "Eastern Question" in the period of the rise of the Ottoman State. When the state starts to lose its power for various reasons; The "so-called problems" were created by the Western imperialist states which were aimed to seize the territories of the Empire. In that sense, The "Turkish Straits" became a field of struggle between the European states; The Ottoman State had to sign bilateral and multilateral agreements and abandoned the sovereignty over the Straits to the mercy of these states. The victory of the "Turkish War of Independence" won under the leadership of Atatürk and the diplomatic success achieved in Lausanne enabled the recognition of a new "Turkish State" on the international scene. However, despite all the efforts of the "Representative Panel", which defended the rights of the Turkish Nation in the leadership of İnönü, the desired result could not be obtained about the "Straits Regime".

According to the Lausanne Straits Convention: the demilitarization of the islands in the two sides of the Straits, Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada and the Sea of Marmara; ensure the transition and to oversee the creation of a commission established under the chairmanship of Turkey; and that these regulations should be maintained under the safeguards of the "League of Nations". Acceptance of

passage freedom from the straits as a principle; as the "National Pact" was in compliance with the general provisions, trade and warships of neutral vessels only if Turkey could join the battle now provided to aid the enemy. In the time of peace, military ships and planes could pass to the Black Sea, provided that there were not more war ships and airplanes than the country having the largest navy from the states that coasted to the Black Sea; Turkey will not be held responsible for the consequences that may arise during these transitions.

In this research, in the last period of the Ottoman Empire, two developments related to the "Turkish Straits" and "Lausanne Straits Convention" Have been analyzed in a manner consistent with the principles and rules of History Methodology. In the first part, published researches and in the second part, "Minutes of the Lausanne Peace Conference" were utilized. Provisions that placed the "Lausanne Straits Convention" and restricting Turkey's sovereignty rights were abolished by the "Montreux Straits Convention" signed on July 20, 1936, under the favour of the rational and realistic foreign policy of Atatürk.

Key Words: Bosphorus Issue, Eastern Question, Lausanne Straits Convention

¹Yrd. Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

²Yrd. Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

Giriş

“Türk boğazları” jeopolitik¹ ve jeostratejik² konumları itibariyle Türk ve dünya tarihi açısından çok önemlidir.

Coğrafi durum bakımından “Boğazlar” dünyanın en önemli deniz yollarından biridir. Milletlerarası ilişkilerde “Boğazlar” terimi özellikle Türk deniz geçidini akla getirir. Bu da boğazların dünya ölçüsünde önemini göstermeye yeterlidir³. Feridun Cemal Erkin’e göre Boğazlar, “cihanın hayati düğümlerinden biri ve medeniyetin en belli başlı bir geçididir”⁴. Tarihin her döneminde Avrupa Devletleri’nin siyasi, ekonomik ve stratejik istekleri de bölgede karşımıza çıkmıştır.

Boğazlar yüzünden çıkan ve tarihte bilinen ilk savaş Truva Savaşlarıdır. Yakınçağın Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Boğazları bu savaş sonrasında dünyanın kaderini etkilemiştir. Gerek Truva Savaşlarında, gerekse Çanakkale Muharebelerinde Boğazı savunan taraf saldırgan tarafı Boğazlardan geçirmemiştir⁵.

Boğazlar Bölgesi, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarıyla, Gelibolu, Biga, Trakya ve Kocaeli Yarımadalarının oluşturduğu coğrafi alanı içine alır. Türkiye Cumhuriyet’i Anadolu Yarımadası’nda kurulmuştur. Anadolu Yarımadası, coğrafi konumu bakımından Asya ve Avrupa’yı birleştiren bir köprü durumunda olduğu gibi, Karadeniz ve Akdeniz’i bağlayan suyollarını da kontrol imkânı veren bir toprak parçasıdır⁶. Anadolu Yarımadası’nın bu coğrafi konumuyla komşu devletlerin politik durumu jeopolitik durum, ülkemizin gelişmesinde önemli bir rol oynayabileceği gibi, tam tersi bir etki de yaratabilir.

Bu jeopolitik durum, Osmanlı Devleti’nin kısa zamanda kurulup genişlemesinde, bir imparatorluk olarak gelişmesinde en önemli rolü oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışında ise, -bu jeopolitik durum- kuruluşunun tam tersi bir rol oynamıştır. Güçlenen iki büyük komşunun, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, özellikle de Rusya’nın Osmanlı

¹ Jeopolitik: Bir devletin coğrafi konumundan doğan ve o devletin, devlet olarak oluşmasını ve gelişmesini etkileyen siyasi pozisyonudur. Başka bir deyimle, bir devletin jeopolitik durumu, coğrafi konumuyla komşularının siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri durumlarının bileşkesidir.

² Jeostratejik: Daha çok bir ülkenin stratejik harekât mihverleri üzerinde bulunması ve topraklarında ya da civarında stratejik hedeflerin mevcut olmasıdır.

³ Bkz: Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul, 1947, s. 1-4; Fahri Çeliker, “Türkiye’nin Jeopolitik ve Jeostratejik Durumundan Doğan Güvenlik Sorunları”, **Güncel Konular**, Ankara, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Daire Başkanlığı Yayınları, 1983, s. 91-100.

⁴ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968, s. 10.

⁵ Tukin, **a.g.e.** s.1-4, Ekrem Memiş, “Eskiçağ’ın Birinci Dünya Savaşı’nda Boğazların Oynadığı Rol ve Türkiye”, **Askeri Tarih Bülteni**, Ankara, Gen. Kur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Şubat 1987, Sayı: 22, ss: 91-96.

⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: **Osmanlı Devri ve Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik “X. Cilt”**, Ankara: Genkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985, s.14-20.

İmparatorluğu'nun yıkılmasını hızlandırdıkları, hatta devletin parçalanmasında en büyük rolü oynadıkları da bir gerçektir⁷.

Boğazlar, bir deniz geçidi olmakla birlikte, “Karadeniz’i kilitleyen” ve devletlerarasındaki politikalar için bir odak noktası ve silahla çözümlenmesi gereken savaş alanı karakterini tarihin her döneminde korumuştur. Boğazlar, tarihte meydana gelen en büyük ve en kanlı savaşlara sahne olduğu gibi, bir bakıma en büyük savaşların da sebebini oluşturmuştur⁸.

Jeostratejik bakımdan Türkiye ve Boğazlar, Akdeniz’i ve Ortadoğu’yu kuzeyden gelecek tehdide karşı kapatan, Sovyet Rusya’nın güney sınırlarını tehdit eden durumuyla Batı Devletleri için de büyük önem taşımaktadır. Boğazlar, Akdeniz’deki Sovyet Donanması’nın Karadeniz’deki üstleriyle irtibatının sağlanması ve devam ettirilmesi bakımından Sovyet Rusya için de önemlidir.

Biz bu araştırmamızda; Tarihte olduğu gibi, günümüzde de hiç önemini yitirmeyen “Boğazlar Sorunu”nun tarihi bir kesitini seçerek araştırmayı denedik. “Lozan’da Boğazlar Sorunu ve Boğazlar Sözleşmesi” asıl incelememiz gereken konu olmakla birlikte, bu hususun daha iyi anlaşılabilmesi için bu sorunun ortaya çıkışını da özetlemeye çalıştık.

1. Lozan Barış Konferansı’na Kadar Boğazlar Sorunu

1.1. Dünya Savaşı’na Kadar Boğazlar Sorunu

Osmanlı Devleti kuruluşundan 1579’a kadar sınırlarını genişletmiş, bu tarihten başlayarak 1699 yılına kadar bir “Duraklama Devri”ne girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, 1699 Karlofça Antlaşması’ndan sonra 1815’e kadar geçen devrede ise yapmış olduğu savaşlarda sürekli toprak kaybetmiş, Avrupa’daki toprakları daralmaya başlamıştır. Bu döneme de “Gerileme Devri” adı verilmiştir. 19. yüzyıl ise Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılma devridir⁹. Burada ele alınacak konu, Osmanlı İmparatorluğu’nun “Boğazlar Sorunu” konusunda geçirdiği aşamaların tümü değildir¹⁰. Biz bu kısımda, 19. yüzyıldan Lozan’a kadar bu sorun ile ilgili bazı önemli gelişmeleri incelemekle yetineceğiz.

⁷ Bkz. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Ankara, 1964, s.95-107,124-126,133-147,147-159,215-221,259-280,330-429,628-639, Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol (ve Savaş)**, Ankara, 1973, s.76-81, 216-227.

⁸ Çanakkale Muharebeleri’nin Türk ve dünya tarihi bakımından önemini ve sonuçlarını hatırlamak, Boğazların bu bakımdan taşıdığı değeri göstermeye yeterlidir.

⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)**, Ankara, 1984, s.43.

¹⁰ 19. yüzyıldan Sevres’e kadar Boğazlar sorununun ayrıntılı bir biçimde ele alındığı bir kaynak için bkz: Cemal Tukin, **a.g.e.** s. 108-374; araştırmamızın sonunda verilen bu konu ile ilgili “Bibliyografya” .

Osmanlı Devleti, 1699'dan sonra özellikle Rusya'nın "tehdidi ve baskısı" altına girmiş, 18. yüzyıl başlarında buna Balkanlarda Avusturya Macaristan da eklenmiştir. 18. yüzyılda bu devletlerle yaptığı savaşları kendi gücü ile sürdürebilen Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla geldiğinde bir yandan Avrupa'daki gelişmeler¹¹, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin birbirine kenetlenmiş bir nedenler kompleksinin sonucu¹² zayıflamış ve çöküşü sürecine girmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, "dışarıdan kendisine yöneltilen tehdit ve tehlikelere karşı, yanına bir büyük devleti almak sureti ile bir denge meydana getirerek varlığını sürdürmeye, dağılma ve yıkılmasını önlemeye çalışmıştır. Buna "Denge Politikası" adını veriyoruz"¹³. Denge Politikası, ele aldığımız dönemde, başlıca su devrelere ayrılmaktadır:

- I. 1791 (1798)- 1878: Rusya'nın tehlikesine karşı İngiltere'ye dayanma.
- II. 1888-1918: Rusya – İngiltere tehlikesine karşı Almanya'ya dayanma.
- III. 1920-1936: Batılılara karşı Sovyet Rusya'ya dayanma¹⁴.

Bu devreler Boğazlar sorunu ile ilgili konuda da belirleyici sayılabilir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu üzerinde büyük devletler çeşitli alanlarda mücadele etmişlerdir. Bu alanlardan birisi de Boğazlar üzerinde "İngiliz-Rus Mücadelesi"dir¹⁵. Biz, burada "Boğazlar Sorunu" ile ilgili ayrıntılara girmeden Boğazların hukuki rejimini tarihi akış içinde vermeye çalışacağız:

Tukin'e göre, Boğazların hukuki rejimi, Osmanlı Devleti devrinden günümüze kadar iki devreye ayrılabilir.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin egemenliği sonucu Boğazlar rejiminin tek taraflı işlemlerle düzenlediği devre. Bu evrede Boğazlar kesin olarak Türk egemenliğindedir.

Boğazlar rejiminin ikili anlaşmalara konu olduğu devrede; Tukin'e göre, Boğazlar 'da Türk egemenliği bu evrede "tek taraflı muahedelerle tahdit" edilmiştir¹⁶.

- a) 5 Ocak 1809 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan Kala-i Sultaniye (Çanakkale),
- b) 16 Mayıs 1812 tarihli, Rusya ile Bükreş,

¹¹ Armaoğlu, a.g.e. s. 43.

¹² Bkz. Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri**, (18. ve 19. asırlarda), Ankara, 1985; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara, 1984, s. 21-41.

¹³ Armaoğlu, a.g.e., s.43.

¹⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.43. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Batılı devletlerin izledikleri dış politikalar hakkında geniş bilgi edinmek için bkz. Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.88-91,95-107,147-159,259-280, 627-643; Ulman, a.g.e, 51-94, 111-120.

¹⁵ Mücadeleye konu olan alanlar için bkz. Tukin, **Siyasi Tarih...** s. 5-379; Armaoğlu, a.g.e, s.41-42, 118-121, 330-333, 429-430; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...** s. 51-53.

¹⁶ Tukin, a.g.e. s.108-203.

c) 14 Eylül 1829 tarihli, Rusya ile Edirne,

d) 8 Temmuz 1833 tarihli, Hünkâr İskeleyi¹⁷.

2. Boğazlar rejiminin çok taraflı Milletlerarası Antlaşmalarla düzenlenmesi. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden sonraki devre.

Tukin, bu evreyi de -Sevr'e kadar- iki devreye ayırmaktadır.

a) "Boğazlarda Türk egemenliğinin çok taraflı muahedelerle tehdit edildiği devre." Tukin'e göre bu devre, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile başlamakta, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri arasında İstanbul ve Boğazlara dair yapılan gizli antlaşma ile son bulmaktadır.

b) Tukin'e göre Boğazların Milletlerarası duruma konulmak istenmesi "Sevr Muahedesi" ile başlamıştır¹⁸.

Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya-Macaristan, İngiltere, Prusya, Rusya ve Fransa arasında 13 Temmuz 1841'de imzalanan "Akdeniz ve Karadeniz Boğazları Hakkında Londra Sözleşmesi"¹⁹, **Boğazların hukuki rejimini** düzenleyen ilk çok taraflı sözleşmedir. Bütün Avrupa Devletleri'nin imzaladığı 1841 Boğazlar Sözleşmesi'ne göre, "Boğazların kapalılığı" ilkesi kabul edilmiştir²⁰.

1841 Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar Boğazlardan geçiş şartları şöyledir:

a) 1535 tarihinde Fransızlara tanınan "Kapitülasyonlar" ile Fransız bayrağını taşıyan ticaret gemilerine bütün Türk limanlarına girip-çıkma izni verildi. Sonradan bu izinler zaman zaman başka devletlere de tanındı.

b) 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Rus ticaret gemilerine Boğazlardan serbestçe geçebilmek hakkını tanıdı.(Madde 2)

c) 1798'de ve 1805'de Rusya ile yapılan ittifak antlaşmalarında Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçeceğine dair bir hüküm vardır. 1806'da Osmanlı-Rus Savaşı çıkınca bu antlaşmalar sona erdi.

¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı antlaşmalar için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt 1, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, Ankara, 1953. İngiltere ile Çanakkale Antlaşması "Gizli Maddeler" dahil bkz. **a.g.e.** s.233-240; Bükreş Antlaşması metni s.245-254; Edirne Antlaşması, s.279-286; Hünkâr İskeleyi Antlaşması metni için "Gizli Madde"si dahil- s.297-299.

¹⁸ **Bkz.a.g.e.** s.204-374 ve 375-379.

¹⁹ Londra Sözleşmesi metni için bkz. **a.g.e.** s.311-313.

²⁰ Armaoğlu, **20. Yüzyıl...** ,s. 53.

- d) 1809’da İngiltere ile Osmanlı Devleti’nin imzaladığı Çanakkale Antlaşması’nda Boğazların bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasına dair “eski usul teyid edildi” ve bundan böyle de barış zamanında Boğazların savaş gemilerine kapalı tutulması hususunda mutabık kalındı (Madde 2).
- e) 1829’da imzalanan Edirne Antlaşması’na, Boğazların bütün milletlerin ticaret gemilerine açık bulundurulacağı hükmü konmuştur (Madde 7).
- f) 1833 tarihli Hünkâr İskeleyi Antlaşması’nın gizli maddesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Çanakkale’yi Rusya lehine kapayacağına, yani hiçbir yabancı savaş gemisini, hiç bir neden ve bahane ile Çanakkale’den içeri girmesine müsaade etmeyeceğine dair hüküm vardır (Gizli Madde)²¹.
- g) **1841 Boğazlar Sözleşmesi ile Çanakkale’nin yabancı savaş gemilerine Rusya lehine kapalılığını sağlayan Hünkâr İskeleyi Antlaşması hükümlerini ortadan kaldırdı.** Böylece, Rusya Osmanlı Devleti’nin zayıf durumundan yararlanarak Boğazlar konusundaki emellerini gerçekleştirmek imkânını kaybediyordu. Bu Sözleşmeye göre²², Osmanlı Devleti, barışta hiçbir yabancı savaş gemisini Boğazlardan geçirmeme yükümlülüğü altına giriyor, Sözleşmeyi imzalayan diğer devletler de “kapalılık” kuralına uymayı üstleniyordu. Kapalılık kuralı sadece barış zamanını kapsıyordu. Osmanlı Devleti, Boğazları herhangi bir devletin savaş gemilerine açabilecekti. Bundan böyle hiçbir devlet; Boğazlar konusunda ayrı bir antlaşma yapmaya kalkmayacaktı.

İngiltere, (I) 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçerek Akdeniz’e çıkmasını önlemiş; (II) Barış zamanında başka devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi meselesini Osmanlı Devleti’nin yetkisinden çıkarıp, bunu milletlerarası bir statüye bağlamış ve böylece Hindistan ile bağlantısını sağlayan “İmparatorluk Yolu”nun güvenliğini korumuş oluyordu²³.

1841 Boğazlar Sözleşmesi ile “Boğazların Kapalılığı” ilkesi kabul edildiği gibi, milletlerarası bir statüye bağlanmıştır. Boğazların bu statüsü 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesine kadar devam etmiştir²⁴.

²¹ Bkz. Erim, **a.g.e.** “İlk Kapitülasyonlar”, s.9-15; Küçük Kaynarca Antlaşması Madde 2, s. 125-126; 1809 Çanakkale Antlaşması Madde 7, s. 282-283; 1833 tarihli Hünkâr İskeleyi Antlaşması (Gizli Madde), s.298-299.

²² Bkz. Erim, **a.g.e.** s.311-313.

²³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl...** s.51-53.

²⁴ **A.g.e.** s.53.

Boğazlar sorunu dendiği zaman akla gelmesi gereken temel öge, yabancı savaş gemilerinin barış zamanında, ya da Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaşta Türk Boğazlarından geçişidir. Osmanlı Devleti güçlü olduğu sürece böyle bir sorun yoktu. Boğazları istediği devletin gemilerine açar, istemediği ülkelerin gemilerine kapatabilirdi; ancak genel kural, Boğazların kapalı tutulmasıydı²⁵.

Rusya'nın gözlerini Boğazlar ve İstanbul üzerine çevirmesi, bu devletin güçlendikten ve Karadeniz'in kuzey kıyılarına yerleştikten sonra izlemeye çalıştığı "Akdeniz'e İnme" Politikası" 19. Yüzyılda da değişmedi. Özellikle bu yüzyılda Rus yöneticileri, öteki Avrupa devletleriyle yarışabilecek bir düzeye gelebilmenin ön koşulunu sıcak denizlere çıkmakta görüyorlardı. Rusya, bu amacına ulaşabilmek için de, Türk Boğazlarını ve İstanbul'u ele geçirmek²⁶ için her fırsattan yararlandı.

İngiltere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önlemek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etti. İngiltere, 1878'den başlayarak Rusya'nın Akdeniz'e sarkmasını önlemek için, ya Osmanlı toprakları üzerinde kendisine bağımlı veya kendi kontrolünde bağımsız devletler kurmak ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli stratejik noktalarına yerleşme politikasını²⁷ benimsedi.

Osmanlı Devleti ise, 1888-1918 devresinde Rus ve İngiliz tehlikesine karşı Almanya'ya dayanarak **denge politikasını** sürdürdü.

31 Ağustos 1907 tarihli İngiliz-Rus Anlaşması bu iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir biçim getirmiş, Boğazlar üzerindeki mücadeleyi de sona erdirmiştir²⁸. Bundan sonraki gelişmelere yön veren ise, "Üçlü İttifak" ile "Üçlü İtilaf" bloklarının çatışmaları olmuş; bu çatışmalar Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile sonuçlanmıştır.

1907 İngiliz - Rus Anlaşması Rusya'nın Boğazlar politikasında bir dönüm noktası oluşturdu. Rusya bu anlaşmayı Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için kullanmak istedi. Özellikle Rus Dışişleri Bakanı Alexandre İswolsky, Boğazları Rusya'ya açtırmak için bir dizi diplomatik girişimlerde bulundu ve bu alanda başrolü oynadı. Ancak, Rusya'nın Boğazları kendisine açtırmak amacıyla İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya,

²⁵ Ülman, **a.g.e.** s.76.

²⁶ **A.g.e.** s.70. Rusya-Sovyet Rusya-Türk Boğazları'nı ve İstanbul'u ele geçirme yönündeki politikalarını 20. Yüzyılda da sürdürdüler.

²⁷ Armaoğlu, **20.Yüzyıl...** s.45. İngiltere'nin Anadolu'daki Ermenileri bağımsızlığa kışkırtması ve Kıbrıs'a yerleşmesi olayları bu politikasına birer örnektir.

²⁸ 1907 İngiliz-Rus Anlaşmasına yol açan gelişmeler ve bu tarihten sonraki olaylar için bkz. Armaoğlu, **Siyasi Tarih...**, s.198-234, 234-238, 239-240.

Almanya ve Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı üç girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. Özellikle Rusya'nın Boğazlar konusunda, 27 Kasım 1911'de verdiği resmi nota (Üçüncü girişim), Osmanlı Devleti'nin "Merkezi Devletler" tarafına kaymasında etkili bir rol oynadı²⁹.

1.2. Birinci Dünya Savaşı Devresinde (1914-1918)

Rusya, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasını Türk Boğazları'nı ve İstanbul'u ele geçirme emellerini gerçekleştirmek için büyük bir fırsat olarak gördü. Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emelleri, bu savaşın çıkmasına neden olan sorunlardan birisini oluşturduğu gibi, bu sorun Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri bloğu yanında savaşa girmesinde de etkili bir rol oynamıştır. Rusya'nın Boğazlar Politikasında başrolü oynayan Dışişleri Bakanı İswolsky, Rusya'nın bu emellerini gerçekleştirebilmesinin savaşız olamayacağını anlamış, Ağustos 1914'de I. Dünya Savaşı başlayınca "işte benim savaşım" demiştir³⁰.

İngiltere ve Fransa, I. Dünya Savaşı sırasında da Rusya'nın Boğazlar konusundaki amaç ve isteklerini hemen kabul etmedi. Fakat savaş sırasındaki gelişmeler 1915 yılında İngiltere ve Fransa'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını Rusya'ya vermelerine yol açtı. Rusya'nın İngiltere'nin yanında savaşa katılmasından sonra Boğazlar konusundaki "Rus emelleri, kâğıt üzerinde de olsa gerçekleşti". Ancak, 1917 yılında Çarlık Rejiminin yıkılması, 1915 Boğazlar Anlaşmasının uygulanmasını önledi³¹. Çarlık Rejiminin yıkılmasını sağlayan önemli nedenlerden birisi de, hiç kuşkusuz Türklerin Boğazları kahramanca savunması ve kazandıkları büyük zaferdir³².

Rusya, Boğazlar konusundaki amaç ve isteklerini gerçekleştirebilmek için, I. Dünya Savaşı çıkar çıkmaz, daha Osmanlı Devleti tarafsız iken planlar yapmaya başlamıştı. Rusya, Ekim 1914'de Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra bu alandaki çabalarını hızlandırmıştır.

Sonunda Rusya, 4 Mart 1915'de Türk Boğazları konusundaki isteklerini bir nota ile İngiltere ve Fransa'ya vererek baskı yapmaya başladı. Hoşlarına gitmese de İngiltere ve Fransa bu konudaki Rus İsteklerini kabul etmek zorunda kaldılar. İngiltere 12 Mart 1915'de,

²⁹ "Rusya'nın Boğazları Açırma Teşebbüsü" için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.** s.330-333; 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden sonraki gelişmeler için ayrıca bkz. Tükin, **a.g.e.** s.287-362(Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişine kadar).

³⁰ Armaoğlu, **a.g.e.** s. 333; Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi Cilt:3**, Kısım: 2, Ankara, 1955, s.103-127, "Almanya'nın Boğazları Rusya'ya Peşkeş Çekmesi", s.128-143,144-175.

³¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl...** s.53-114-116.

³² "Çanakkale ruhu Milli Mücadele ruhunun başlangıcı oldu" bkz. Armaoğlu, **a.g.e.** s.13-114 ve 21 nolu dipnot.

Fransa da 10 Nisan 1915’de Rusya’ya verdikleri notalarla Rusya’nın isteklerini kabul ettiklerini bildirdiler³³.

I. Dünya Savaşı sırasında Rusya ile ayrı barış elde etmek ümidiyle Almanya ve Avusturya, İstanbul’u ve Boğazları Rusya’ya vermeyi kabul etmişler³⁴ ve bu yönde bir çaba içine girmişlerdir.

1917 İlkbaharında başlayarak Rusya’daki İhtilal, Rusya’yı fiilen savaş dışına çekmiştir. Rusya, Kasım 1917’de Çarlık Hükümeti’nin bütün gizli anlaşmalarını açıkladığı gibi, 3 Mart 1918’de Merkezi Devletler ile Brest-Litovsk’da imzaladığı barış anlaşması ile Birinci Dünya Savaşı’ndan çekildi. Rusya, bu barış anlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum’u Osmanlı Devleti’ne geri vermeyi ve bütün doğu Anadolu’dan çekilmeyi kabul etti³⁵.

Rusya’nın yarattığı bu boşluk, 2 Nisan 1917’de Amerika’nın savaşa katılması ile dolduruldu. Amerika, Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmedi. Birleşik Amerika’nın Osmanlı İmparatorluğu ve Boğazlar konusundaki politikası, Başkan Wodrow Wilson’nun 8 Ocak 1918’de barışın temel ilkelerini açıkladığı “14 Nokta’nın 12.sinde yer almıştır. 12. maddenin özü şöyledir³⁶.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkânları verilecek, *Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu, milletlerarası garanti altına konacak*”.

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzalamak zorunda kaldı³⁷ ve savaştan çekildi. I. Dünya Savaşı sırasında Boğazları ve İstanbul’u savaşa ele geçiremeyen “Müttefik Devletler”, Mondros Mütarekesi’nin I. Maddesine koydurdukları bir hükümle, Karadeniz’e geçmek için Çanakkale ve Karadeniz (İstanbul) Boğazlarının açılması ve Karadeniz’e geçmenin sağlanması, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarındaki istihkâmların Müttefikler tarafından ele geçirilmesini Osmanlı Devleti’ne kabul ettirdiler. Mütareke’nin 7. Maddesi hükmü gereğince de, 13 Kasım 1918’de Müttefik Devletlerin altmış gemilik donanması İstanbul’da namluları kente dönük bir biçimde demirledi³⁸.

³³ A.g.e. s.114-116. Bu konudaki diplomatik görüşmeler ve ayrıntılı bilgi için bkz. Armaoğlu, **Siyasi Tarih...** s.330-333; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi Cilt 3 Kısım:4**, Ankara, 1983, “Osmanlı Ülkesini Paylaşmak İçin Yapılan Gizli Antlaşmalar” s. 1-39; Tukin, a.g.e. s.262-364; M. Cemil (Bilsel), **Lozan** Cilt 1, İstanbul, 1933, s.3-195.

³⁴ Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi Cilt:3**, Kısım:3, s.500-521.

³⁵ Erim, a.g.e. 503-517; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s.139-140.

³⁶ Armaoğlu, a.g.e. s.139.

³⁷ Mondros Mütarekesi hükümleri için bkz. Erim, a.g.e. s.519-524.

³⁸ Bkz. Falih Rıfki Atay, **Atatürk’ün Hatıraları (1914-1918)**, Ankara, 1965, s.78-79.

1.3. Milli Mücadele Devresinde (1919- Ekim 1922)

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti ağır koşullarla Müttefiklere teslim oluyordu. Müttefikler Osmanlı İmparatorluğu'nu I. Dünya Savaşı sırasında yaptıkları gizli anlaşmalar ile aralarında paylaşmışlardı. Ancak, Osmanlı Devleti ile tarihi boyunca çok yakından ilgilenmiş olan Çarlık Rusyası'nın yıkılması ve Amerika Başkanı Wilson'un Ocak 1918'de açıkladığı "14 Nokta"nın birincisi -gizli olarak yapılan anlaşmaları hükümsüz kabul etmesi-gibi iki önemli unsur, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının yeniden paylaşılması sorununun Paris Konferansı'nda uzun ve çekişmeli görüşmelere konu olmasına neden oldu³⁹.

Anlaşma Devletleri'nin temsilcileri, 18 Ocak 1919'da I. Dünya Savaşı'nı hukuken sona erdirecek antlaşmaların tespiti için toplanan Paris Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na uygulanacak barışın esasları konusunda uzun sürecek çalışmalara başladılar. 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal eden müttefikler, 19 Nisan 1920'de San Remo'da yeniden toplanarak Osmanlı Devleti ile imzalanacak anlaşmaya son şeklini verdiler. Kabul edilen metnin tebliği için bir Osmanlı heyeti Paris'e davet edildi. Müttefikler daha önce kabul ettikleri metin üzerinde tartışmayı bile kabul etmediler. 20 Temmuz 1920'de Padişahın huzurunda Yıldız Sarayı'nda toplanan Saltanat Şurası, kısa bir görüşmeden sonra anlaşmanın kabulünü zorunlu bularak imzalanmasını kararlaştırdı. Bu karar üzerine Hadi Paşa, Tefik Bey (Eski Mebuslar) ile Bern Elçisi Reşat Halis Bey'den oluşan bir Osmanlı Heyeti Paris'e giderek 10 Ağustos 1920'de Sevres'de Barış Antlaşması'nı imzaladı⁴⁰.

Sözü edilen bu görüşmeler sırasında Müttefik Devletler, İstanbul ve Türk Boğazları konusu üzerinde de uzun uzun tartıştılar. 24 Nisan 1919 günü hazırlanması tamamlanan Sevres Antlaşması'nı Osmanlı Devleti imzalamak zorunda kaldı. Ancak, bu anlaşma hiçbir zaman yürürlüğe girmedi, hukuken de hiçbir geçerliliği yoktur. Sevres metni⁴¹ yalnızca tarihi ve akademik bir amaçla incelenebilir.

“Sevr'de: Muahede samimiyetle tatbik edilmediği takdirde İstanbul da bizden alınacaktı” İstanbul ve Çanakkale Boğazları savaş zamanında bile bütün devletlerin gemilerine açık bulunacak ve “Boğazlar bir Avrupa komisyonu tarafından kontrol

³⁹ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl**, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), (Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayını), Ankara, 1973, s. 1-2. Ayrıca bkz. Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakılması ve Sevr Antlaşması), Yayınlayanlar: Seha Meray – Osman Olcay, SBF Yayınları, Ankara, 1977.

⁴⁰ Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Olcay, **Sevres Antlaşmasına Doğru**, Ankara, 1981; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt:1-2, Ankara, 1972 ve 1986.

⁴¹ Bkz. Erim, **a.g.e.** s.525-691.

edilecekti”⁴². Tükün’e göre, “Sevr muahedesinde Boğazların milletlerarası bir duruma konulması” istenmiş; ancak, “bu muahedenin Türk İstiklal Savaşı ile hükümsüz bırakılması” sağlanmışır⁴³.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun enkazı ve yıkıntılarında Türk olan kısmı kurtarıp yepyeni ve Milli bir devlet”⁴⁴ kurmayı amaç edinen Atatürk, Milli Mücadele’nin dış politikasını da bu amacın gerçekleştirilmesi yönünde tespit etmiştir. M. Kemal, 1 Mart 1922’de “Meclis’in Üçüncü Toplanma Yılına Açarken” yaptığı konuşmasında⁴⁵:

“Siyaset-i dâhiliyemizde olduğu gibi siyaset-i hariciyemizde de umde-i esasiyemiz Misak-ı Milli mevadından ibarettir (alkışlar). Misak-ı Milli’yi kabul ederek, maddiyat ve maneviyat sahasında istiklal-i tammımızı tastik edenleri derhal dost telaki ediyoruz...”

Mustafa Kemal Milli bir Türk devleti kurmak için Samsun’a çıktığı 19 Mayıs 1919’dan başlayarak, iç ve dış kamuoyuna İstanbul ve Türk Boğazları konusundaki düşüncelerini de açıklamıştır: Amasya Tamimi⁴⁶ Erzurum Kongresi⁴⁷ Sivas Kongresi⁴⁸ kararları ve açık seçik bir biçimde “Misak-ı Milli”⁴⁹ de ifadesini bulan ilkeler, Milli Kurtuluş Savaşı süresince ulaşılmak istenen temel hedefleri teşkil etmiştir.

28 Ocak 1920 tarihinde son Osmanlı Meclisi Mebusanı tarafından kabul ve ilan edilen ve 6 maddeden oluşan “Misak-ı Milli”, Milli Mücadele’nin 4.maddesi İstanbul ve Türk Boğazları ile ilgilidir⁵⁰ ve Lozan’da savunulan “Türk Tezi”nin esasını oluşturur.

Sovyet Rusya, Milli Mücadele devresinde çeşitli nedenlerden dolayı İstanbul ve Boğazların Türk egemenliğinde kalmasını savunmuş ve “Misak-ı Milli”yi kabul etmiştir.16 Mart 1921 tarihli “Türkiye-Rusya Muhadenet Ahitnamesi”nin 5.Maddesi⁵¹“Kars

⁴² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (Söylev)** Cilt:2, Ankara, 1981, “Mondros Mütarekesinden sonra Türkiye’ye yapılan dört sulh teklifi arasında bir mukayese” (Lozan dâhil) “Boğazlar bölgesi” bkz. s. 1004-1006; T.T.T. Cemiyeti, Tarih 4: **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, 1934, s. 94.

⁴³ Bkz. Tükün, **a.g.e.** s. 375-379.

⁴⁴ “Milli Mücadelede Dış Münasebetler” için bkz. Armaoğlu, 20. yüzyıl... s. 307-320; Atatürk’ün temel dış politika ilkeleri konusundaki bazı konuşmaları için bkz. 19 Eylül 1921 tarihli konuşması: **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 1, s. 184; 1 Mart 1921 tarihli konuşması: **a.g.e.** s. 166; 1 Mart 1922 tarihli konuşması: **a.g.e.** s. 236; 1 Kasım 1928 tarihli konuşması: **a.g.e.** s.356; 9 Mart 1935 tarihli konuşması: s.381’deki sözleri örnek gösterilebilir, Ankara, 1961.

⁴⁵ A.g.e. s.235.

⁴⁶ Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, cilt: III, Vesikalar, Vesika:26,s.915-916,22 Haziran 1919 Tarihli Tamim.

⁴⁷ Bkz. Mahmut Goloğlu, “**Erzurum Kongresi**” Birinci Kitap, Ankara, 1968, s.109-III,7 Ağustos’ta yayınlanan bildiri.

⁴⁸ Bkz. Kültür Bakanlığı, **Atatürk’ün Milli Dış Politikası (1919-1923)**Cilt:I, s.93-99.II Eylül 1919’da ilan edilen “Beyanname” ve “Umumi Kongre Beyannamesi”.

⁴⁹ **A.g.e.** s.132-133,Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tespit olunan “Milli Esaslar” son Osmanlı Meclisi Mebusanı tarafından da kabul ve teyid olunmuş ve “Misak-ı Milli” adı altında yayınlanmıştır.

⁵⁰ Bkz. **a.g.e.** s.131-132.Lozan’da Boğazlar konusundaki “Türk Tezi”nin esasını oluşturan 4.madde’yi, tekrardan kaçınmak için burada vermedik.

⁵¹ Bkz.Belge:96, **a.g.e.** s.536-554(Fransızca ve Türkçe çevirisi)

Muahedenamesi”nin 9.maddesi⁵² Boğazlar konusu ile ilgilidir. Sovyetler ile imzalanan Moskova Dostluk Antlaşması ile “Misak-ı Milli”yi bu devlet tanımış, Türk-Sovyet dostluk ve işbirliğinin temeli atılmıştır. 13 Ekim 1921’de imzalanan Kars Antlaşması ile: Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri “Misak-ı Milli”yi tanımış; Moskova Antlaşması hükümlerini yenilemiş olan bu üç Kafkas Federe Cumhuriyetince de Doğu sınırlarımızın tanınması sağlanmıştır⁵³.

2. Lozan’da Boğazlar Sorunu

2.1. Lozan Konferansı’nın Açılışı

Türk Milli Kurtuluş Mücadelesi, askeri alanda “Mudanya Mütarekesi”, siyasi alanda ise “Lozan Barış Antlaşması” ile sona ermiştir. Başka bir deyimle, milletlerarası hukuk bakımından “Türk İstiklal Savaşı”, Lozan Antlaşması’nın yürürlüğe girmesi ile sona ermiştir. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı’nın yenilmiş devletleri arasında tek olarak, galipler tarafından kendisine dikte edilen barışı reddederek, “Misak-ı Milli”sinde ifade edilmiş isteklerin milletlerarası tanınmasını sağlamak için üç yıl mücadele vermiştir. “Büyük Zafer” kazanılınca, üç Müttefik Devlet (İngiltere, Fransa ve İtalya), 27 Ekim 1922’de verdikleri bir nota ile Ankara ve İstanbul Hükümetlerini Lozan’da barış görüşmelerine çağırılmışlardır⁵⁴.

Müttefiklerin Japonya hükümeti adına da yaptıkları bu çağrı Lozan Konferansı’na katılacak diğer delegelere (Yunanistan, A.B.D, Romanya, Sırp Hırvat Sloven Devleti) iletilmiştir. Sovyet Rusya’nın yalnızca “Boğazlar rejimi” konusunda yapılacak görüşmelere katılabileceği bildirilmiştir. Bulgaristan ise, Boğazlar ve Trakya sınırlarına ilişkin görüşmelere katılabilecekti. Belçika ve Portekiz ise bazı konulardaki görüşmelere sınırlı bir biçimde katılmıştır⁵⁵.

1 Kasım 1922 tarihinde TBMM’ne verilen bir önerinin kabulü ile “Padişahlık” ve “Halifelik” birbirinden ayrıldı ve “Padişahlık” kaldırıldı⁵⁶. Saltanatın kaldırılması ile Lozan’da Türkiye’yi TBMM Hükümeti’nin temsil etmesi sağlandı.

⁵² Bkz.Belge:97, a.g.e. s.555-579(Fransızca ve Türkçe çevirisi)

⁵³ Sovyet Rusya’nın “Boğazlar Rejimi” konusunda Lozan’da savunduğu tez incelememizin II. Bölümü’nde daha ayrıntılı verilecektir.

⁵⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 2**, Ankara, 1986, s. 290-291. Konferans öncesi iç ve dış sorunlar için ayrıca bkz. Atatürk, **Nutuk 2...** s.908-955; Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1988, s.325-348; Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978, s. 253-256; Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbi**, Cilt: 2, Kısım 6, Kitap 4, Ankara, 1969, s.85-116.

⁵⁵ İsmail Soysal, **Tarihçileri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları Cilt: 1 (1920-1945)**, Ankara, 1983, s.68-70.

⁵⁶ Bkz. Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **Atatürk İnkılabı: Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler-Belgeler(Gerekçe ve Tutanaklarıyla)**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1984, 30 Ekim 1922’de “Osmanlı İmparatorluğu’nun

Konferans'ta Türkiye'yi İsmet Paşa (Dışişleri Bakanı) başkanlığında Dr. Rıza Nur (Sinop Milletvekili ve Sağlık Sosyal Yardım Bakanı) ve eski bakanlardan Trabzon Milletvekili Hasan (Saka) Beyler (ve 34 yardımcı üyeden oluşan toplam 37 kişi) temsil etmek üzere Lozan'a gönderildi⁵⁷.

Konferans'ta İngiltere'yi⁵⁸ Dışişleri Bakanı Curzon başkanlığında geniş bir delegasyon; Fransa'yı Roma Büyükelçisi Barriere; İtalya'yı İstanbul'daki Yüksek Komiseri Garroni, Japonya'yı Londra Büyükelçisi Hayashi, Yunanistan'ı eski Başbakanlardan E. Venizelos'un başkanlığındaki delegasyonlar temsil etmiştir.

İstanbul'daki Müttefik temsilcileri 4 Kasım 1922'de yapılması önerilen Barış Konferansı'nın başlama tarihini 13 Kasım 1922 olarak bildirmişlerdi. "Türk Temsilciler Kurulu" 11 Kasım 1922'de Lozan'a geldi, fakat Konferans'ın bir hafta ertelendiğini öğrendi. Bunun üzerine Paris'e giden İsmet Paşa, Fransız Başbakanı Poincare ile görüştü, değişik toplantılara katıldı⁵⁹.

İsmet Paşa, Paris'e gelir gelmez gazetecilere "Türk tezi"ni anlatmaya başladı ve M. Raymond Poincare ile 16.11. 1922'de yaptığı görüşmeden sonra; General, Hotel Crillon'da, gazetelere şu açıklamayı yaptı⁶⁰:

"İşgaller ile baştan başa yakılıp yıkılmış bir ülkeden, Türkiye ile savaşan milletler ile barış imzalamak için geldim..."

Tarihi, barış uğruna sürekli bir mücadele olan Fransa, davamızın kutsallığını anladı. Biliyor ki, uygar milletler arasında yaşama hakkından başka bir şey istemiyoruz.

Savaşmayı istemediğimiz sanılamasın diye yeterince acı çektik. Bununla birlikte; barışa olan aşkımıza hiçbir kaygı karışmasın diye de birçok zaferler kazandık.

Siyasi ve ekonomik bağımsızlık, Türk Milleti'nin üzerinde ödün veremeyeceği temel noktadır. Fakat Yeni Türkiye'nin tüm politikası, bütün vaatlerine kesin bir sadıklık içinde kalmaktır.

Anlaşma ve uzlaşmalara uyulmadıysa, bunun nedeni biz değiliz. İmzamıza olan saygıyı, nasıl en güç koşullarda korudıysak, yine korumaya devam edeceğiz..."

münkariz olduğuna...", dair 307'nolu ve 308'nolu, 1-2 Kasım 1922 tarihli "Saltanatın" kaldırılmasına dair, "Heyet-i Umumiye Kararı"(ları), s.285-288.

⁵⁷ Soysal, a.g.e. s.70-71.

⁵⁸ Bazı ülkelerin Delegasyon başkanları ya da üyeleri 2. Dönem Lozan görüşmelerinde değiştirilmişlerdir. Örneğin, İngiltere Heyeti'nin Başkanlığı'nı 2. Dönem görüşmelerinde, daha önce Curzon'un yardımcılığını yapmış olan Sir Horace G. Montagu Rumbold üstlenmiştir. Konferans'a katılan diğer devletlerin temsilcileri için bkz. Soysal, a.g.e. s.69-71.

⁵⁹ Bkz. Sonyel, a.g.e. s.296-301.

⁶⁰ Bkz. Bilal Şimşir, **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi**, Cilt:1 (1922-1924), No: 34, s.94.

“Yakındoğu Sorunları Üzerine Lozan Konferansı”nın açılış toplantısı 20 Kasım 1922’de Montbenon Gazinosu’nun büyük salonunda saat 15.30’da yapıldı⁶¹. İsviçre Konfederasyon Başkanı M. Haab’ın konuşmasıyla açılan toplantıyı izleyenler arasında Fransız Başbakanı Poincare ve İtalya Başbakanı Mussolini de bulunuyordu⁶². Programa göre, ikinci konuşmayı Lord Curzon yapacak ve tören sona erdikten sonra, Konferans çalışmalarına Ouchy Şatosu’nda başlanacaktı. Curzon’un konuştuğu bir toplantıda kendisinin de konuşması gerektiğini savunan İsmet Paşa, Türkiye’nin nasıl bir barış istediğini açık-seçik bir biçimde anlattı⁶³.

İsmet Paşa, bu konuşmayı yapmakla, Müttefiklerin kendilerini I. Dünya Savaşı’nın “yenilmiş” Türkiye’sinin temsilcileri olarak görmemeleri gerektiğini; Milli Savaş’ın “yenmiş” Türkiye’sinin temsilcilerininin bu konferansta “eşitlik ilkesi” çerçevesinde temsil edileceğini vurgulamak istemiştir.

21 Kasım 1922’de “Doğu İşlerine İlişkin Konferansın İç Tüzük Tasarısı” kabul edildi. Lozan Konferansı’nın İç Tüzüğü’nün beşinci maddesine göre Konferans’a, davet eden ülkelerden her birinin bir temsilcisinin başkanlığını yapacağı üç komisyon kuruldu⁶⁴.

Birinci komisyon, İngiltere Heyeti Başkanı Lord Curzon’un başkanlığı altında çalışmalarını yürütecekti. “Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu” adını taşıyan bu komisyon “Boğazlar Rejimi”ni de ele alacaktı⁶⁵.

İkinci Komisyon, “Türkiye’de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu” adını taşıyordu ve başkanlığını İtalyan “baş delegesi” Garroni yapacaktı.

Fransız Heyeti Başkanı Barrere’in başkanlığını yapması kararlaştırılan “Üçüncü Komisyon”, Maliye ve İktisat Sorunları adını taşıyor ve kendi içinde beş alt komisyondan kuruluyordu.

Anlaşılaacağı üzere, Müttefikler kendileri için daha önemli olan konuların görüşüleceği komisyonların başkanlıklarını üstlendiler. Konferansın temel sorunları; Trakya sınırının tespit edilmesi, Boğazların durumu ve geleceği, Türkiye’nin Yunanistan’dan ödemesini istediği

⁶¹ Seha L. Meray, (Çeviren), **Lozan Barış Konferansı**, (Tutanaklar, Belgeler), Takım: 1, Cilt: 1, Kitap:1, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, No: 291, 1969, s.1.

⁶² Ali Naci Karacan, **Lozan**, İstanbul: Milliyet Yayınları (İkinci Baskı), 1971, s.97.

⁶³ İsmet Paşa’nın bu konuşması için bkz. Meray, **a.g.e.** Takım: 1, Cilt: 1, Kitap: 1, s.3-4; **Atatürk’ün Milli Dış Politikası 1...**, s.470-474 (Belge 85 ve çevirisi).

⁶⁴ Meray, **a.g.e.** s.8.

⁶⁵ Meray, **a.g.e.** s.13; Karacan, **a.g.e.** s.144-145.

“savaş tazminatı”, Musul ve özellikle “kapitülasyonlardı”. Osmanlı borçlarının “ülke esasına” göre ödenmesi konusunda da Türkiye ödün vermek istemiyordu⁶⁶.

Kapitülasyonlar konusunda Müttefikler büyük bir dayanışma içindeydiler ve sürdürülmesini istiyorlardı. İsmet Paşa, “Kapitülasyonlar” hakkında kesin talimat almış⁶⁷ ve “Bir daha söylüyorum; Türkiye kapitülasyonlar yerine hiçbir şekil, hiçbir kayıt, hiçbir imtiyaz kabul edemez etmeyecektir”⁶⁸ diyordu.

Uzun tartışmalara neden olan Musul sorununun çözümü de “Konferans” sonrasına bırakıldı⁶⁹.

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922’de başladıktan iki buçuk ay sonra, 4 Şubat 1923’de kesildi. 23 Nisan 1923’de yeniden toplanan konferans, üç aylık bir çalışmadan sonra 24 Temmuz 1923’de Antlaşmanın imzalanmasıyla sona erdi⁷⁰. Kesintiler dışında “Konferans”, aralıksız sekiz ay sürdü. Türkiye, masa başında, uzun ve sert pazarlıklarla geçmişin yüklerinden ve geleceğin “ipoteklerinden” kurtulmak amacıyla onurlu ve akılcı bir mücadele örneği verdi⁷¹.

Lozan Konferansı’nın birinci devresinde, ana hatlarıyla anlaşmaya varılan bir konu “Boğazlar Rejimi”dir. Rusya’nın karşı çıkmasına rağmen, İsmet Paşa, Boğazlarda milletlerarası bir denetimi kabul etti⁷². Ancak, Boğazlar sorununun çözümü de uzun mücadelelere yol açtı ve çetin tartışmalar sonucu bir anlaşma sağlanabildi. Şimdi bu konuyu inceleyeceğiz:

2.2. “Boğazlar Sorunu” nun Görüşülmesi: Lozan Da Savunulan Üç Tez

“Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu” ilk toplantısını Lord Curzon’un başkanlığında, 4 Aralık 1922’de, Ouchy Şatosu’nda, ikinci toplantısını da 6 Aralık 1922

⁶⁶ Karacan, **a.g.e.** s.148 vd.

⁶⁷ Lozan’la giden Türk Heyeti’ne verilen talimat için bkz. **Türk İstiklal Harbi**, Cilt: 2, Kısım: 1, Kitap: 4, s.117-118. 14 maddeden oluşan bu direktif metninde, “ 1... “Ermeni Yurdu” bahis konusu olamaz, olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir.” “8... Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerelerin inkıtai gerekir ise yapılır”. Diğer konularda güçlükler çıkar ise “ Ankara’dan sorulacak” “İnkıtai gerektirirse, inkıttadan önce Ankara’ya bilgi verilecektir” ifadeleri yer almıştır. Bu konuda ayrıca bkz. **Atatürk’ün Milli Dış Politikası 1...**, s.444-445 (Belge:80 ve Çevirisi: İsmet Paşa’ya verilen “Yetki Belgesi”).

⁶⁸ Karacan, **a.g.e.** s.157.

⁶⁹ Bkz. “1. Barış Antlaşması”, “Kısım 1”, “1. Ülkeye İlişkin Hükümler”, “Madde 3”, “2. Irak ile:”; Meray, **a.g.e.** Takım: 2, Cilt: 2, s.4.

⁷⁰ Meray, **a.g.e.** s.126.

⁷¹ Lozan Heyeti üyelerinden Rıza Nur’un hatıralarında Lozan Konferansı ile ilgili değişik yorumlar vardır. Bu konuda bkz. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıralarım**, Cilt:3, İstanbul, 1968, s.960-1250. Kadir Mısırlıoğlu ise “İsmet Paşa’ya olan düşmanlığı ile bilinir”, bkz. **Lozan, Zafer mi Hezimet mi?**, Cilt:2, İstanbul, 1973. Biz, her iki yazarın bir kanıta dayanmayan yorumlarına, “dengesiz kişiliklerini” de göz önüne alarak ilgi duymadık.

⁷² “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme” için bkz. Meray, **a.g.e.**, Takım: 2, Cilt: 2, s.54-59; Soysal, **a.g.e.** “Barış Antlaşması Metni”: s.85-244; “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Metni”: s.140-151.

tarihinde aynı yerde yaptı⁷³. Curzon, başta Sovyet Rusya olmak üzere Romanya ve Bulgaristan'ın “Boğazlar Rejimi” ile ilgili düşüncelerini öğrenmeyi ilk toplantıda başardı. Lord Curzon, daha önceki toplantılarda olduğu gibi, Boğazlar hakkında da Türk Temsilci Heyeti'nin görüşlerini açıklamasını istedi ve Müttefik meslektaşları ile görüşmelerde bulunduktan sonra Türklerin görüşlerini cevaplandıracağını söyleyerek her zaman izlediği taktiğe başvurdu. İsmet Paşa'yı tahrik etmeye de çalıştı. İsmet Paşa, bütün görüşleri öğrenmeden ayrıntılı Türk görüşünü açıklamadı⁷⁴. İsmet Paşa ile Lord Curzon arasında Boğazlar konusunda ilk çatışma bu şekilde başladı.

Lord Curzon, 6 Aralık 1922'de yapılan oturumda Müttefiklerin tekliflerini özetledi⁷⁵. İsmet Paşa ise, Boğazlar Rejimi ile ilgili Türk görüşünü içeren bildiriye 8 Aralık 1922'de okudu⁷⁶.

Lozan Konferansı'nda, “Boğazlar Rejimi” ile ilgili görüşme tutanaklarını ilk günden başlayarak incelediğimizde, “Boğazlar Sorunu” konusunda üç farklı görüşün savunulduğunu görüyoruz⁷⁷.

1.Türk Görüşü (Tezi):’’Askerlikten tecrit ve kontrolden vazgeçilmek şartıyla’’ ‘İstanbul ve Marmara'nın güvenliği’’ kaydına bağlı geçiş serbestisi’’⁷⁸.

2.Müttefiklerin Görüşü: Geçiş serbestisi, askerlikten tecrit ve Boğazlar Komisyonu’’nun denetimi’’⁷⁹.

3.Sovyet Rusya'nın Görüşü: Savaş gemilerini ve askeri uçaklara kapalılık ve kesin Türk egemenliği’’⁸⁰.

“Boğazlar rejimi “ile ilgili görüşmelere katılan **diğer devletlerin görüşleri** de, ayrı ayrı özetlenerek verilecektir.

2.2.1. Türk Görüşü (Tezi)

Lozan Konferansı'nda Türk Heyeti, diğer konularda olduğu gibi “Boğazlar “ hakkında da “Misak-ı Milli” ilkeleri ile ifade edilmiş isteklerin milletler arası tanınmasını sağlamak için çaba harcadı.İsmet Paşa,Lozan Konferansı'nda, 4 Aralık 1922'de “Boğazlar

⁷³ Meray, **a.g.e.** Takım:1, Cilt:1, Kitap:1, s.128-139,140-154.

⁷⁴ Bkz. Meray, **a.g.e.** s.129-130.

⁷⁵ Meray, **a.g.e.** s.141-146.

⁷⁶ İsmet Paşa, çeşitli “Temsilci Heyetleri”nin konuşmalarını dinledikten sonra, Türk çıkarlarını en iyi biçimde savunmayı yararlı gördüğü için, ayrıntılı Türk görüşünü açıklamayı geçiktirmiştir. Bkz. Meray, **a.g.e.** s.161-164.

⁷⁷ Bkz. Meray, **a.g.e.** s.128-139, 140-154, 155-157, 158-159, 160-170, 171-178, 230-244, 245-284, 285-294; Meray, **a.g.e.** Takım:1, Cilt:1, Kitap:2, s.132-141, 142-150.

⁷⁸ Ayrı bir başlık altında incelenecektir.

⁷⁹ Müttefiklerin genel görüşleri ve ayrı ayrı her devletin Boğazlar konusundaki düşünceleri incelenecektir.

⁸⁰ Ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Rejimini İnceleme Komisyonu”nda yaptığı ilk konuşmasında ⁸¹; Türk Hükümeti’nin görüşü, “dört yıl önce Misak-ı Milli’de belirtildiği üzere şöyledir” demiş ve “Türk Tezi”ni savunmaya başlamıştır. ⁸²:

“Halifeliğin bulunduğu yer, Sultanlığın Başkenti ve Osmanlı Hükümeti’nin Merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi’nin güvenliği her tür saldırıdan korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Akdeniz (Çanakkale) ve Karadeniz Boğazlarının (İstanbul) dünya ticaretine ve uluslararası ulaşımına açık tutulmasına ilişkin olarak bizimle bütün öteki devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerli olacaktır.”

“...İlgili hükümetlerce, Boğazlara ilişkin olarak öne sürülebilecek çözüm yolları üzerinde Türk Temsilci Heyeti görüşlerini ve isteklerini bu ölçüye (kıstasa) dayandırmak niyetindedir.” Diyerek sözlerine son vermiştir.

İsmet Paşa, bu konuşmasında; T.B.M.M Hükümeti’nin genel barışı sağlam bir temele oturtabilmek için, soruna söz konusu olan bütün meşru çıkarları uzlaştırabilecek bir çözüm bulunmasını istediğini açık-seçik bir biçimde anlattı⁸³.

Lozan’da ele alınması gereken konular üzerinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin temel görüşlerini tespit eden “Türk Tezini Savunma İlkeleri”, 14 maddelik bir direktif halinde özetlemiş olarak delege heyetine verildi. Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve altı Bakanın imzasını taşıyan ve yönetmelik niteliğindeki bu direktif “Boğazlar Rejimi” konusunda bir esneklik de taşıyordu:

“7. Boğazlarda ve Gelibolu Yarımadası’nda yabancı askeri kuvvet kabul edilemez. Eğer bu konudaki müzakere inkıtai gerektirirse inkıttadan önce Ankara’ya bilgi verilecektir.”

İsmet Paşa, yalnızca Boğazlarla ilgili görüşmelere katılan Ukrayna ve Gürcistan’ın (Karadeniz’e kıyısı olduğu için bu Sovyet Cumhuriyetleri görüşmelere Türkiye’nin de isteği ile davet edildiler)⁸⁴ bu konu hakkındaki önerilerini Türk çıkarları doğrultusunda kullanmak istedi. Başka bir deyimle, Müttefiklerle Sovyet Rusya’nın çatışmalarından faydalanarak, Müttefiklerin “Boğazlar Rejimi” konusunda Türkiye yararına bazı tavizler vermelerini sağlamaya çalıştı. Nitekim İsmet Paşa, Boğazlar konusunda Komisyona sunulmuş çeşitli formüller arasında, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti’nin öne sürdüğü tekliflerin

⁸¹ Bkz. Meray, a.g.e. , Takımın: 1, Cilt: 1, Kitap: 1, s. 129-130.

⁸² Misakı Milli’nin 4. Maddesi Lozan’da savunulan bu ilkeler, Türkiye’nin genel görüşünü yansıtmaktadır. Karşılaştırmak için bkz. Atatürk’ün Milli Dış Politikası... , s. 132-133.

⁸³ “Direktif metni” için bkz. Türk İstiklal Harbi, Cilt:2. Kısım: 6. Kitap 4. s. 117-118. Ankara

⁸⁴ TBMM Hükümeti, 4 Ekim 1922 tarihli notasında. Boğazlar sorununun ancak Rusya, Ukrayna ve Gürcistan’ın katılımlarıyla görüşebileceğini, müttefik Devletlere bildirmesini, Meray , a.g.e. s. 129.

Türk Temsilci Heyeti'nin görüşüne uygun görüldüğünü belirterek, öne sürülecek bütün teklifleri, Boğazların egemen devleti olan Türkiye'nin, hâkimiyet hakları ve tam bağımsızlığı bakımından sıkı sıkıya incelemek zorunda olduğunu söyledi.⁸⁵ İsmet Paşa, Lord Curzon ve Rus temsilci Heyeti Başkanı'nın Boğazlar konusunda yaptığı tartışmalardan memnun oluyor, Tchitcherine'in söylediklerinin Türk tezine uygun düştüğünü belirterek, Müttefiklerin görüşlerini Türkiye yararına etkilemeye çalışıyordu. İsmet Paşa, 20 Aralık 1922 tarihli oturumda okuduğu bildiride şu görüşleri savundu⁸⁶. Boğazların ticaret gemilerine ve uluslararası ulaşımına açık kalması için, tahkim edilmemiş olmamaları zorunlu değildir.

- Türkiye için temel sorun, Türkiye'nin Başkenti ile Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlamak amacıdır.
- Boğazlardan geçerek (yabancı) donanmanın Türk donanmasına saldırmayacak ölçüde sınırlandırılması gereklidir. Barış zamanı için Müttefik Devletlerin kabul ettikleri sınırlamalar yetersizdir.
- Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, Boğazların serbestliğine ilişkin Müttefik Devletler tasarısının hükümlerini kabul etmektedir.
- Boğazlar Komisyonu'nun görevleri Türkiye'nin yönetimine egemenliğine ve varlığına hiçbir şekilde zarar vermemeleridir. Komisyonun görevlerinin, Boğazların serbestliğine ilişkin tasarı uyarınca, savaş gemilerinin geçişini denetlemekle sınırlı olmalıdır.
- Başkentini tahkim etmekten vazgeçen, ülkesinin bağrına savaş gemilerinin girmesine izin veren Türkiye, yabancı donanmaların her türlü savaş eylemlerinden korunmak için etkin bir siyasi garanti istemektedir⁸⁷.

İsmet Paşa, Konferansın ilerleyen günlerinde, Müttefik Devletlerin tekliflerini kabul etmeye yönelmiş, Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusunda ileri sürdüğü görüşünü Türkiye'nin yararına kullanabilmiştir. Müttefiklerin tasarısında, "henüz hiçbir karara bağlanmamış bir takım noktalar da vardır" diyen İsmet Paşa, bunların genel barış sorunlarından ayrılmaz nitelikte olduğunu (1 Şubat 1923'de) belirterek⁸⁸ Sovyet Rusya ile bağları koparmaya yönelik bir adım atmaktan kaçınıyordu.

⁸⁵ Meray, a.g.e. s. 137.

⁸⁶ Meray, a.g.e. , s. 286- 290.

⁸⁷ Lord Curzon, İsmet Paşa'nın bu isteklerini ölçülü ve uzlaşıcı bir tonda bulunduğunu söyleyerek memnuniyetlerini dile getirmiştir. Meray , a.g.e. , s . 290.

⁸⁸ Meray, a.g.e. ,Takım: 1, Cilt: 1, Kitap: 2, s. 133-134.

İsmet Paşa'nın, (8 Mart 1923'de) "Konferansa Çağırın Devletler Dışişleri Bakanlarına gönderdiği mektup"⁸⁹ ve Türk karşı teklifleri "2. Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Tasarısı tümüyle olduğu gibi tutulmuştur"⁹⁰ ifadesinden de anlaşılacağı üzere "Boğazlar Rejimi", I. Dönem görüşmelerinde çözüme bağlanmıştır.

Türk Hükümeti'nin 7 Nisan 1923 tarihli notasını aldıktan sonra, Çağırın Devletler, Konferans Çalışmalarının yeniden başlaması için 23 Nisan 1923 tarihini tespit etmişler ve Konferans genel sekreterliğine bildirilmiştir. Genel sekreterlik bu durumu, 12 Nisan 1923'de, çeşitli Temsilci heyetlerinin bilgisine sunmuştur⁹¹.

2.2.2. Müttefik (Konferans'a Çağırın) Devletler'in Ortak Görüşü

4 Aralık 1922'de "Boğazlar Rejimi" hakkında yapılan "genel görüşmede" Lord Curzon, konferansa sunulan en önemli sorunlardan birinin "Boğazlar Sorunu" olduğunu vurguladıktan sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştür⁹²:

"Gerçekten de bu sorun, yalnız son zamanlarda savaşa tutuşmuş olan devletlerle Boğazların yakın komşuları olan devletleri değil, bütün dünyayı ilgilendirmektedir. Uluslararası bu büyük yol, son yüzyıl içinde yapılmış çeşitli anlaşmalara konu olmuştur" diyerek, boğazların gelecekteki rejimini düzenlemeyi, konferansın başaracağı umudunda olduğunu belirtilmiştir.

İsmet Paşa, 6 Aralık 1922'de yapılan ikinci toplantıda Lord Curzon'un "Boğazlar Rejimi" konusunda genel. Görüşlerini açıklamasını sağlayarak inisiyatifi ele geçirmiş oldu. Müttefik devletlerin ortak görüşlerini dile getirmesi bakımından Lord Curzon'un (6 Aralık 1922) yaptığı bu konuşma son derece önemlidir⁹³.

Lord Curzon, Sovyet Rusya tarafından ileri sürülen iki ilkenin kabul edilmesiyle boğazlar sorununun çözülebileceğini inanmaktadır. Sözü edilen ilkelerden birincisi, Boğazlarda ticaret amacıyla gemilerin geçmesine sürekli serbestlik tanınması; ikincisi de, Boğazların, Türk savaş gemileri dışında, bütün ulusların savaş gemilerine kapalı olması. Curzon XIX. yüzyılda Batılı büyük devletlerce M.Tchitcherine'in "savunduğu politikanın sürekli olarak izlenmiş olduğu bir gerçek ise de Rusya'nın bu politikaya onlar kadar ara vermeksizin karşı çıktığı da bir gerçektir". Diyerek, Avrupa ile Rusya'nın karşılıklı durumları şimdi yer değiştirmiş bulundurmaktadır görüşünü ileri sürmektedir. Curzon'a göre, Batılı

⁸⁹ Meray, a.g.e. , Takım: 1, Cilt: 4, s. 20.

⁹⁰ Meray, a.g.e. , s.45.

⁹¹ Meray, a.g.e. s.71.

⁹² Meray, a.g.e. Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, s. 128-129.

⁹³ Meray, a.g.e. s. 141-146 6 Aralık 1922'de yapılan toplantıya katılan Devletler ve Temsilcileri için bkz. a.g.e s. 14.

devletler, Boğazlardan Rus savaş gemilerinin serbestçe geçmesini önlemek niyet ve isteğini artık beslemedikleri halde, bu geçişi bugün Rusların kendileri imkânsız kılmak istemektedirler.

Rusya'nın teklifi kabul edildiğinde, Rusya, Baltık donanması sayesinde Karadeniz'den başka denizlerdeki ticaretini koruyabilir diyen Curzon, Boğazlardan transit geçen ticaretin en büyük kısmını paylaşmakta olan Müttefik Devletlerin Romanya ve Bulgaristan gibi devletlerle nasıl ticaret yapabileceğini Türkiye ve Rusya'dan sormuştur.

Curzon, “bu bölgelerin tarihi, Rusya'nın Karadeniz'i nasıl denetlediğini ve Türkiye'nin Boğazlarda nasıl bekçilik yaptığını gösteren örneklerle doludur” diyor ve Türkiye'ye Mehmet Ali ve Hünkâr İskelesi günlerinde, Rus donanmasının İstanbul'a gelişini hatırlatıyordu. Curzon, 1911'de İtalya ve Türkiye arasındaki ve Balkan Savaşları sırasında Türkiye'nin tarafsızların ticaretine ciddi engeller çıkardığını öne sürüyor, 1914'de, Türkiye'nin Rusya, Romanya ve Müttefiklerine karşı yine böyle bir davranışını sürdürdüğünü söylüyordu.

Curzon'a göre, Rus teklifleri tek bir amaç güdüyordu: “Karadeniz'i bir Rus gölü haline sokmak ve bu gölün kapısına da Türkiye'yi sadık bir bekçi olarak koymak”⁹⁴. Böylece Rusya, buzlarla kapalı kalmış limanları dışında, başka herhangi bir yerde saldırıya uğrama tehlikesinden korkmaksızın, gerek Karadeniz Bölgesinde gerek Kafkasya'da dilediği planları hazırlayabilecek ve uygulayabilecektir. Dünya'nın geri kalan yerleriyle ilişkisi kesilmiş bu ayrıcalıklı bölgeye, Rusya'dan başka hiç kimse giremeyecektir.

Curzon, Rusya'nın tekliflerini kabul edilemeyeceğini kesin olarak belirttikten sonra Müttefiklerin görüş ve önerilerini şöyle açıklamıştır:

1. Ticaret gemileriyle savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin düzenlenmesi.
2. Boğazların kıyılarında askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması⁹⁵:

Curzon'a göre, Müttefik devletler tekliflerini kaleme alırken, izledikleri amaç, kendileri için özel çıkarlar gözetmek değil, bu sorununa ilişkin sürekli etkenleri akılda tutmak olmuştur. Bu sürekli etkenler göz önünde bulundurulmadıkça hiçbir kalıcı çözüm gerçekleştirilemez. Bu etkenler aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

⁹⁴ Oysa Curzon'a göre, Müttefik Devletlerden Karadeniz'e kıyası olmayanlarının Boğazlardaki ticari payı %80 idi bkz. Meray, **a.g.e.** s 144.

⁹⁵ Bu iki planın tam metni konuşmanın sonunda, Konferansa sunulmuştur. Bkz. “İngiltere, Fransa ve İtalya Temsilci Heyetlerince, 6 Aralık 1922'de Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonuna Sunulan Belge” Ek (A) : Boğazların Serbestliği Ek (B) : “Boğazlar Bölgesinin Askerlikten Arındırılması” Bkz. Meray, **a.g.e.** s. 155-159.

1. Karadeniz'e kıyısı olan büyük ya da küçük bütün devletleri bu sulara ekonomik ve siyasal çok önemli çıkarları vardır; bütün bu devletlerin çıkarlarının eşit ölçüde göz önünde tutulması gerekir

2. Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı, uluslararası iki deniz arasında dünya ticareti için uluslararası bir su yoludur. Bu yüzden de barışçı amaçlarla ticaret serbestliğini sağlamak üzere bu uluslararası su yolunu mümkün olduğu ölçüde öteki uluslararası yollarının (nehirler, boğazlar ya da kanallar) rejimine benzer bir rejim altına koymak zorunludur.

3. Türkiye'nin başkenti ve halifeliğin bulunduğu yer, bu su yolunun üzerindedir.

Bu etkenleri göz önünde tuttuklarını ileri süren Curzon, müttefik meslektaşları ile birlikte hazırladıkları Boğazlarda gemilerin gidip gelmesi konusunda aşağıdaki genel kuralları teklif etmiştir:

1. Ticaret gemileri bakımından, Türkiye tarafsız kaldığı sürece, bayrak ve yüküne olursa olsun, hiçbir işleme, hiçbir resim ya da harca (taxe au charge) bağlı bulunmaksızın, hem barış, hem de savaş zamanında, tam bir geçiş serbestliği olacaktır. Savaş zamanında, Türkiye savaşa katılırsa -savaş kaçağı eşya, asker ya da düşman uyruğu sivil yolcular taşıyarak Türkiye'nin düşmanlarına herhangi bir yardımda bulunmamak şartıyla- tarafsız gemiler için tam geçiş serbestliği bulunacaktır. Düşman gemilerinin Boğazları kullanmalarını önlemek üzere Türkiye'nin alacağı tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçmesini aksatacak nitelikte olamayacaktır.

2. Savaş gemileri bakımından, barış zamanında, bir Türk Limanında herhangi bir Devletin savaş gemilerinin sayısının ve kalış sürelerini kısıtlama dışında, hiç bir formalite olmaksızın ve herhangi bir harç ya da resim alınmaksızın, bayrağı ne olursa olsun, bütün gemiler için tam geçiş serbestliği olacaktır. İmzacı Devletler, Boğazların sularıyla Marmara Deniz'inde, Elçilik gemileri (stationnaires) bulundurmalarına ilişkin olarak savaştan önce yararlandıkları haktan, eskiden yürürlükte olan şartlar içinde, gene yararlanacaklardır.

“Savaş zamanında, Türkiye tarafsız kaldığı sürece, savaş gemileri için tam bir geçiş serbestliği olacaktır.”

Savaş zamanında, Türkiye savaşa katılırsa, yalnız tarafsız savaş gemileri için tam bir geçiş serbestliği olacaktır.

Lord Curzon, Türkiye'nin savaşta olduğu zaman, hiç bir düşman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmemesini ve Marmara Denizi'ne girmemesini istemeğe hakkı bulunduğunu, Türkiye savaşa girince, ticaret gemilerinin geçiş serbestliğini de sınırlayabileceğini, Türkiye'nin kendi surlarında, askeri birlikler ve savaş kaçağı maddeler taşınmasını önlemek üzere, gemilerin bayrağını denetleme ve gemiyi arama hakkının olmasını, sundukları teklifin öngörmüş bulunduğunu ileri sürerek; Müttefik Devletler'in, Türkiye'nin tarafsız kalacağı bir savaş durumunda, deniz savaşlarında tarafsızlığa ilişkin 1907 tarihli XIII'ncü La-haye Sözleşmesi'nde tanımlanan şartları ve kısıtlamaları, savaşan devletlerin savaş gemilerine uygulanmasını da kabul ettiklerini bu konuşmada belirtmiştir.

Müttefik Devletler, “Boğazlar Bölgesi'nin askerlikten arındırılması hakkında şu tekliflerde bulunmuşlardır”⁹⁶:”Boğazlar terimi”, bir bütün olarak, Çanakkale Boğazı'nı, Marmara Denizi'ni ve İstanbul Boğazı'nı kapsamaktadır.

Madde 1: Boğazlarda geçiş serbestliğini engelleyebilecek askeri nitelikte sürekli hiç bir kara ya da deniz tesisi bulunmayacaktır.

Madde 2: Bundan başka, aşağıda gösterilen bölgeler ve adalar askerlikten arındırılacaktır.

Çanakkale Boğazı:

Kuzey-Batıda: Gelibolu Yarımadası ve Karakale, Tekirdağ (Tekirdağ dışarıda kalmak üzere) çizgisinin Güney-Doğu bölgesi.

Güney-Doğuda: Eski İstanbul Burnu (Bozcaada karşısında), Biga, Karabiya, Karabiya çizgisi ile kıyı arasında kalan bölge.

Karadeniz Boğazı:

1. Doğuda Şile, Gebze, Darıca'ya kadar uzan bölge. Batıda, İstanbul'un özel rejimi saklı kalmak üzere (aşağıdaki IV. Madde), Akpınar ve Küçük Çekmece çizgisine kadar uzanan bölge.

2. Marmara Denizi'nin bütün adaları.

3. Ege Denizi'nde Semadirek, Limni, İmroz ve Bozcaada adaları,

Madde 3:

Askerlikten arındırma, aşağıdaki tedbirleri kapsayacaktır:

⁹⁶ Bkz. Ek (B), 6 Aralık 1922'de, “Ülke ve Askerlik sorunları Komisyonu” na sunulan belge: Meray, a.g.e. s. 158-159.

1.Şimdiki istihkamların (sanat değeri olan yapıtlar dışında) ve bütün kara ve deniz tesislerinin hepsi yıktırılacak ve yenilerinin yapılması yasaklanacaktır.

2.Yukarıda belirtilen bölgelerin ve adaların karasularında denizaltı, herhangi bir araç ya da gereç bulundurulması yasaklanacaktır.

3.Bütün Türk ülkesinde (İstanbul'a ilişkin hükümler saklı kalmak üzere) kullanılan polis ve jandarma kuvvetlerinin ortalama sayısına göre tespit edilecek (ve) asayişini sağlamak için yeterli sayıda polis ve jandarma kuvvetleri dışında, hiç bir silahlı kuvvet, askerlikten arındırılmış bölgelerde bulunamayacak ve bu bölgelerde dolaşamayacaktır.

Madde 4: İstanbul ve İstanbul çevresinde, başkentin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, sayısı Çağırın Devletler ile ⁹⁷ Türk Hükümeti arasında anlaşmaya varılarak tespit edilecek bir kuvvet bulundurulabilecektir (en çok on bin kişi).

Madde 5: Savaş çıktığı zaman, Türkiye, savaşan devlet haklarını kullanarak, askerlikten arındırma durumunda bir takım değişiklikler yapmak zorunda kalırsa, barışın yapılmasından sonra, savaştan önceki durumu yeniden kurmakla (status quo ante bellum) yükümlü olacaktır.

Lozan görüşmeleri sırasında; Müttefik Devletler, Türkiye başta olmak üzere Rusya ve Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlere bu görüşlerini kabul ettirmek için genellikle ortak bir strateji izlediler.

Müttefik Devletler, savundukları görüşlerden önemli sayılabilecek bazı ödünler de verdiler⁹⁸. Ancak Lord Curzon, "Boğazlar Rejimi" ile ilgili temel görüşlerini Konferans süresince değiştirmek istemiyor, İsmet Paşa ile sert tartışmalara giriyordu:

Türk Temsilci Heyeti, 18 Aralık 1922 oturumunda, Boğazlardan gemilerin geçişi, Boğazlar bölgesinin askerlikten arındırılması, "Boğazlar Uluslararası Komisyonu" ve Boğazların güvenliğini garanti altına almaya ilişkin⁹⁹ tekliflerini sunmuştur. Bu teklifleri 19 Aralık 1922 oturumunda reddeden Lord Curzon, Müttefiklerin verdikleri "tavizlerin artık son sınıra eriştikleri an gelmiştir"¹⁰⁰ diyerek, aynı oturumda görüşmelere devam için Türk Temsilci Heyeti'ne 24 saatten çok erteleme süresi tanımak istememiştir¹⁰¹.

⁹⁷ Ek (A) Ek (B) belgelerinde "Çağırın Devletler" arasında Japonya'nın adı yoktur.

⁹⁸ Bkz. 22 Ocak 1923 tarihli "Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Tasarısı", Meray, a.g.e, Takım: I, Cilt I, Kitap: 2, S. 142-150.

⁹⁹ Bkz. Meray, a.g.e.Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, s. 245-248.

¹⁰⁰ Bkz. Meray, a.g.e. s. 271.

¹⁰¹ Bkz. Meray a.g.e. s. 282-283.

20 Aralık 1922'deki oturumda “Ticaret gemilerinin geçişi konusunda aramızda hiç bir görüş ayrılığı yoktur” diyen İsmet Paşa, Türkiye'nin Başkenti'nin ve Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlamak amacıyla Boğazlardan geçecek (yabancı) donanmanın -Savaş gemilerinin- Türk donanmasına saldırmayacak ölçüde sınırlandırılmasını istemiştir. İsmet Paşa, Türkiye'nin Müttefikler tarafından savunulan teklifler hakkındaki görüşlerini açıklamayı sürdürmüş ve “demek oluyor ki, Boğazlar konusunda, bütün temel noktalar üzerinde, Türkiye ile Müttefikler arasında bir anlaşmaya varılmış olmaktadır”¹⁰² diyerek, Lord Curzon'a diploması dersi vermiştir¹⁰³.

Lord Curzon, Müttefik Devletlerin 22 Ocak 1923 tarihinde Konferansa sundukları “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Tasarısı” üzerindeki görüşmenin yapıldığı 1 Şubat 1923 tarihli son oturumda, İsmet Paşa'nın askerden arındırılacak bölgelerdeki “askerlik açısından kısıtlamalara ilişkin” görüşlerine cevap verirken, Sevres'in hükümlerine atıfta bulunarak Türklere bu konuda “önemli ödünler” verildiğini öne sürdü. Curzon hala, büyük bir savaş kazanmış, Türkiye ile eşit şartlarda müzakereler yaptıklarını anlamazlıktan geliyor ve sözlerini özetle şöyle sürdürüyordu¹⁰⁴:

“Sevres Antlaşması'nda, İstanbul 'daki Türk garnizonu 700 kişiye indirildiği halde, bu sayı Lozan'da da 12.000 kişiye çıkarılmıştır. Türk hükümeti, Gelibolu Yarımadası'nda mevcudu sınırlandırılmayan bir jandarma kuvveti buldurmaya yetkili kılınmıştır. Gelibolu Yarımadası'na 14 milden biraz daha uzakta bulunan Kavak'ta Türklerin önemli bir garnizon bulduracaklarını söyleyen Lord Curzon, Türkiye'nin Gelibolu'da garnizon buldurma sorununu sık sık ortaya atmakla yanlış bir yol izlediklerini öne sürerek, ‘size önce de söylediğim gibi’, Müttefikler, böyle bir ödünde (tavizde) bulunmaya katlanamaz”.

Müttefik Devletlerin “Boğaz Rejimi” ile ilgili 22 Ocak 1923 tasarısında bir değişiklik yapılmadı ve tasarı 24 Temmuz 1923'de imzalandı.

2.2.2.1. İngiltere'nin Görüşü

İngiltere'nin Lozan Konferansı'nda Müttefikler adına savunduğu tez, aslında İngiltere'nin de görüşüdür.

¹⁰² Meray, a.g.e. , s.288.

¹⁰³ Lord Curzon, İsmet Paşa'nın yaptığı konuşmanın ölçülü ve uzlaşıcı bir tonda olduğunu görmeye memnurluk duyduğunu söylemek zorunda kalmıştır. Bkz. Meray , a.g.e. s.290.

¹⁰⁴“Sevres Antlaşması”nın hukuki açıdan hiç bir değeri yoktur. Sevres, batılı sömürgeci Büyük Devletlerin Türkler'in öz yurdu Anadolu'yu nasıl parçalamak istediklerini gösteren, hayallerin kâğıt üzerine yansımalarıdır.

Sevres, Batılı Devletler için , “Doğu Sorunu” adını verdikleri sorunun “en iyi çözüm” şeklidir. Türkler açısından Sevres, her bakımdan güçlü bir devlet olma zorunluluğunu bize hatırlatan tarihi bir belgedir...

Lord Curzon ' un konuşması için bkz. Meray, a.g.e. , Takım:1, Cilt: 1, Kısım: 2, s.135,138; Ayrıca bkz. Ahmet Yavuz (Derleyen) , **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, cilt:1, Kitap:2, Ankara, Dış İşleri Bakanlığı yay, s.152-154.

İngilizlerin Lozan Konferansı'nda çok önem verdikleri iki sorundan birisi ‘Boğazlar’, diğeri de ‘Musul Meselesi’ idi. İnönü'nün de belirttiği gibi Lord Curzon ‘un Boğazlar üzerindeki davasının esasını, Boğazların açık olmasına ve İngiliz donanmasının Karadeniz’e serbestçe girmesine dayanıyordu. İngilizler bu sorunu ‘esaslı bir dava ‘ olarak ele almışlardır¹⁰⁵.

İngiltere Konferans'ta , ‘Boğazlar’ ve Musul Sorunlarını kendi görüşlerine uygun bir biçimde çözümlenmeyi başarmıştır¹⁰⁶.

İngiltere'nin Boğazlar Sorunu'nda, Lozan'da savunduğu tez, -Sovyet Rusya'nın Lozan'da Boğazlar Rejimi konusunda ileri sürdüğü görüşler gibi– şimdiye kadar kabul ettiği tezin tam zıddıdır¹⁰⁷. İngiltere, XIX. yüzyıl boyunca Boğazları Mısır ile birlikte, Hindistan yolunu koruyan bir set kabul ederek, Rus kuvvetlerine kapalı tutmak için her çareye başvurmuştur. İngiltere, 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar Rejimi'ni milletlerarası bir statüye bağlamış ve ‘Boğazların Kapalılığı’ ilkesini kabul etmiştir¹⁰⁸.

Lozan'da ise İngiltere, Avrupa'nın ve Rusya'nın şimdiki durumlarının değişmiş olduğu görüşünden hareketle, ‘**Boğazların açıklığı**’ ilkesini savunmuştur. Curzon, Boğazlardan geçiş serbestliğinin tam olarak sağlanabilmesi için, -İsmet İnönü'nün karşı çıkmasına rağmen– ‘Boğazların silahtan tecridi ile ilgili hükümlerin konmasının zorunlu olduğunu hemen hemen her yaptığı konuşmada tekrarlamıştır. ‘Gayri askeri’ hale getirilen bu bölgenin güvenliğinin ‘Milletler Cemiyeti’ nin garantisi altına konulmasının güvenlik için yeterli olacağını öne sürmüştür.

İsmet Paşa, Boğazlardan geçiş serbestliğine esasta karşı çıkmamıştır. Ancak İsmet Paşa ile Curzon arasında ‘Boğazların silahtan tecridi’ ve yabancı gemilerin Boğazlardan geçişini denetlemek için kurulması önerilen ‘Milletlerarası Komisyonu’ ve zaman zaman sert tartışmalar yapılmıştır¹⁰⁹.

Bu tartışmalardan bazılarını şöyle özetliye biliriz:

¹⁰⁵ İsmet İnönü, Hatıralar **Cilt: II**, İstanbul, 1987, s.74

¹⁰⁶ İsmet İnönü'ye göre, Lord Curzon İsmet Paşa'nın İngiltere 'nin diğer müttefikleri ile aralarındaki ihtilaflardan yararlanma taktiğini anlamış ve bütün Müttefiklerini Türkler'e karşı kendi davalarını desteklemek için bir cephe oluşturabilmiştir. Bkz. İnönü, **a.g.e.** , s.73-74

¹⁰⁷ Bkz: Bilsel, **a.g.e.** Cilt:2, s. 358-367.

¹⁰⁸ Armaoğlu, 20 Yüzyıl... s. 53.

¹⁰⁹ ‘Boğazlar Rejimi İnceleme Komisyonu’ nun 4.6.8.14.18.19.20 Aralık 1922 tarihli toplantıları için bkz. Meray, **a.g.e.** , Takım: 1, Cilt: 1, Kitap: 1, s.128-139, 140 -154, 170-178; Karacan, **a.g.e.** ; ‘Boğazlar Meselesi’nde Sinir Mücadelesi”, s. 209-221; İngiliz Parlamentosu’nda Lozan ile ilgili tartışmalar için bkz. Ömer Kürkçüoğlu , ‘İngiliz Parlamentosu’nda Türkiye üzerine Tartışmalar (1919 – 1923)’ **Seha L. Meray’ Armağan, Cilt: 2**, Ankara, 1982, s.465- 473. 475-483 (Makalenin tümü için bkz. s.429-486) ; Ayrıca bkz. Kürkçüoğlu, **Türk - İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978, s. 257-275.

4 Aralık 1922’de başlayan Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu’nun çalışmalarına 6.8.14.18.19.20 Aralık 1922 tarihinde de devam edilmiştir. Bu toplantılarda, ilgili Devletler, Boğazlardan gemilerin geçisi; askerden arındırılması, uluslararası komisyonla ilgili maddeler Boğazların güvenliğini garanti altına almaya ilişkin maddeler gibi konularda görüşlerini açıklamışlar ve tekliflerini sunmuşlardır.

19 Aralık 1922 günü yapılan oturumda Lord Curzon, görüşmelere devam için Türk Temsilci Heyeti’ne 24 saatten çok bir erteleme kararı tanımak istememiş ve “Barışa doğru bir adım atılmaksızın geçen her gün, tehlike dolu bir gündür; bekleyiş süresini kısaltmak için ciddi bir çaba göstermeğe çalışılmalıdır” diyerek. Boğazlar Sorununun son oturumunun ertesi gün -Türk Temsilci Heyeti isterse- öğleden sonra yapılmasını teklif etmiştir¹¹⁰. 20 Aralık 1922’de toplanan Komisyon’da ise Lord Curzon, İsmet Paşa’nın Boğazlar konusundaki görüşmelerine karşı uzlaşıcı bir cevap vermiştir¹¹¹.

Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında, Çanakkale Boğazında -Arı Burnu’nda -kurulması istenen Mezarlar ve Müttefik Devletler’e bu amaçla ayrılacak yerler, bu mezarların korunması, ziyaret edilme usulleri gibi konularda da zaman zaman sert tartışmalar çıkmıştır¹¹². 31 Aralık 1923 tarihli oturumda bir konuşma yapan Lord Curzon, 4 Şubat’ta ayrılacağını bildirmiş ve Türkiye’yi Antlaşmayı imzalamaya davet etmiştir¹¹³. “Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu” 1 Şubat 1923’de (I. Dönem Lozan Konferansı’nın) son toplantısını yaptı¹¹⁴. Rusya’nın “Boğazlar Sözleşmesi”ni bu haliyle imzalamayacağını söyleyen M.Tchitcherine’e karşı, Lord Curzon, “Rus hükümeti, vakti gelip de bu konuyu yeniden düşündüğü zaman, bugün esirgediği imzayı koymayı genel çıkarları bakımından da uygun bulur” cevabını verdi. Lord Curzon’a “Boğazlar” ile ilgili görüşmelerde, zor anlar yaşatan, İsmet İnönü’den başka yalnızca Rusya Heyeti delegesi Tchitcherine olmuştur.

Lord Curzon, 28 Şubat 1924’de Lordlar Kamarası’nda yaptığı konuşmada, Lozan’a giderken, Boğazlarda ticaret gemilerinin geçişini sağlamaktan bir şey beklemediklerini söylemiştir¹¹⁵. Özetlersek, “Boğazlar Sözleşmesi” incelendiğinde görülebileceği gibi, İngiltere beklediğinden de fazla kazançlar elde etmiştir. İngiltere, bu başarısını Müttefiklerin birliğini sağlayarak, Türkiye’nin ve Balkan Devletleri’nin onayını alarak ve Rusya’nın muhalefetine karşı koyarak -Rusya, Konferans’ta tek başına bırakılmıştır- kazanmıştır.

¹¹⁰ Meray, a.g.e. s. 283-284.

¹¹¹ Meray, a.g.e. s.290-293.

¹¹² Meray, a.g.e. Takım: Cilt: I,Kitap:2,s.9-13.

¹¹³ Meray, a.g.e. s.50-52;Bİlssel, a.g.e. s.275.

¹¹⁴ Meray, a.g.e. s.132-141.

¹¹⁵ Kürkcüoğlu, Türk-İngiliz, s.271.

Zaten “sınırlı açıklık” görüşünü benimseyen Türkiye, İngiltere'nin “açıklık ilkesini” kabul etmiştir buna karşılık, “Boğazlar”da tahkimat yapılması dışındaki bazı Türk istediklerini genellikle İngiltere'ye benimsetmiştir. Özellikle de, Karadeniz'e geçecek savaş gemilerinin sınırlanması ve Boğazların güvenliğinin sağlanması için garantiler verilmesinin İngiltere ve Müttefikleri tarafından kabul edildiğini söyleyebiliriz¹¹⁶.

2.2.2.2. Fransa'nın Görüşü

Fransa'nın Lozan'da “Boğazlar Rejimi” ile ilgili olarak savunduğu görüş, İngiltere'nin Müttefikler adına savunduğu ve teklif ettiği “tez” ile aynıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, Curzon, Müttefiklerin bu konuda ortak hareket etmelerini sağlayabilmiştir.

Boğazlar konusundaki Fransız görüşü, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, kendine özgü ayrı bir özellik göstermiştir. Fransa'nın “Doğu politikası” ile ilgili görüşü Boğazlarda ve İstanbul'da, statükonun koruması doğrultusunda olmuştur. Fransa, bu statüko politikasını Rusya'nın müttefiki olmasına rağmen değiştirmemiştir. Rusya'nın I. Dünya Savaşı içinde “İstanbul'a ve Boğazlara” sahip olma yolundaki istediklerini de İngiltere kabul etmedikçe, onaylamamıştır. Fransa, Rusya ve İngiltere'nin çıkar çatışmaları arasında statükoyu korumayı en güvenilir yol olarak görmüştür¹¹⁷.

Ancak, Fransa'nın Vrangal ordusuna yardım etmesi, Rusya'ya karşı izlediği politikada bundan böyle, Boğazların açık olmasını tercih ettiğinin bir kanıtıdır. Fransa, öncelikle Rusya'ya verdiği borçları bu ülkeden alınabilmesinin, Fransa donanmasının ve askerlerinin Rusya'ya varabilmesini sağlayacak bir “Boğazlar Rejimi” ile mümkün olabileceğini düşünmektedir¹¹⁸.

Fransa, Lozan'da Curzon'un sunduğu görüşlere katılmıştır. Fransız Heyeti Temsilcisi M. Barrere'e göre, Müttefikler adına 6 Aralık 1922'de sunulan teklif Karadeniz'de kıyısı olan devletlerden “bir takımının” özellikle Türkiye'nin güvenliğini tehdit edebilecek üstünlük (hegemonya) politikasına karşı böyle bir hak, değerli bir garanti yönünde olacaktır¹¹⁹. Fransa'ya göre, yalnız günün koşullarını göz önünde tutan her türlü çözüm yolu bir yana bırakılmalıdır. Bugün boğazların kapalı olmasını isteyen bir devlet, belki yarın siyasi koşullar değişirse, Boğazların açılmasını isteyebilecektir¹²⁰.

¹¹⁶ Bkz.”Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme” Meray, a.g.e, Takım: II, Cilt:2, s.55-64.(Anma-1973)

¹¹⁷ Bilsel, a.g.e. Cilt: II, s.147; Sonyel, a.g.e. s.213.

¹¹⁸ Bilsel, a.g.e. s.148.Ayrıca bkz.Yusuf Hikmet Bayur,*Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara,1973,s.16-18.

¹¹⁹ Meray, a.g.e. Takım: I, Cilt: I, Kitap:I, S.147.

¹²⁰ Meray, a.g.e. s.148.

Barrere, Lord Curzon'un "Müttefikler tasarısı" olarak sunduğu ve Konferans'ın "Boğazlar Rejimi" ile ilgili oturumların da savunduğu: "Boğazlar, savaş ve barış zamanında deniz ulaşımına açık bulundurulmalı; askerden arındırılan Boğazların güvenliği güvence altına alınmalı; geçiş serbestisinin sağlanabilmesi için bazı bölgeler "askersizleştirilmeli"; Boğazlardan geçişi denetleyecek ve gerekli teknik hizmetleri yerine getirecek milletlerarası bir komisyon kurulmalı; bu Komisyon'da Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler (Türkiye, Sovyet Rusya, Romanya ve Bulgaristan) ile bölge ticaretiyle yakından ilgilenen Fransa, Japonya, İtalya, Birleşik Amerika, Yunanistan ve Yugoslavya birer üye ile temsil edilmeli; Türk Üye Komisyon'un sürekli başkanlığı yapılmalı; askerden arındırılmış bölgelerin güvenliği ilgili devletlerce sağlanmalı" görüşünü her zaman desteklemiştir¹²¹.

2.2.2.3. İtalya'nın Görüşü

M. Cemil (Bilsel)'in de belirttiği gibi¹²², İtalya'nın da "Boğazlar Rejimi" konusunda ayrı bir görüşü yoktur. "İtalyan Heyeti Başkanı" Marguis Garroni de Fransız Heyeti Başkanı Barrere gibi, Lord Curzon'u her zaman desteklemiştir.

Marguis Garroni 6 Aralık 1922'de "Başkanımızın" (Lord Curzon) ayrıntılı açıklamalara katıldığını, her türlü görüş ayrılığı imkânını "ortadan kaldıracak bir sonuca varılmasını İngiltere ve Fransa gibi candan istediğini" söyleyerek sözlerini şöyle sürdürdü: "... -ve insanlığın ileride her türlü uyuşmazlık nedeninin ortadan kalkması için çözümlenmesini candan istediği- böyle önemli bir sorunun, bütün ilgililerin iyi niyeti sayesinde bir çözüme bağlamayı başaracağından şüphe etmediğini" belirtmiştir¹²³.

2.2.2.4. Japonya'nın Görüşü

"Japonya Heyeti Başkanı" M.Otchiai, Japonya'nın da "Boğazlar Sorununda" önemli çıkarları olduğunu söyledi. Otchiai'ye göre, Japonya'nın Akdeniz'deki ticari payı büyüktür ve Karadeniz'de de ticaretini geliştirmeye hakkı vardır. Müttefik Devletler'in teklifini destekleyen Japonya, Amerikan Heyeti Başkanı'nın söylediklerinin tümüne de katılmaktadır¹²⁴.

¹²¹ Bkz.109' numaralı dipnot. Fransa, Lozan'da daha çok "Osmanlı Borçları Sorunu" gibi mali sorunlar, "Kapitülasyonlar" ve "Azınlıklar" gibi konularla ilgilenmiştir.

¹²² Bkz. Bilsel, a.g.e. , Cilt: II, s.365-366.

¹²³ İtalya'nın Lozan'da "Boğazlar Rejimi" ile ilgili savunduğu görüş : "Müttefiklerin Savunduğu Ortak Tez"dir. Bu görüşü, burada ayrıca belirtmeyi gereksiz gördük.

¹²⁴ Bilsel, a.g.e. s.365. Ayrıca bkz. "Amerika Birleşik Devletleri'nin Görüşü".

2.2.3. Sovyet Rusya'nın Görüşü (Tezi)

Çalışmamızın daha önceki kısımlarında belirtildiği gibi, İngiltere ve Sovyet Rusya Lozan Konferansı'nda, "Boğazlar Rejimi" ile ilgili olarak daha önce Çarlık Rusya'sı döneminde savundukları görüşlerin tam zıddını savunmuşlardır. İngiltere'nin bu konudaki görüşlerinden söz ettik, burada Sovyet Rusya'nın savunduğu tezi özetlemeye çalışacağız.

Sovyet Rusya, "Çarlık Rusyası"nın Akdeniz'e çıkma politikasını terk etmiş görünüyor ve barışta ve savaşta Boğazların savaş gemilerine kapalı tutulmasını sağlamaya çalışıyordu. Sovyet Rusya, Boğazların ticaret gemilerine açık bulundurulmasını –"barışçıl deniz ulaşımının sürekli olarak serbest kalması, kesin bir şekilde ve hiçbir kısıtlama konulmadan" sağlanmasını- savunmuştur.

Şöyle ki: Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu'nun 4 Aralık 1922'de yaptığı ilk toplantıda Rusya'nın görüşünü oluşturan bir bildiri, Rus Temsilci Heyet Başkanı M. Tchitcherine tarafından okunmuştur. Bu bildiri¹²⁵, Rusya'nın "Boğazlar Rejimi" konusundaki görüşlerini iyi bir biçimde yansıttığı için son derece önemlidir. Bu nedenle bildirinin özellikle Boğazlarla ilgili bölümlerini incelemek gereklidir:

Tchitcherine, Rus Hükümeti'nin "Yakın Doğu'da barışın korunması amacına yönelmiş bir Konferans'ın bütün çalışmalarına katılmak isteğinin kabul edilmediğini üzüntüyle göz önünde tutan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, çözümlenmesine katılacağı sorunlarda, iki temel düşünceyi gerçekleştirmeye çalışacaktır:

- (I) Rusya ve müttefiklerinin, durum ve hakları bakımından, öteki devletlerle eşitliği,
- (II) Rusya ve Müttefik Cumhuriyetlerinin ülkelerinde barış ve güvenliğin korunması ve öteki ülkelerle ekonomik ilişkilerinde serbestliğin sağlanması.

Tchitcherine, Müttefik Devletler Temsilcilerini daha önce de tedirgin eden, Rus Hükümetiyle Müttefiklerinin propagandasını yapacağı konusunu bir paragrafla açıkladıktan sonra, Boğazlar sorunu ve bununla bağlantılı öteki sorunların çözümlenmesine ilişkin olarak şunları söylemiştir:

Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, şimdilik programının temel ilkeleri üzerinde durmakla yetinmiştir. Bu temel ilkeler şunlardır:

¹²⁵ Tchitcherine'nin Konferans'ta okuduğu Bildiri için bkz. Meray, Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, s131-134, Ayrıca Lenin'in bir yabancı gazeteciye "Boğazlar Sorunu" ile ilgili açıklamaları için bkz. Ali Kemal Meram, **Türk-Rus İlişkileri Tarihi**, İstanbul, 1969, s. 307-309. "Lenin, Boğazların Ticaret Trafikğine Açık Olmasını İstiyordu."

Karadeniz Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Çanakkale Boğazı'nda barışçıl deniz ulaşımının sürekli olarak serbest kalması, kesin bir şekilde ve hiçbir kısıtlama konulmadan sağlanmalıdır. Karadeniz'de barışın korunması, Karadeniz kıyılarının güvenliğiyle Yakın Doğu'da barışın sürdürülmesi ve İstanbul'un güvenliği garanti altına alınmalıdır; başka bir deyimle, Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın gerek barış zamanında gerekse savaş zamanında Türkiye'den başka bütün Devletlerin savaş gemileriyle silahlı gemilerine ve askeri uçaklarına sürekli olarak kapalı bulundurulması zorunludur¹²⁶.

Tchitcherine, Sovyet Federasyonu'nun ekonomik hayatı için Boğazların özel önemini; "1910 istatistiklerine göre, Rusya'nın bütün buğday ihracatının %70'inden çoğunun, Karadeniz ve Azak Denizi Limanlarından dışarıya gönderilmiş" olduğunu vurgulamış önerilerinin "Türk Misak-ı Milli"sinin 4. maddesi ile de tam bir benzerlik gösterdiğini belirterek ilgili maddeyi aynen okumuştur¹²⁷.

Tchitcherine'e göre "Boğazlar Rejimi" hakkındaki önerileri, savunma bakımından Rusya ve Müttefiklerinin en basit hayati çıkarlarının sağlanmasında, düşünülmesi gereken tek garantidir. Mondros Mütakeresi'nin kurmuş olduğu deniz rejimi altında Devletlerin donanmaları engelsiz olarak Karadeniz'e girebildikleri yakın zamanlarda, Sovyet Cumhuriyetleri'nin güney kıyılarının ne durumda kaldığını hatırlatmak yeterlidir. Müttefik deniz kuvvetleri, Boğazlardan geçerek, Odesa, Nikolaief, Kherson, Sivastopol, Batum ve Karadeniz'in öteki kıyı şehirlerini işgal etmişlerdir. Wrangel ve Denikine'in ordularını meydana getirme ve bu orduların Rusya ve Müttefikleri Hükümetlere karşı savaşmasını destekleme imkânını, 1921'de bile Gürcistan kıyılarında, kendi memleketlerinde iktidarı ele geçirmiş olan Gürcü halkına karşı savaşarak, "Entente Devletleri "göstermişlerdir. Rusya'ya göre, Boğazların savaş gemilerine kapatılması ilkesinin benimsenmesi, yalnızca Rusya ile Müttefiklerinin çıkarlarına değil, aynı zamanda "Türk halkı"nın çıkarlarına da uygundur.

Tchitcherine, sanki Türk görüşünü savunur gibi bir tavır takınarak konuşmasını şöyle sürdürmektedir:

Rus Hükümeti ile Müttefikleri, Türk halkının kendi ülkesi ve kendi suları üzerinde bütün haklarının etkili olarak yeniden sağlanması ve korunmasında ısrar etmektedir. Türk Hükümeti'nin kıyılarını tahkim etmek ve silahlandırmak, bir savaş donanmasına malik olmak ve Boğazlarla Marmara Denizi'ni savunmak için, günümüz

¹²⁶ Meray, a.g.e. , s. 131.

¹²⁷ Meray, a.g.e. , s.132.

savaşlarının bütün teknik araç ve gereçlerini kullanmak hakkı kendisine açıkça tanınmazsa Türkiye'nin Boğazlar ile Marmara Denizi'ni her türlü saldırıya karşı etkili olarak savunamayacak bir durumda kalacağını "ısrarla belirtmek istemektedir". Diyerek, İsmet Paşa'nın da avukatlığını üstlenmiş izlenimini vermektedir.

Boğazların savaş gemilerine kapanması ilkesinin benimsenmesinin bütün "Devletler" arasında eşitlik ilkesine uygun düşeceğini savunan Tchitcherine, Rusya, "İstanbul'un Rusya'ya verilmesini öngören bütün anlaşmalara, hiçbir karşılık istemeksizin son vermiştir". Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin varlığını başarıyla savunması olanağını sağladığı, bütün "Akdeniz havzası Devletlerinin" Çarlığın yüzyıllar boyunca sürüp giden tutkularının eski tehdidinden kurtardığını iddia eden "Sovyet Rusya Delegatesi" hiçbir saldırgan, savaşçı ve militarist niyetlerinin olmadığını, öteki halkların özgürlüğünü çiğneyebilecek emeller beslemediklerini; bu yüzden "emekçi kitlelerin çıkarlarını gözetmeyi ve dünyanın ekonomik gelişmesine katkıda bulunmayı kendilerine sürekli bir amaç edinmiş olduğunu" ileri sürmüş ve "komünizm" propagandası yapma fırsatını da kaçırmamıştır.

Tchitcherine'e göre Sovyet Rusya, bütün bunları yaparken, Boğazlar Sorunu'na "doğrudan doğruya kendi güvenliğine yönelmiş bir çözüm bulunmasına razı olmayı asla aklından geçirmemiştir."

Tchitcherine'e göre Sovyet Rusya, Boğazlarda bir takım Devletlere ait kuvvetlerin bulunmasına ve bir devlete ya da bir devletler grubuna üstün bir durum sağlamaya yönelecek her türlü çözüme karşıdır. Geçmişte her zaman kabul edilen "Boğazların savaş gemilerine kapanması "ilkesinin kabul edilmesini" Yakın Doğu'da barış için sürekli bir tehdit yaratılmamasını istemektedir.

Özetle, Sovyet Rusya, bütün Devletlerin gemileri için, gerek barış, gerekse savaş zamanında, ticaret amacıyla, geçiş serbestliği; Türkiye'den başka bütün Devletlerin savaş gemilerine ve hava kuvvetlerine, Boğazlar ile Marmara Denizi'nin kapanması; Türkiye'ye Boğazların kıyılarını tahkim etmek ve bu bölgede, dilediği gibi kara ve deniz kuvvetleriyle savaş araç ve gereçleri bakımından, serbestlik tanınmasını istemektedir¹²⁸.

Tchitcherine, Rus Temsilci Heyetinin, görüşmelerin bu aşamasında, İngiltere'nin, Fransa'nın ve İtalya'nın görüşlerini dinlemek istediğini söyleyerek, "bu devletlerin kendilerini öteki devletlerden üstün görerek, bu işte hakem rolü mü oynamak istemektedirler?" sorusunu

¹²⁸Sovyet Rusya'nın bu istekleri Lord Curzon'a "M.Tchitcherine'in yanılarak rol değiştirdiğini ve İsmet Paşa'nın kalpağını giymiş olduğunu düşündürmüştür. Bkz. Meray, a.g.e. , s.136.

yönelterek “Boğazlar Sorununu, bütün Devletler ile, ancak tam bir eşitlik içinde görüşmeyi kabul edeceğini” belirtmiştir¹²⁹.

Sovyet Rusya, Konferans’ın ilerleyen tarihlerinde bu görüşünden ödün vermeye yanaşmamıştır. 1 Şubat 1922’de görüşülmüş olduğu biçimdeki “Boğazlar Sözleşmesi” metninde, Türkiye’nin herhangi bir değişiklik yapılmasını istemediği, bu durumda Sovyet Rusya, bu sözleşmeyi imzaya hazır olduğunu bildirirse, imza tarihinden zamanında haberli kılınması için gerekli tedbirlerin alınacağını, Çağırın Devletler, M.Vorowski’ye bildirmiştir¹³⁰.

İkinci Dönem Lozan Konferansı’nda, Sovyet Rusya Baş delegeesi olarak görevlendirilen Vorowski, Boğazlar Sözleşmesini imza edeceklerine dair bir garanti vermeyince Konferans görüşmelerine kabul edilmedi. Vorowski, 10 Mayıs 1923’te öldürüldü. Ali Naci Karacan’ a göre, bu cinayeti İsviçre faşistleri düzenlemişler, alet olarak da eski bir Rus subayı olan Alexi’yi kullanmışlardır¹³¹.

Sovyet Rusya adına , “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme”yi M.Jordansky, Roma’da 14 Ağustos 1923’te imzalamıştır¹³².

Sonuç olarak, Sovyet Rusya’nın Boğazlar ile ilgili savunduğu tez hakkında şunları söyleyebiliriz:

Sovyet Rusya, “Boğazların kapalılığı” ilkesini savunmuştur. Tchitcherine, “Kapalılık İlkesi”nin eskiden beri kabul edildiği, milletlerarası eşitliğin bu yolla sağlanabileceği (çatışan çıkarlar arasına bir ara duvar konularak barışın korunabileceği), “Açıklık İlkesi”nin güçlü denizci devletler lehine eşitliği bozacağını ileri sürerek Sovyet Rusya’nın lehine bir “Boğazlar Rejimi”nin kabul edilmesine çalışmıştır.

Müttefiklerin ve İngiltere’nin görüşünü anlatırken de belirttiğimiz gibi, Lord Curzon ve Müttefik Devletlerin temsilcileri, milletlerarası hukuka asıl uygun olanın, “Boğazların Açıklığı İlkesinin” olduğunu –sürekli barışın bu yolla sağlanabileceğini- belirterek; “Kapalılık” ilkesinin eşitliği değil, Karadeniz’de Rusya’nın egemenliğini tanımak, Karadeniz’i Rusya’nın bir iç denizi saymak anlamına geleceğini; serbest ticaretin ve tam geçiş serbestliğinin savaş gemilerinin de Karadeniz’e geçebilmeleri ile

¹²⁹Lord Curzon, aralarında görüşmeler yaptıktan sonra Müttefik Devletlerin Boğazlar ile ilgili önerilerini açıklayacağını , “Karadeniz’de kıyısı olan Devletlerin görüşlerini incelemeyen cevap vermenin hem Sovyet Rusya hem de Karadeniz’de kıyısı olan öteki Devletlerin temsilcilerine karşı gereken saygıyı göstermemek olurdu.” Demiştir. Bkz. Meray, a.g.e. , s.139.

¹³⁰ Meray, a.g.e. , Takım: I, Cilt: 4; s.71.

¹³¹ Karacan, a.g.e. , s. 426-434.

¹³² Meray, a.g.e. , Takım: II, Cilt: I ,Kitap :II, s. 273.(VI No’lu Tutanak)

sağlanabileceğini kanıtlamışlardır. Diğer ilgili devletlerin -Rusya dışında- bu görüşü desteklemesi Türkiye'nin de kabul etmesi sonucu; Sovyet Rusya; Lozan'da savunduğu “tez” ile baş başa bırakılmıştır.

Sovyet Rusya'nın Lozan'da “Kapalılık İlkesi”ni savunmasının ve Boğazların tam olarak Türk egemenliğine verilmesini istemesinin temel nedeni hiç kuşkusuz Karadeniz'i bir “Rus Gölü” haline dönüştürme amacını gerçekleştirmeye yöneliktir. Sovyet Rusya'nın Lozan'da izlediği taktik, Feridun Cemal Erkin'in deyimiyle, “Boğazlara sahip olma şansı mevcut olmadıkça, su yollarını Türklere bırakmayı tercih eden Çar politikasına” tamamıyla uygundu¹³³.

2.2.4. Diğer Devletlerin Görüşleri

2.2.4.1. Amerika Birleşik Devletleri'nin Görüşü¹³⁴

A.B.D. Temsilcisi M.Child'in Lozan'daki açıklamaları ve savunduğu görüşler daha 8 Ocak 1918'de Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson tarafından Kongre'deki söylevinde de özetle yer almıştır. İlerde kurulacak barışın temel ilkelerinin açıklandığı “14 nokta”nın konumuzla ilgili hükümlerini burada hatırlatmanın yararlı olacağını düşünüyoruz¹³⁵:

“1.Açık barış antlaşmaları ve gelecekte de açık diplomasi.”

“2.Kararları dışında, savaşta ve barışta, denizlerin mutlak serbestisi.”

“3.Bütün ekonomik engellerin mümkün olduğu kadar kaldırılması.”

“12. Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkânları verilecek. **Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu milletler arası garanti altına konacak.**”

Anlaşılabacağı üzere, Amerika'nın “Boğazlar Rejimi” ile ilgili görüşü İngiltere, Fransa ve İtalya'nın teklifleri ile bir paralellik göstermektedir. Amerika, görüşmeler süresince,

¹³³Erkin, a.g.e. s.56. Her biri ayrı birer inceleme konusu olabilecek genişlikte olan çalışmamızın diğer kısımlarında olduğu gibi, burada da ayrıntılara inilmemiştir. Örneğin, Sovyet Rusya hangi nedenlerle bu “tez”i savundu vb... Biz, bu çalışmamızda bazı esasları belirtmekle yetindik.

Sovyet Rusya “Boğazların Kapalılığı” ilkesini Konferans'ta sunmuş, Türkiye'nin Boğazlara tam egemen olmasını da istemiştir. Ancak, İsmet Paşa'nın (görüşmeler sırasında) Müttefikler ile Türkiye arasında Boğazlar sorunu yüzünden bir savaş başlar ise, “Hazır mısınız?” sorusuna “o, hala; görüşürüz” diyor. Görüldüğü gibi Sovyet Rusya, Türkiye'ye bu konuda tam destek vermemiştir. Bkz. İsmet İnönü, **Hatıralar**, Cilt: 2, s.77. Bu konuda ayrıca bkz. Bilsel, a.g.e. Cilt: 2 s.368-375; Karacan, a.g.e. , s.209-221; Sonyel, a.g.e. Cilt:2, s. 311-315; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, “1919-1939 Yılları” **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Ankara, 1974, s. 55-62.

1 Ocak 1923'de Lozan Konferansı konusunda “Başvekil Hüseyin Rauf Bey”le “Rus Elçisi Arolof” arasında yapılan görüşme tutanağı için bkz. Atatürk'ün **Millî...** ,Cilt:1, s. 475-480 (“belge:86 ve Çeviri”).

¹³⁴ Biz. Burada yalnızca Türkçe ya da çeviri, Lozan ile ilgili bazı kaynaklardan yararlandık.

¹³⁵ Armaoğlu, **Siyasi Tarih...** s. 455-456 (altlarını ben çizdim)

“Müttefik Devletler”in teklifleri ile Türk önerilerini, -kendi temel politikasından uzaklaşmadan- yaklaştırmaya çalışmıştır.

Amerikan Temsilcisi Heyeti adına (21 Kasım 1922’de) konuşan M.Child, Lozan görüşmeleri sırasında yaptığı ilk konuşmasında Amerika’nın görüşlerini şu şekilde sunmuştur: “Amerika Birleşik Devletleri Temsilcileri”, genel oturumlarda, komisyonların ve alt komisyonların oturumlarında hazır bulunmak ve öteki temsilcilerle aynı eşitlik düzeyinde görünüşünü söylemek hakkı olan Temsilcilerin durumundadırlar. Amerikan Temsilci Heyeti ne oy kullanmak hakkı, ne başkanlık, ne de başka bir konuya ilişkin herhangi bir görev yüklenmek, herhangi bir anlaşmaya ya da bir rapora imzasını koymak istemektedir¹³⁶.

M.Child 6 Aralık 1922’de okuduğu bir bildiri¹³⁷: **Amerika’nın gerek kendi ticaretini gerekse öteki milletlerin ticareti için özel ayrıcalıklar olmaksızın, tam ve değişmez bir serbestlik isteyen politikalarına dayandığını, bu politikalarına Boğazlar sorunu’na da uygulanmasının güç olmadığını söyleyerek, konuşmasını şöyle tamamlamıştır¹³⁸:**

“...Sanırım ki bütün ticaretçi uluslarla aynı görüşte olarak, dünyanın bütün serbest denizlerine çıkabilmek istemekteyiz; yurttaşlarımızın ve gemilerimizin gidebilecekleri her yerde savaş gemilerimiz barışçı dolaşımalarını sürdürmezlerse, kendimizi tatmin edilmiş saymayacağız.”

Fahir Armanoğlu’nun da belirttiği gibi, **Birleşik Amerika Lozan’da “Açık Kapı” politikası doğrultusunda “aynı ticari ilkeler açısından, Boğazların ticaret gemilerine tam açıklığını savunmuştur”¹³⁹.**

İsmet Paşa ise, Lozan’da, ilk günden başlayarak Amerika ile bir anlaşma imzalamaya ve “T.B.M.M” Hükümeti’nin Amerika tarafından tanınmasını sağlayarak, Müttefiklerle karşı bir denge kurmaya¹⁴⁰ çalışmıştır. “Türkiye’nin yabancı sermayeye açılışının ilk tecrübesi olan Chester Projesi”¹⁴¹ 1911’de Meclis-i Mebusan’da reddedilmiş olmasına karşın, T.B.M.M.’ de 8 Nisan 1923’de “11 aleyhte oya karşı, 185 lehte oyla kabul edilmiştir”. “Chester Projesi”, İngiltere’nin ve Fransa’nın sert tepkilerine neden olmuştur. Amerikan Baş Delegatesi Joseoh G. Grew’in II. Dönem Lozan Konferansı’nın ilk günlerinde, Türk tezine

¹³⁶Meray, a.g.e, Takım: I, Cilt 1: Kitap: 1, s.10.

¹³⁷ M.child’in konuşması için bkz. Meray, a.g.e, , s.148-150.

¹³⁸Meray,a.g.e. s.150.

¹³⁹Fahir Armanoğlu,“Lozan Konferansı ve Birleşik Amerika”,**XI.Türk tarih kongresi Bildiri Özetleri**, Ankara,1990, s.148.

¹⁴⁰Armanoğlu,a.g.e. ,s.149.

¹⁴¹Selim İlkin, “1922-1923 Yılları Türkiye’sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi”, **Bildiriler ve Tartışmalar,Türkiye İş Bankası Uluslar arası Atatürk Sempozyumu:(17-22 Mayıs 1981)**, Ankara, 1984,s.739 ve 776 Bildirinin tam metni s.739-781.

yakın açış konuşmasını Chester Anlaşması'na bağlayan İngiltere ve Fransa tepkilerini daha da arttırmışlardır¹⁴².

Örneğin bir Fransız gazetecisi, “Chester Projesi”ni kabul eden TBMM’ni ve Hükümeti’ni eleştiriyor, “bu Antlaşma, 1914’de Fransa’ya da verilen birçok tavizleri içeriyor. Artık, kendimizle açıkça alay etmek zor” diyordu¹⁴³.

6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Lozan Antlaşması da yürürlüğe girememiş, iki ülke arasındaki ilişkiler ancak 17 Şubat 1927 tarihli bir “modus vivendi” ile kurulabilmiştir¹⁴⁴.

2.2.4.2. Yunanistan’ın Görüşü

Yunan “Temsilcisi Heyeti Başkanı” **M. Veniselos** (4 Aralık 1922), Boğazlar Rejimi’ni İnceleme Komisyonu’nun ilk toplantısında yaptığı konuşmada; İsmet Paşa’nın taktiğini izleyerek, Türk tezine öğrendikten sonra düşüncelerini açıklayacağını söylemiştir. Veniselos, Türkiye’nin bu görüşmelerde ulusal egemenliği konusunda biraz aşırı ölçüde titizlik göstermemesi gerekeceğini, Yunanistan’ın “Boğazlardaki trafikle ilgili devletlerarasında ikinci sırada geldiği” belirtilmiştir. Ayrıca, Türkiye’ye geçiş serbestliği uğruna “bazı garantileri kabul ederek, alınganlığa kapılmamasını tavsiye etmiştir.” Veniselos’a göre, “burada bu kadar Devletin çıkarlarının birleştiği bir noktada”,¹⁴⁵ Türkiye gereksiz kuşuklara kapılmamalıdır. Veniselos, “açıklık” serbest geçiş için milletlerarası garanti, Boğazlar ve yakın çevresinin askerden arındırılması gibi Müttefik Devletlerce sunulan önerileri desteklemiştir. Müttefikler Lozan’da önceliği ve ağırlığı kendileri ile ilgili sorunların çözümüne vermişler ise de, Yunanistan ve Türkiye arasındaki sorunlar görüşülürken Yunanistan’ın tarafını tutmayı da hiç ihmal etmemişlerdir.

2.2.4.3. Bulgaristan’ın Görüşü

Bulgaristan’ın Boğazlar konusundaki görüşlerini de Bulgar Baş delegesi M. Stamboulisky, okuduğu bir bildiri ile şöyle açıkladı¹⁴⁶:

Bulgaristan’ın, en önemli deniz iskelesini Ege Denizi üzerinde, Meriç ağzında kurması zorunludur. Bulgaristan, Karadeniz’de kıyısı olan bir memlekettir ve ürünlerinin bir kısmını Varna ve Burgaz Limanlarından dışarıya göndermektedir, bu sürüp gideceğine göre,

¹⁴²Selim İlkin, **a.g.e.** s. 777-778; Projeyi yürütecek şirketin dağılmasından sonra, Türkiye anlaşmayı feshetti (18 Aralık 1923).

¹⁴³ La Seconde Conference de Lausanne, 23-4-1923, **Dış Basında Atatürk...**, No:95, s. 242.

¹⁴⁴ Armaoğlu, “Lozan Konferansı ve Birleşik Amerika”, **a.g.e.** s.149. “Lozan’da A.B.D.’nin Oynadığı Roller” ve diğer gelişmeler için ayrıca bkz. J.C.Hurewitz, “Türk-Amerikan İlişkileri ve Atatürk”, **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk**, İstanbul: **Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları**, 1983, s.499-507 (“Lozan’da Yapılan Antlaşma A.B.D. Sanatosu’nda Reddediliyor”, bkz. **a.g.e.** s. 506; Bildirini: tam metni s.483-514.

¹⁴⁵ Keray, **a.g.e.**, Takım: I, Cilt: I, Kısım: I.

¹⁴⁶ Meray, **a.g.e.** s.134-135.

Karadeniz’i bütün dünya denizlerine bağlayan Boğazların “barışta ve savaşta bütün ticaret gemilerinin, tam bir serbestlik içinde geçişini sağlayacak bir rejimin kurulmasını teklif ediyoruz” demiştir.

Bulgaristan Başdelegesi, gemilerin Boğazlardan serbestçe geçmelerini garanti altına almak için kurulacak uluslararası bir yönetime de, “adaletin gerektirdiği gibi eşitlik içinde” katılmayı istediklerini söyledi. Stamboulisky’e göre, “Bu dünya yolunu elinde tutanlara komşu bir devlet sıfatıyla, gelecekte uluslararası anlaşmazlıkları önleyecek ve Bulgaristan’ı her zaman, siyasal ve ekonomik her türlü engellerden kurtarabilecek bir rejimin kurulmasında kesin bir zorunluluk vardır”.

Özetle, Bulgaristan da, ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişinin tam serbestliğini istemekte, bu geçişi sağlayacak bir uluslararası yönetimin kurulmasını ve bu kurulda temsil edilmesinin gerekliliğini savunmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Lord Curzon, Lozan’da Bulgaristan’ı da Müttefikler’in “Açıklık İlkesi”ni benimsemeye ikna etmiş ve desteğini sağlamayı başarmıştır.

2.2.4.4. Romanya’nın Görüşleri

Romanya Baş delegesi M.Duca, Romanya’nın Boğazlar hakkındaki görüşlerini 4 Aralık 1922’de Lozan Konferansı’nda yaptığı konuşmada şöyle açıklamıştır¹⁴⁷:

Romanya’nın nüfusu On sekiz milyondur. Ekonomik hayatı tam bir gelişme içindedir. Büyük doğal kaynakları vardır. Açık denize yalnız bir çıkış yerleri bulunmaktadır: Bu denizin kapanması son derece önemlidir. Kendi ulusal egemenliği üzerinde her zaman titizlikle durmuş olan Romanya, öteki Devletlerin, kendi egemenliklerine saygı gösterilmesi için kaygı duymalarını anlayışla karşılamaktadır. Fakat bu kaygının, başka Devletlerin ulusal egemenliğini yaralayacak ölçülere vardırılmaması gerekir. Başka bir deyimle, Boğazlar, çıkarları Romanya’nın çıkarlarıyla çatışabilecek olan bir devletçe kapatılmamalıdır.

Büyük Devletlerin, uzun zamandan beri uluslararası bir serbestlik rejimi altına koymak gerektiğine hükmettikleri Tuna nehri de Karadeniz’e dökülmektedir. Bu uluslararası nehir, son varış noktasına -başka bir deyimle Boğazlara kadar serbest olmadıkça bu serbestliğin de gerçek bir anlamı kalmaz.

¹⁴⁷ Bkz: Meray, a.g.e. s. 133-134.

Romanya, **Boğazların hiçbir kısıtlama ve sınırlama olmaksızın savaş ve ticaret gemilerinin geçişine serbest olmaları zorunluluğuna inanmakta, Ege Denizi'nden Karadeniz'e kadar Boğazların kıyıları -"uzmanlarca saptanacak şartlarla Trakya sınırının askerlikten arındırılması için alınacak tedbirler de şüphesiz göz önünde tutularak"- askerlikten arındırılmasını istemektedir. Romanya, ayrıca, bir "Boğazlar Komisyonu"nun kurulmasını ve Karadeniz'in silahsızlandırılmasını teklif etmektedir.**

2.2.4.5. Sırbistan'ın (Sırp-Hırvat Sloven) Görüşü

Sırbistan Baş delegesi M. Spalaikovitch, 6 Aralık 1922'de, özetle aşağıdaki görüşleri savunmuştur:

Tuna nehri, memleketimin içinden 700 kilometreyi aşan bir uzunlukta geçmektedir. Özellikle Batı Bosna, Srem, Bačka ve Banat bölgelerinin -ürünlerinin dışarıya gönderilmesinde, Tuna nehrinin başlıca kolu olan- Sava ile birlikte, Karadeniz'e doğru giden doğal bir ana yoldur. Bir zamanlar Avusturya-Macaristan "Boğazlar Sorunu" ile nasıl ilgilenmişse biz de, her şeyden önce ekonomik nedenlerin ve Devletler hukuku ilkelerinin yol göstericiliğinde, çalışmalara katılmaya hazırız.

Müttefiklerin önerilerinin kendi politikalarına ters düşmediğini söyleyen Sırbistan Heyeti, Türk ülkesinde yabancı askeri birliklerin bulunmasının, gelecekte kesin olarak yasaklanmasını istemekte ve Türkiye'nin egemenlik hakları ile bağdaşa bilen bir çözüm yolunun bulunabileceğine de inanmaktadır¹⁴⁸.

3. "Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Hükümleri" Ve "Boğazlar Sözleşmesi"

Hakkında Bazı Düşünceler

Çalışmamızın II. Bölümünde belirttiğimiz gibi, Lozan Konferansı'nın ilk döneminde üzerinde anlaşmaya varılan en önemli konulardan biri "**Boğazlar Rejimidir**". Sovyet Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen İsmet Paşa, Boğazlarda milletlerarası bir denetimi ve yabancı gemilerin Boğazlardan serbestçe geçmesini ilke olarak kabul etti. "Boğazlar Rejimine İlişkin" oturumlara 4 Aralık 1922'de başlandı, uzun ve tartışmalı geçen görüşmeler sonunda Müttefikler Türk isteklerini kabul ettiler. Boğazlar sorunu ile ilgili son oturum 1 Şubat 1923 tarihinde yapıldı. 8 Mart 1923'de ise, İsmet Paşa, "Çağırın Devletler Dışişleri Bakanları'na gönderdiği "mektup" ile Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Tasarısı'nın Türkiye tarafından tümüyle kabul edildiğini bildirdi¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Bkz. Meray, **aynı eser**, s.150-151.

¹⁴⁹ Meray, Takım: I, Cilt: 4, s.20 ve s.45.

Lozan Sözleşmesi'nin ayrılmaz bir parçası da Lozan Antlaşması'nın "23. Maddesidir. "Boğazlar Rejimi Sözleşmesi" Lozan Antlaşması'nın ilgili devletlerce onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir. T.B.M.M Lozan Antlaşması'nı 23 Ağustos 1923 oturumunda 227 üyeden 213'ünün olumlu oyu ile onaylanmıştır¹⁵⁰.

Lozan, Antlaşması'nı Müttefik Devletler bir yıl geç onayladılar İsmet İnönü'nün deyişiyle "Ümitleri bu Muahedenin tatbik edilemeyeceğinde idi. Bu ümitleri hiç gerçekleştirmedi."¹⁵¹. T.B.M.M. Hükümeti, Lozan Antlaşması'nın onaylandığı gün (23 Ağustos 1923) İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki Müttefik donanması ve kuvvetlerinin derhal Türk topraklarını terk etmelerini istemiştir¹⁵². Müttefikler, 2 Ekim 1923'de İstanbul'u terk etmişler ve 6 Ekim 1923'de Türk Ordusu "Türk-İstanbul'a" girmiştir.

Bu genel açıklamalardan sonra, şimdi: 20 Temmuz 1936 tarihine kadar yürürlükte kalan "1923 Boğazlar Sözleşmesi'ni" incelemeye çalışacağız. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için; bu bölümü iki kısma ve alt başlıklara bölerek ele aldık. "Boğazlar Rejimi" hakkındaki bazı düşüncelerimizi de yeri geldikçe belirtmeyi uygun gördük.

3.1.Geçiş Serbestisine İlişkin Kurallar

Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar terimi içinde toplanan Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'nda (İstanbul Boğazı), denizinden ve havadan, **barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) serbestliği ilkesini** kabul ve ilan etmekte görüş birliğine varılmıştır¹⁵³. (Boğazlar Rejimine ilişkin olarak bugünkü tarihte yapılmış) olan bu sözleşme, taraflar bakımından, sanki bu Antlaşmanın içindeymiş gibi aynı güç ve değerde olacağı (Bkz.: Barış Antlaşması Madde: 23) belirtilerek, **"Açıklık İlkesi" -yabancı gemilerin boğazlardan serbestçe geçmesi ilke olarak- kabul edilmiştir.** (Bkz. Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Madde I)

- I. Ticaret Gemileri ile Askeri Olmayan Uçakların Geçişi (2.Madde Ek'in hükümleri)
 - a. **Barış zamanında**, yabancı ticaret gemilerine gündüz ve gece tam geçiş serbestliği tanınmıştır. Sözleşme'de belirtilen yabancı gemiler bazı hizmetlere

¹⁵⁰ Bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideni**, Devre: 2, İçtima Senesi: I, Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1961 s. 286-291

¹⁵¹ İnönü, "Önsöz", Meray, **a.g.e.** Takım: I, Cilt: I, Kitap: I s. VIII (Birleşik Amerika Lozan Antlaşması'nı onaylamadı).

¹⁵² Gönübol_Sar, **a.g.e.** s. 61.

¹⁵³ "Boğazlar Rejimi'ne İlişkin Sözleşme Metini" İçin bkz. Meray, **a.g.e.** Takım: II, Cilt: 2, s.54-69; Bu eserde ayrıca iki harita vardır ; "Boğazlar Rejimi" ile ilgili Lozan Antlaşması'nın 23. maddesi için bkz: Meray, **a.g.e.** s.28 (Barış antlaşması 143 Maddedir); "1923 Boğazlar sözleşmesi için bkz. **a.g.e.** s.140-151. Değerlendirmelerimizi yaparken, "Bibliyografya"da belirtilen eserlerden önemli ölçüde yararlanılmıştır.

karşılık olanlar dışında hiçbir vergi ya da harç ödemedi, hiçbir işlem olmaksızın geçebilecekti. “Uluslararası sağlık hükümleri dışında” Kılavuz almak isteğe bağlıdır.

- b. **Savaş zamanında Türkiye tarafsız kalırsa**, barış zamanında ticaret gemileri ve uçaklarının geçişine ilişkin kurallar uygulanacaktır.
- c. **Savaş zamanında, Türkiye savaştan bir Devletse**, tarafsız gemiler için tarafsız geçiş serbestisi düşmana yardım etmemek koşulu ile sınırlıdır. Türkiye, düşman gemilerine uluslararası hukukun kabul ettiği tedbirleri uygulama hakkına sahiptir.

Türkiye, düşman gemilerinin Boğazları kullanmalarını önlemek için gerekli göreceği her türlü tedbirleri almaya yetkili olacaktır. Bununla birlikte bu tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçişini önleyecek nitelikte olmayacaktır.

2. Savaş Gemileri ve Uçaklarının Geçiş (2. Madde Ek'in hükümleri)

- a. **Barış zamanında**, aşağıdaki kısıtlamalar içinde “bayrak ne olursa olsun” gece ve gündüz tam geçiş serbestliği tanınacaktı. Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin Boğazlardan geçirebilecekleri en büyük kuvvet, geçiş esnasında Karadeniz’e kıyısı olan devletlerden en güçlü donanmaya sahip olan devletin (Rus donanmasının) azami gücünü aşamayacaktı. Bununla birlikte, Karadeniz’de kıyısı olmayan her devlete, her hangi bir zamanda her biri 10.000 tonu geçmeyecek üç gemiyi Karadeniz’e geçirebilme imkânı tanınmıştır.

Boğazlardan geçen gemilerin sayısı yüzünden Türkiye’ye hiç bir şekilde hiç bir sorumluluk düşmeyecektir.

- b. **Savaş zamanında Türkiye tarafsızsa**, barış zamanında aynı sınırlamalarla tam geçiş serbestisi rejimi uygulanacaktır. Türkiye ile barış halinde olan devletlerin denizaltıları Boğazlardan ancak su yüzünden geçebileceklerdi. Boğazlardan transit olarak geçen savaş gemileri “mücbir sebepler” dışında Boğazlarda duramayacaklardı. Muharip savaş gemileri ve uçakları Boğazlarda düşmanca herhangi bir davranışta bulunmaları yasak olacaktı.
- c. **Savaş zamanında, Türkiye savaştan bir devletse**, tarafsız devletlerin savaş gemileri ve uçakları düşmana yardım etmemek koşuluyla Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi. Düşman gemilerinin Boğazlardan geçişini önlemek

üzere -tarafsız gemilerle uçakların geçiş serbestiliğine zarar vermeyecek- her tedbiri alabilecekti.

“**Lozan Boğazlar Sözleşmesi**” ile savaş gemilerinin geçiş süreleri sınırlandırılmış, Boğazlar ve Karadeniz limanlarında durmak belli esaslara bağlanmıştı. Örneğin, savaş gemileri, geçişleri için gerekli olan zamandan daha uzun bir süre Boğazlar’da durmayacaklardı. Türkiye ve Karadeniz’e kıyısı olan Devletlerin limanlarına ve hava alanlarına ilişkin kuralları koyma hakkına “Boğazlar Sözleşmesi Rejimi” ile ilgili hükümler “halel vermez”.

Sağlık bakımından da korumaya ilişkin özel hükümler kabul edilerek, geçiş esnasında gemilerin uluslararası sağlık kurallarının gereklerini yerine getirmek zorunda olacakları belirtilmiştir.

Anlaşılabacağı üzere bu hükümler, barış ve savaş durumlarında bütün ticaret ve savaş gemileri lehine –Türkiye’nin savaştığı devlet değilse ya da Türkiye’nin düşmanına yardım etmiyorsa, tarafsız ise- geçme serbestisini kabul ediyor ve Türk egemenliğini sınırlıyordu.

İstanbul’a ya da başka Türk bölgelerine karşı yönelecek saldırıları önlemek amacıyla ise, geçme serbestisine bazı sınırlamaların getirildiğini de söyleyebiliriz. Bu sınırlamalar ile Karadeniz’e kıyısı olan devletlerle, bu denizde kıyısı olmayan her bir devletin deniz kuvvetleri arasında adil bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Savaş gemilerine ve uçaklarına Karadeniz’e geçme serbestisinin tanınması ile Sovyet Rusya’nın güney kıyılarının tehdit edebilme hakkını kazanan Avrupa Devletleri, aynı zamanda da Karadeniz’in bir Rus gölü olmasına engel olmayı amaçlamışlardır.

3.2. Askerlikten Arındırma (Bkz: I, Harita 2)

Geçiş Serbestisi ilkesinin uygulanması için düşünülen ilk tedbirdir:

Boğazlar Sözleşmesi’nin 3. maddesinde belirtilen ve ayrıntıları 4. maddeden 9. maddeye kadar olan maddelerde yer alan tedbirler; “Boğazların sularına, kıyılarına Boğazlarda bulunan ya da Boğazlara yakın adalara da uygulanacaktır.” Bu maddelerde yer alan hükümlere göre:

- (1) Çanakkale ve Karadeniz Boğazları’nın sahilden itibaren 15-20 kilometrelik bir kısmı;
- (2) Emir-Ali Adası dışında bütün Marmara Denizi adaları;

(3) Ege Denizi'nde Semadirek (Somandirek, Samothrace), Limni (Lemnos), İmroz (İmbros), Bozcaada (Tenedos) ve Tavşan Adaları (İles aux Lapins) bölgeleri ve adaları "gayri askeri" hale getirilecektir.

Anlaşılacağı üzere Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın her iki kıyıları, "Marmara Adaları" ve Çanakkale giriş noktasındaki "Türk ve Yunana Adaları" askerden arındırılmıştır. Bu tedbirler, Lozan'da İsmet Paşa'nın da sık sık dile getirdiği gibi, Türkiye'nin Başkenti'nin ve Türk topraklarının savunmasını önleyici niteliktedir.

Marmara Kıyıları da "tecrit rejimi" kapsamına alınmıştır. Ancak Sözleşme'nin 8. maddesi ile İstanbul (Stamboul), Beyoğlu, Galata, Adalar ve bitişik dolaylarını kapsamak üzere İstanbul ile çevresinde, Başkent'in ihtiyaçlarını karşılamak üzere **en çok 12.000 kişilik** bir garnizon; İstanbul'da bir tersane ve bir deniz üstü bulundurulabilecektir.

Türkiye ve Yunanistan, askersizleştirilmiş bölgeler ve adalarda her türlü gözetleme, telgraf ve telefon, aydınlatma araçları haberleşme sistemini kurmakta serbest olacaklardır. Yunanistan, askersizleştirilmiş olan "Yunan Adaları"nın karasularından donanmasını geçirebilecek ancak bu suları Türkiye'ye karşı harekât üssü kılarak ya da bu amaçla deniz veya kara yığınağı için kullanamayacaktır (Bkz.: Madde 6).

Savaş çıktığı zaman Türkiye ya da Yunanistan savaşan Devlet haklarını kullanarak, yukarıda ön görülen askerlikten arındırma durumunda değişiklik yapacak olursa, barış ile birlikte, iş bu sözleşmede öngörülen rejimi yeniden yürürlüğe koymakla yükümlü olacaklardır. (Bkz.:Madde 9)¹⁵⁴.

3.3. "Milletlerarası Boğazlar Komisyonu" Ve Görevleri

"1923 Boğazlar Sözleşmesi"nin 10. Maddesi bir "Milletlerarası Komisyon"un kurulacağına ve bu Komisyon'un "Boğazlar Komisyonu" (Commission des Detroits) adını alacağını hükme bağlamıştır. Sözleşme'nin 11. Maddeden 17. Maddeye kadar olan Maddeleri, sözü edilen bu Komisyon'un kurulması ve görevleri ile ilgilidir.

Boğazlar Komisyonu, Boğazlardan geçecek yabancı gemilere nezaret etmek üzere, bir Türk temsilcisinin başkanlığında, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri temsilcilerinden kurulu olacaktır. Birleşik Amerika bu sözleşmeye katılırsa, Komisyon'da bir temsilci buldurmaya hakkı olacaktır.

¹⁵⁴ Ankara'nın Başkent yapılmasında etkili olan nedenlerden birisi de "1923 Boğazlar Rejimi" ve özellikle de "askerlikten arındırma" ile ilgili tedbirlerin olduğunu söyleyebiliriz.

Karadeniz’de kıyısı olan ve yukarıda adı geçmeyen öteki bağımsız Devletler’e de bu hak tanınmıştır (Bkz: Madde: 12).

Komisyon, yetkilerini Boğazların suları üzerinde kullanacaktır (Madde 11). Lozan görüşmeleri sırasında, Türkiye'nin ısrarları üzerine Komisyon'un yetkileri oldukça sınırlandırılmış, savaş gemilerinin ve askeri uçakların geçişine ilişkin hükümlerin gereği gibi uygulanıp uygulanmadığına bakmakla görevli olacağı (Madde: 14) kabul edilmiştir.

Boğazlar Komisyon'u, görevini Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğu altında yapacak ve her yıl Cemiyete çalışmalarını gösteren bir rapor verecektir (Bkz.:Madde : 15).

Komisyon'un her türlü masrafları, temsilci bulunduran Hükümetler tarafından karşılanacaktır (Bkz: Madde: 13). Komisyon, görevinin yerine getirilmesi için gereken yönetmelikleri yapmaya yetkili olacaktır (Madde: 16).

3.4. Milletlerarası Yaptırımlar Ve Garantiler

Boğazlar Sözleşmesi'nin 17.Maddesi ile işbu Sözleşmesi'nin hükümleri, Türkiye'nin, Türk sularında donanmasını serbestçe dolaştırma hakkına hanel vermeyeceği (Madde:17) belirtilmiştir. Türkiye'nin güvenliği aleyhine Sözleşme'de yer alan hükümleri denkleştirmeye ya da azaltmaya ilişkin garantiler ise 18.Madde ile tespit edilmiştir.

“Boğazların ve Boğazlara komşu bölgelerin askerlikten arındırılmasının, Türkiye için, askerlik açısından haklı gösterilmez bir tehlike yaratmasının ve savaş eylemlerinin Boğazların serbestliğini ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenlik ve asayişini tehlikeye düşürmemesini isteyen Bağlı Yüksek Taraflar, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır”:

“Geçiş serbestliğine ilişkin hükümler bir aykırılık işlenirse ya da beklenmez bir saldırı ve savaş eylemleri yüzünden, gemilerin gidiş-geliş serbestliği ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliği tehlikeye düşecek olursa, Bağlı Yüksek Taraflar ve her halde Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya bu konuda Milletler Cemiyeti'nin kararlaştıracağı bütün tedbirlere başvurarak, bu eylemleri elbirliğiyle önleyeceklerdir”.

Yaptırımlara neden olan hareketler sona erer ermez, Sözleşme hükümleriyle düzenlenen "Boğazlar Statüsü" yeniden kesinlikle uygulanacaktır.

Boğazlar Sözleşmesi'nin 19. ve 20. maddelerindeki hükümler ise Sözleşme'yi henüz imzalamamış Devletlerin bu sözleşme'ye katılmaları için gösterilecek çabalar ve onaylanması ile ilgili hükümleri kapsamaktadır.

Sözleşme onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir. Boğazlar Sözleşmesi'nin süresi hakkında hiçbir sınırlama konmamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, İngiltere başta olmak üzere Müttefikler Boğazlarda "Açıklık İlkesi"ni bu sözleşme ile Türkiye'ye ve karşı çıkmasına rağmen sonunda Sovyet Rusya'ya kabul ettirmişlerdir. Lozan'da Türkiye, geçiş serbestisine karşı çıkmamıştır. Türkiye, egemenlik haklarını bütün Türk yurdunda -Karadeniz ve hava sahasında- kullanmasını sınırlandıran hükümlerin bu Sözleşme 'de yer almaması için çaba harcamıştır.

"Askerlikten arındırma" ve Boğazlar Komisyonu'nun görev ve yetkileri gibi konularda Müttefik tekliflerini kabul ettirmekte direnmiştir. Türkiye, Sözleşme 'de ülke güvenliği aleyhine hükümler taşıyan zararları bir ölçüde de olsa giderecek garantilerin ve yaptırımların kabul edilmesini sağlamıştır. Boğazlar Komisyonu'nun görevlerinin Türkiye lehine sınırlandırılması da Türk Heyeti'nin ısrarları üzerine kabul edilmiştir.

Ancak, "Boğazlar Sözleşmesi" hükümlerinin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere; topraklarının bir kısmını savunabilme hakkı Türkiye'nin elinden alınmıştır. Buna karşılık, bu toprakların güvenliğinin sağlanması için etkili bir garanti de sağlanmamıştır. Çünkü söz konusu garantinin işlerlik kazanması için, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin oybirliği ilkesi aranmıştır. Böyle bir kararın Türkiye lehine oybirliği ile alınması çok kuşkuludur ve bu nedenle de etkili bir garanti sayılamaz. 21 Ağustos 1923'te, Lozan Antlaşması ile ilgili görüşlerini açıklayan Tekirdağ Milletvekili Faik Bey, "Boğazlar Sözleşmesi" hakkında şunları söylemiştir¹⁵⁵:

"Boğazlar Mukavelesi'ne vaz'edilen kayıt Edirne vilayetinin, İstanbul'un ve belki Anadolu'nun müdafaasını işkâl ve tehdit edecek mahiyettedir".

Gerçekten de Lozan'da, Türk Baştemsilcisi İsmet Paşa'nın da belirttiği gibi, Boğazların şu veya bu şekilde kullanılması ve savunulması konusunda yapılan şikâyetler hiçbir suretle bu su yollarının Türklerin elinde bulunmasına değil, ancak Boğazlar hakkında düzenlenen Milletlerarası statülerin kusurlarına bağlanabilir¹⁵⁶.

¹⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, İctima: 7, Celse: 3, Ankara, TBMM Matbaası, 1961, s.239.

¹⁵⁶ Feridun Cemal Erkin, **a.g.e.** s.61-62.

Sonuç

İstanbul ve Çanakkale Boğazları dünyanın en önemli deniz yollarından biridir. “Türk Boğazları”, tarihini her döneminde milletlerarası ilişkilerin odak noktalarından birini oluşturmuştur. Jeopolitik ve Jeostratejik bakımdan önemini her zaman korumuş olan bu su yolları, bölgede ve Akdeniz’de siyasi, ekonomik ve stratejik çıkarlar elde etmek isteyen Avrupa Devletleri’ni sıkça Türkiye’nin karşısına çıkarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yükselme döneminde ne “Boğazlar Sorunu” ne de “Doğu Sorunu” diye sorunlar vardı. Bu devrede Osmanlı İmparatorluğu’nun kesin egemenliği sonucu, “Boğazlar Rejimi” tek taraflı işlemlerle düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti, çeşitli nedenlerle gücünü yitirmeye başlayınca, başta “Türk Boğazları” olmak üzere, Osmanlı Devleti topraklarını ele geçirme düşüncesi de Avrupalı büyük devletlerce ortaya atılmıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli alanları, büyük devletler arasındaki mücadelelere konu olmuştur. Bu alanlardan birisi de “Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus Mücadelesi”dir. İngiltere, Rusya’nın Boğazlardan Akdeniz’e inmesini önlemek için, 1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı’na kadar Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumaya çalıştı. Bu tarihten sonra bu politikasını terk eden İngiltere, Osmanlı Devleti’nin Boğazları istediği devletin savaş gemilerine açmaya ve kapamaya tek başına yetkili olmasından da rahatsızlık duymaya başladı. Rusya, İstanbul ve Boğazları ele geçirmeye çalışırken; İngiltere de İngiliz ekonomik çıkarlarını korumak –Hindistan yolunu güvenceye almak– için, “Kapalılık İlkesi”nin Türk Boğazlarında uygulanmasını için çalışıyordu. Buna karşın; çeşitli ikili anlaşmalara konu olan “Boğazlar Rejimi”, 1841 tarihine kadar Osmanlı Devleti’nin yetkisinde kaldı.

13 Temmuz 1841’de bütün Avrupa Devletlerinin imzaladığı “Akdeniz ve Karadeniz Boğazları Hakkında Londra Sözleşmesi” Boğazların hukuki rejimini düzenleyen ilk çok taraflı antlaşmadır. 1841 Boğazlar Sözleşmesi’ne göre, Osmanlı Devleti barış zamanında, hiçbir yabancı savaş gemisini Boğazlardan geçirmeme yükümlülüğü altına giriyordu. Avrupa Devletleri ise “Kapalılık Kuralı”na uymayı kabul ediyorlardı. Osmanlı Devleti, savaşa girerse, Boğazları istediğine açıp-kapama hakkına sahip olacaktı. Böylece, Rusya, Osmanlı Devleti’nin zayıf durumundan yararlanarak, Boğazlar konusundaki emellerini gerçekleştirmek imkânını kaybediyor; İngiltere ise, bu Sözleşme ile Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçerek Akdeniz’e çıkmasını önlemiş oluyordu. 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile düzenlenen bu statü, Lozan’da 1923’de imzalanan "Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme"ye kadar devam etti.

"Türk Boğazları", I. Dünya Savaşı'ndan önceki tarihlerde önemli bir mücadele alanını oluşturdu. Lozan Konferansı'nda ise, Boğazların gelecekteki rejiminin tespit edilmesi sorunu, uzun ve çok sert tartışmalara neden oldu.

Lozan Konferansı'nda Türkiye ile Müttefikler arasında genel barış görüşmeleri yapılırken Boğazların rejimini tespit eden bir Boğazlar Sözleşmesi hazırlanmıştı. Lozan'da ilk günden başlayarak "Boğazlar Rejimi"ile ilgili şu üç görüş tartışılmıştır:

1. Türk Görüşü: İstanbul ve Marmara'nın güvenliğini tehlikeye düşürmemek, askerlikten arındırma ve "Boğazlar Komisyonu" denetiminden vazgeçilmek koşuluyla geçiş serbestisi;

2. Müttefiklerin Görüşü: Geçiş serbestisinin sağlanması, Boğazlar ve yakın çevresinin askerden arındırılması ve Milletlerarası bir Boğazlar Komisyonu'nun denetimi.

3. Sovyet Rusya'nın Görüşü: Milletlerarası denetime karşı, Türk egemenliğinde, savaş gemilerine ve askeri uçaklara kapalılık.

Görüldüğü gibi, İngiltere ve Rusya Lozan'da, Boğazlar rejimine ilişkin önceki görüşlerinin tam tersini savunmuşlardır. İngiltere başta olmak üzere Müttefikleri "açıklık ilkesi"ni; Sovyet Rusya ise, Çarlık Rusya'sının Akdeniz'e çıkma politikasını terk etmiş görünerek, Boğazların kapalı tutulmasını savunmuştur.

Sovyet Rusya Lozan'da "Boğazları; ele geçirebilecek gücü olmadığı zamanlar, Türklere bırakmayı seçmiş olan Çar Politikası"na uygun bir davranış sergiliyordu.

Boğazlar Rejiminde "kapalılık ilkesi"nin benimsenmesi demek, Karadeniz'e Avrupalı büyük devletlerin savaş gemileri ve uçaklarının girememesi demektir. Böyle bir durum, Sovyet Rusya'ya ya Karadeniz'i bir iç denizi haline sokmak fırsatını ya da hiç değilse bu denizdeki Sovyet hinterlandının tehdit edilmesini önlemek gibi iki önemli kazanç sağlayabilirdi. İngiltere ve Müttefikleri ise, Karadeniz'de Sovyet Rusya'yı gözaltında bulundurmaya ve bu denize kıyısı olan ülkelerle yapacakları ticareti güvence altına almak için "açıklık ilkesi"ni çözüm yolu olarak görüyorlardı.

İngiltere Lozan'da, Müttefiklerin birliğini sağlayarak ve Türkiye ile öteki Balkan Devletleri'nin onayını alarak, Rusya'nın muhalefetine rağmen, kendilerinin istedikleri Boğazlar Rejimini ilgili tüm Devletlere kabul ettirdi.

Türkiye, İngiltere ve Müttefiklerin Boğazların açık olmasında ısrar ettiklerini görüyor, askerden arındırma ve Boğazlar Komisyonu'nun yetkilerinin Türkiye lehine belirlenmesi için karşı tekliflerde bulunuyor, askerden arındırılmış bölgelerin güvenliğinin sağlanması için garantiler istiyordu. Müttefiklerin bu konularda bazı ödünler vermelerini de sağlayan “Türk Heyeti”, “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşmeyi”; benimsemeksizin barış yapmanın mümkün olamayacağını anladığından, kabul ediyordu.

Birinci Dönem Lozan Konferansı'nda, iki tarafın anlaşmaya varabildikleri en önemli konulardan biri “Boğazlar Sorunu” idi. Müttefikler, Türk isteklerini kısmen kabul etmişlerdi.

Boğazlar Rejimine ilişkin Sözleşme hakkında daha önce geniş olarak açıklamalarda bulunuldu. Bu nedenle, biz burada bu Sözleşme ile ilgili bazı özellikleri açıklamakla yetineceğiz:

1923 Boğazlar Sözleşmesi'nin “yabancı gemilerin Boğazlardan geçmesi ile ilgili hükümleri” genel olarak Misak-ı Milli esaslarına uygundur. Bir taraftan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya; Sovyetler Birliği; diğer yandan Türkiye tarafından imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'ne, Türkiye'nin muhalefetine rağmen, Boğazların silahtan arındırılması ile ilgili hükümler de konmuştur. Ayrıca, bu Sözleşme ile, yabancı gemilerin geçiş serbestisini denetlemek için kurulan “Boğazlar Komisyonu” da Türkiye'nin egemenliğini sınırlıyordu. Türkiye, ilgili devletlerce verilen teminatların yetersiz olduğunu da biliyordu. Fakat savaş durumuna kesin bir son vermek için sözleşmeyi imzalamaktan başka bir çözüm yolu olmadığına da farkındaydı.

Bize göre, Lozan'da Türk Delegeleri mümkün olanı yapmış ve mümkün olanı elde etmişlerdir. Lozan Barış Antlaşması ile diplomaside mümkün olanın yapılmadığını, bağımsız bir Türk Devleti için gerekli olanın elde edilmediğini ileri sürenlere, o tarihte dünyanın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu maddi ve manevi şartları göz önünde bulundurarak bir kez daha dikkatlice incelemelerini öneririz.

Bununla birlikte, Lozan Antlaşması'nı ve Boğazlar Sözleşmesi'ni şu veya bu şekilde eleştirmek, bilimsel düşünce esas alındığı sürece mümkündür ve yapılması gerekir. Lozan Antlaşması ile Türk Devleti'nin millet esasına dayalı “üniter” ve milli bir devlet olduğu, milletlerarası platformda resmi olarak onaylanmıştır. Konumuz ile ilgili olarak Lozan Antlaşması ile “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme” hükümlerinden hareketle, Boğazlar Sorunu, “1936 Montreux Sözleşmesi” ile lehimize çözümlenebilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye için sonuç değil, yeni bir başlangıç olduğu benimsenmeli, bu antlaşmanın o günkü siyasi dengelere göre hazırlanmış ve imzalanmış olduğu unutulmamalı, bu güç dengelerinin ve siyasi şartların değişmesi durumunda tarafların antlaşma hükümlerine uygun hareket etmeyebileceklerini de göz önünde bulundurmalıyız.

KAYNAKÇA

AKÇURA, Yusuf; **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (18. ve 19. Asırlarda)**, Ankara, 1985.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara: TTK Yay. 1988.

ARMAOĞLU, Fahir; **Siyasi Tarih (1789-1914)**, Ankara, SBF Yayınları

-----; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Ankara: T.İş Bankası Yay., 1984.

-----; "Lozan Konferansı ve Birleşik Amerika", **11. Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri**, Ankara, 1990.

ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt:1, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)**, (Toplayan: Nimet Arsan), 2. Baskı, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay.: 1, 1961.

ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL ;**Nutuk, Cilt:3, Vesikalar**, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., 1960.

ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; **Nutuk (Söylev) Cilt:2**, Ankara, 1981.

ATAY, Falih Rıfkı; **Atatürk'ün Hatıraları (1914-1918)**, Ankara, 1965.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt:3, Kısım:2,3 ve 4**, Ankara, 1955.

-----; **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara: TTK Yay., 1973, 181 s.

BİLGE, A. Suat; **Milletlerarası Politika**, Ankara, SBF Yay., 1966.

BİLSEL, M. Cemil; **Lozan**, Cilt:2, İstanbul, 1933, Cilt:1-2.

-----; **Devletlerarasında Antlaşmalar, Üçüncü Kitap**, İstanbul: İÜ Yay., 1936.

DIŞİLERİ BAKANLIĞI; Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Kurtuluş Savaşımız (1919- 1922)**, Ankara, 1973.

-----; Araştırma ve Siyaset Genel Müd., **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: LOZAN (1919-1923)**, Ankara, 1981.

ERİM, Nihat; **Uluslararası Hukuk ve Siyaset Tarihi Metinleri**, Cilt:1, Ankara: (TTK Basımevi), A.Ü. Hukuk Fak. Yay. 1953.

- ERKİN, Feridun Cemal; **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968.
- GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANLIĞI: **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri ve Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik 10. Cilt**, Ankara, 1985.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI: Harp Tarihi Dairesi; **Türk İstiklal Harbi**, Cilt:2, Kısım:6, Kitap:4, Ankara, 1969.
- GOLOĞLU, Mahmut; **Erzurum Kongresi, Birinci Kitap**, Ankara, 1968.
- GÖNLÜBOL, Mehmet- Cem Sar; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1939) yılları**, Ankara. SBF Yay. 1974.
- HUREWİTZ, J.C; “Türk Amerikan İlişkileri ve Atatürk”, **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk**, İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yay., 1983.
- İLKİN, Selim; “1922-1923 yılları Türkiye’inde bir yabancı sermaye girişimi: Chester Demiryolu Projesi”, **Bildiriler ve Tartışmalar, T. İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, (17-22 Mayıs 1981), Ankara, 1984.
- İNÖNÜ, İsmet; “Önsöz”, Seha L. Meray (Çeviren), **Lozan Konferansı: Tutanaklar-Belgeler, Takım:1, Cilt:1, Kitap:1**, Ankara, SBF Yay., 1969, Ss.5-9.
- ;“İstiklal Savaşı ve Lozan”, **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, Seminere Sunulan Bildiriler**, Ss.1-29. Ankara: TTK Yay., 1975.
- ; **Hatıralar, 2. Kitap**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1987.
- KARACAN, Ali Naci; **Lozan**, (İsmet Paşa ve Lozan), İstanbul: Milliyet Yay., 1971.
- KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI: YALÇIN, Bekir Sıtkı-GÖNÜLAL, İsmet; **Atatürk İnkılabı: Kanunlar- Kararlar- Tamimler-Bildiriler-Belgeler (Gerekçe ve Tutanaklarıyla)** ,Ankara, 1984.
- ; **Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923**, C.1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1981.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Seha L. Meray’a Armağan**, C.2, Ankara, 1982.
- ; **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**,Ankara: SBF Yay., 1978, 350 s.
- LEWİS, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara, 1984.

MERAM, Ali Kemal; **Türk- Rus İlişkileri Tarihi**, İstanbul, 1969.

MERAY, Seha L. (Çeviren); **Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)**, Takım:1, C.1, Kitap:1, Ankara, SBF Yay. 1969.

; **Lozan Barış...** Takım:1, C.1, Kitap:2, Ankara; SBF Yay., 1970.

; **Lozan Barış...** Takım:1, C.4, Ankara: SBF Yay., 1972.

; **Lozan Barış...** Takım:2, C.1, Kitap:2, Ankara: SBF Yay., 1973.

; **Lozan Barış...** , Takım:2, C.2, Ankara: SBF Yay., 1973.

MISIRLIOĞLU, Kadir; **Lozan, Zafer mi Hezimet mi?**, İstanbul, Sebit Yay., C.2, 1973 (İkinci Cildin Birinci Basımı: Maddi Kayıplar).

NUR, Rıza; **Hayat ve Hatıralarım**, C.3, İstanbul, 1968.

PARLA, Reha; **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri: Lozan-Montrö**, Lefkoşe, 1937.

PAZARCI, Hüseyin; **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Ankara, 1985 (1. Kitap).

SONYEL, Salahi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 2**, Ankara, TTK Yay., 1986.

SOYSAL, İsmail; **Tarihçileri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.1 (1920-1945)**, Ankara, 1983.

ŞİMŞİR, Bilal; **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, C.1, (1922-1924)**, Ankara, TTK Yay.,

TBMM: **TBMM Zabıt Ceridelerisi**, Devre:2, İçtima Senesi:1, Ankara, TBMM Matbaası, 1961.

T.T. TETKİK CEMİYETİ: **Tarih 4: Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, 1934.

TUKİN, Cemal; **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul. İÜ Yay., 1947, s.379.

ÜLMAN, Haluk; **Birinci Dünya Savaşı'nda Giden (ve Savaş)**, Ankara, SBF Yay., 1973, 275s.

YAVUZ, Ahmet (Derleyen); **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yay. 1969.

CUMHURİYET'İN İLK BEŞ YILINDA SOSYAL HAYAT ON SOCIAL LIFE IN THE FIRST FIVE YEARS OF THE REPUBLIC

Volkan MARTTİN¹

Özet

Bu çalışmada 1923-1928 yılları arasında Türkiye’de Sosyal hayata dair bilgi ve bulgular tarih ve sosyolojik açılarından irdelenerek genel bir manzara ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sosyolojinin sosyal hayat ve topluma dair görüşleri doğrultusunda yeni Türkiye’nin değişim ve dönüşüm serüveni, sosyal hayat ekseninde ele alınmıştır. Kaynakların konuya dair sınırlılıkları nedeniyle kesitler halinde işlenen konuda, değişim sürecindeki toplulukların geçirdikleri evreler mekânların ve değerlerin yeniden şekillenmesiyle farklılaşan sosyal hayat biçimleri aktarılmıştır.

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında batılılaşmanın toplumsal yansımalarından biri olan seçkin sosyal hayat formları, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında gerçekleştirilen köklü değişikliklerle çok parçalanmış olan sosyal hayatın -Halkçılık ilkesi doğrultusunda- bütünleştirilmesi çabaları, Cumhuriyet’in ilk beş yılında etkili olmuştur.

Birey, aile, toplum eksenleriyle ideal sosyal hayatın çeşitli biçimlerde somutlaştırılarak halka sunulduğu bu dönemde ideal köylü, kentli açıkça ifade edildiği gibi, çocuk, genç ve yetişkinlerin toplumsal konumları çok farklı kanallarla dile getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hayat, Türkiye, 1923-1928.

Abstract

In this study, the information and findings about social life in Turkey (between 1923-1928) were examined from history and sociological aspects and a general view was tried to be presented. The new adventure of change and transformation of Turkey in the direction of sociology's views on social life and collecting has been taken up in the axis of social life. Due to the limitations of the sources, the social life forms that are differentiated by the reshaping of the stages, places and values of the communities in the process of change are presented in cross section.

In the last years of the Ottoman Empire, the social life forms, one of the social reflections of westernization, have been effective in the first five years of the Republic in the struggle to integrate the social life which has been fragmented by radical changes in the first years of the Republic,

In this period where the ideal social life is presented to the public through various forms of ideal social life by the axes of individual, family and society, the social positions of children, young people and adults are expressed with very different channels as it is clearly expressed as ideal villagers and urban people.

Key Words: Social Life, Turkey, 1923-1928.

¹ Yrd.Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, vmartin@ogu.edu.tr

Giriş

Tarih yazımında bilgi ve bilginin edinilme yolları önemlidir. Bilgiye ulaşmada bilgi kaynaklarının belirlenmesi tarih yazımını doğrudan etkilemektedir. Hem bu kaynak araştırmasında hem de devam eden araştırma sürecinde bilimsel yöntemden yararlanmak; yani metodolojiyi kullanmak, tarih bilimi için geçmişteki değişmez gerçeğin ortaya konulmasında en sağlam yoldur¹. Tarih biliminin takipçisi olduğumuz yaklaşıma göre zaman içinde insanı incelemesi, insana dair çok yönlü olarak birçok yardımcı bilimden yararlanmayı gerekli kılmaktadır². Bu bakımdan bu çalışmanın gündemi gereği tarih araştırmalarına yardımcı bilimler arasında bulunan sosyoloji kapsamındaki sosyal görüşlere değinmekte büyük yarar vardır.

Toplumlar oluşmaya başladıktan sonra sosyal sorunlarla karşı karşıya kalarak çözüm yolları hakkında arayışlara yönelmişlerdir. Ancak, sosyolojik düşüncelerin akademik bir disiplin haline gelmesinin başlangıcı bir buçuk asır öncesine dayanmaktadır. Sosyoloji kavramını ilk kez Auguste Comte dile getirmiştir. Emile Durkheim, Karl Marx ve Max Weber bu alandaki akademik çalışmaların temellerini oluşturmuşlardır. Bu düşünürler toplumun ne olduğunu, toplum ile birey arasındaki ilişkileri, sosyal ve tarihsel değişimlere neden olan temel faktörlerin neler olduğunu sorgulayarak ekonomik, siyasal ve ideolojik faktörlerin sosyal düzen ve değişime etkilerinin önemini vurgulamışlardır³.

Sosyal yaşam üzerine görüşlerini Emil Durkheim, sosyolojiye yapısal-işlevsel analizi getirmiş; toplumun psikolojik olarak analiz edilmesine karşı çıkmıştır. Durkheim sosyoloji ile doğa bilimleri arasında bir ilişki kurarak toplumsal bir olgunun, başka bir toplumsal olgu ile açıklanabileceğini önermiştir. Toplumsal olguların “şeyler” gibi incelenebileceğini öne süren, Durkheim, toplumsal olguları doğa bilimlerindeki gibi nedensellikte açıklamıştır. Durkheim, bir toplumsal olguyu birbirinden ayrı olarak iki başlık altında açıklamaktadır: İlki, sosyal olgunun oluşumuna neden olan etkenler, ikincisi sosyal olgunun işlevi⁴. Max Weber ise toplumsal eylemleri, eylemleri yapanların durumları, tarihsel ve sembolik yapılarının ele alınarak, yani “anlayış” yöntemiyle incelenmesini önermiştir. Weber sosyolojiyi sosyal eylemle anlama çabasıdadır. Bu nedenle Weber’i diğer sosyologlardan farklılaştıran düşünceler çok yönlü yöntemlerle ortaya konulmuştur. Weber, bireysel aktör ve onun etkinliğine odaklanmıştır. Weber’in dışındakiler toplumu sosyal-yapısal çerçeve içinde analiz

¹ E. Semih Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları**, Berikan Yayınları, Ankara 2003, s. 13.

² Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 1990, s. 9.

³ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, haz. Cemal Güzel, 6. Baskı, Kırmızı Yayınları, Ankara 2008, s. 140.

⁴ Giddens, **a.g.e.**, s. 143-144.

etmeye çalışmışlardır. Örneğin Marx, sosyal sınıflar arasındaki çatışmalara, sosyal yapıların ve üretim ilişkilerinin değişimine odaklanmıştır. Weber ise insanların eylemlerinin öznel anlamları üzerine durmuştur. Weber'e göre, insanların eylemlerinin anlamları çok özel sosyal-tarihsel yapıları göz önüne alınarak ortaya çıkarılmalıdır⁵.

Weber'de tarih, hiçbir biçimde, insanın toplumsal gelişiminin rasyonel olarak belirlenmiş ideallere ulaşmaya doğru ilerlediğini varsayan Hegelci “*nesnel idealizm*”in de Marxizm'in de sandığı gibi “*rasyonel*” olmamıştır. Marx'ın “*İnsanlık, kendine her zaman yalnızca çözebileceği görevler verir*” önermesi de tıpkı Hegel'in ünlü “*rasyonel olan gerçektir, gerçek olan da rasyonel*” önermesi gibi Weber'e göre uygun değildir. Weber'in zaman zaman ifade ettiği gibi, doğruluk ve iyilik arasında belirli bir tarihsel ilişki yoktur⁶.

Weber'in değişme konusundaki yöntem bilimsel anlayışı, “*rasyonalite*” ile “*irrasyonalite*” arasında belli kutuplaşmalar yaratılmasına dayanmıştır. Marx'ın, tarihsel gelişmeye bir kalıp dayatmaya çalışması, Weber tarafından izin verilemez bir yaklaşım olarak görülmüştür. Karizma kavramı ve bunun Weber'in sosyolojisinde oynadığı temel rol, Weber'in insanlık tarihinin rasyonel olmadığı şeklindeki inancını ifade etmektedir: Tarihe keşfedilir bir rasyonalite atfedilmesi Marx'ın düşüncesinin bütünü içindeki önemli bir etken ve Hegel'e her zaman bağlı kalmasını sağlayan temel bağlantıydı; ama karizma özgül olarak irrasyonel bir şeydi. Bu yüzden de Weber'e göre karizmatik hareketlerin periyodik olarak ortaya çıkmasının ürünü olarak tarihteki devrimci dinamik, insanların tarihsel gelişimindeki herhangi bir genel rasyonel kalıba oturtulamaz⁷.

Sosyolojide bakış açılarının farklı olması sosyal bilimlerin birçok ikileme karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. “*Toplumumuz bizi mi yaratıyor, yoksa bizi yaratan toplum mu*”, “*...toplumları uyumlu ve düzenli mi, yoksa onların devamlı bir çatışma ile damgalanmış olarak mı anlatılması gerekir*” gibi ikilemler, yeni dönem sosyal bilimcileri (özellikle sosyologları), Marx ve Weber'in ötesinde çalışmalara yöneltmiştir⁸.

Marx'ın sınıfsal yapıları, Weber'in eylemleri bir “*rasyonellik*” ve “*irrasyonellik*” göstergesinde göre sıralaması⁹, çok önemli olmasının yanında Türk toplum yapısının salt Batı tipi görüş ve modellerle açıklanması bazı eksiklikler içerir¹⁰. Buradan hareketle konuyu,

⁵ Giddens, a.g.e., s. 140–141.

⁶ Aynı yer.

⁷ Asaf Şimşek, “Giddens ve Klasik Düşünürler (Weber ve Marx)”, **Politika Dergisi**, Sayı: 9, 09 Kasım 2008, s. 95.

⁸ Giddens, a.g.e., s. 161.

⁹ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, çev. Taha Parla, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 103.

¹⁰ Yalçın, a.g.e., s. 19.

Türk'e özgü olan ve Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden sosyal yapının değişimini, kısaca sosyal hayatı, yapılan devrimler ekseninde ve sınıfsal yapıları göz önünde tutarak ele almak mümkündür.

1. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne İntikal Eden Sosyal Yapı

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin üstlendiği misyon ve devraldığı miras gereği yaşanan geçiş dönemi, Türk toplumu için büyük değişimleri barındırmaktadır. Geçmişle ihtişamlı bir devletin tebasının cumhuriyetle yurttaşa dönüşümü, her kesimde ve günlük yaşamda köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. İzlenen devrim yolu köklü değişimleri sağlarken, ulusal değerler başta olmak üzere geçmişten intikal eden değerler varlığını sürdürmüştür. Eski ile yeni fark edilemeyecek bir şekilde alması bir yapıda bir araya gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde başlayıp Türkiye Cumhuriyeti ile yeni boyut kazanan, Avrupa'nın toplumsal ve düşünsel oluşumuna erişmeyi hedef olarak gören bir yaklaşımın takibi sürecine girilmiştir.

Çağdaş toplum yaratmak hedefiyle başlayan hareketin etkinlik alanı, geleneksel toplumdur. Cumhuriyet dönemi yenilikleriyle Türkler günlerini 24 eşit parçaya bölüp saatlerini Batı'ya göre ayarlayacak, giysilerinden şalvar, fes ve sarığı bırakacak, çok görülmemekle birlikte çok eşlilikten vazgeçecek, gündelik yaşamdan düşünce tarzına kadar bazı alışkanlıkları değiştirecekti.¹¹ Bunun yanında Cumhuriyet kadınları, bu süreçte peçe ve çarşafı bırakarak; moda, eğlence ve hayat tarzlarıyla yeni bir cemiyet hayatına gireceklerdi.

1.1. Miras Kalan Sosyal Hayat

Türkiye'nin ana ekonomik karakteri ve sosyal yapısını Osmanlı dönemi belirlemiştir. Diğer bir ifadeyle küçük köylü-aile işletmelerine dayanan sosyo-ekonomik yapı, Osmanlı toprak sistemine dayanmaktadır¹². 19. yüzyılının başından beri süregelen bütün yoğun yenileşme hareketlerine karşın, 1920'li yılların başında Anadolu'daki toplumsal yapı durağan halini korumaktadır. Öyle ki 1950'ye kadar Türkiye ekonomisi ve sosyal yapısı Osmanlı dönemindeki asırlık geleneksel karakterini sürdürmüştür¹³. Toplumsal yapının değişimini sağlayacak olan hareketlilik bu topraklara uğramamıştır. Çünkü böyle yapısal bir değişim için gerekli olan sanayileşme ve fiziki-sosyal altyapı yok denecek kadar azdır. Toprakla uğraşan

¹¹ İlbeyi Özer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam", **Türkler**, Cilt 14, Ed. Salim Koca vd., Semih Ofset, Ankara 2002, s. 153.

¹² Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)**, İkinci Baskı, Eren Kitabevi, İstanbul 1996, s. 1.

¹³ Aynı yer.

bütün toplumlar için olduğu gibi, Anadolu toplumunun sınıfsal yapısına bakıldığında kırsal alanla kentlerin ayrıldığı görülmektedir¹⁴.

1.2. Sınıfsal Görünüm

Sosyal hayatı ele alan yazarlar, devralınan sosyal yapıyı sınıflandırmalara başvurarak işlemişlerdir. Ancak Osmanlı toplumundan aktarılan miras içinde sınıfsal yapıların çok belirgin olmadığı görülmektedir¹⁵.

1.2.1. Kentsel Alanda Durum

20. yüzyılın başında teknik olarak gelişmiş Türk romancılığında “şehir romanı” ağırlıktadır. Elbette şehir denilince akla İstanbul gelmiş ve yoğun olarak İstanbul’daki yaşam bu romanların konusunu oluşturmuştur¹⁶. Bu tür romanlarda rastlanılacağı üzere, kentlerde, bir beyzade grubu bulunmaktadır. Bunların elinde menkul ve gayrimenkul olmak üzere önemli bir servet toplanmış olmasına karşın, üretken olmayan bir sınıf oldukları için, ellerindeki bu birikimi sürekli bir şekilde tüketmekte, birçoğu devlet kapısında kendilerine verilen küçük ya da önemi büyük olmayan memuriyetlerle yetinmekte, bazıları ise tam anlamıyla servetlerini tüketerek sefaletе düşmüş durumdadır¹⁷. Elbette bu grubun içinde, iktidar ile olan iyi ilişkilerini kullanıp, ellerindeki birikimi ticaret sermayesi haline dönüştürenler ile konumlarından yararlanarak servetlerini arttıranlar da vardır.

Kentlerde ikinci sırada, sayıca az; ancak ekonomik açıdan büyük bir etkinliğe sahip olan çoğu azınlıklardan oluşan bu grup içerisinde, 1910’lardan itibaren uygulanan ulusal ekonominin oluşturduğu küçük bir oranda da olsa Türk tüccarlarını da görülmektedir¹⁸.

Kentlerde üçüncü sırada, geniş ölçüde düzene itirazı olmayan, işyerlerinin sınırlı kazancı ile yetinen, kaderci bir yapıya sahip küçük üretici ve esnaf bulunmaktadır. Bunların ticaret ve etkinlik alanları ancak kendi çevrelerine, yani mahalle ya da çarşılarına yöneliktir. Küçük üretici ve esnaf, kaderci yapıları nedeniyle ekonominin durağanlığından şikâyetçi

¹⁴ Tevfik Çavdar, “Devralınan Sosyal Hayat”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 828.

¹⁵ Erdinç Yazıcı, “Türk Sosyo-Kültürel Yapısında Gözlenen Değişmeler: Karmaşık Bir Dönüşümün Hikâyesi”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı (Sosyal Değerlendirme), Cilt 3, Aralık 1998, s. 1840.

¹⁶ Nüket Esen, “Türk Romanında İstanbul Ailesi”, **Journal of Turkish Studies**, Volume 14, Harvard University, 1990, s. 195–197.

¹⁷ Çavdar, **a.g.m.**, s. 828.

¹⁸ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Cilt III, çev. Babür Kuzucu, Altıncı Basım, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s. 104–105.

olmayan bir görüntü sergilemişler; hatta bu grup zaman zaman toplumsal devinime karşı daha muhafazakâr bir tavır sergilemişlerdir¹⁹.

Kentlerdeki nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan ve ekonomik olarak yoksullar diye niteleyebilecek grup ise geleceğin gelişmelerinde rol oynayacak bilinç düzeyine gelmiş sayılmazdı²⁰. Bu dönemde her ne kadar Halk Partisi'nin örgütsel çalışmaları, bir devinim kazandırmaya ve sosyal yardımı özendirilmeye yönelik olmuşsa da devletin izlediği programlı bir sosyal politikadan söz etmek mümkün değildir²¹. Bronislaw Geremek'in görüşlerine dayanarak Türk toplumunun yoksulluğa bakışını inceleyen Buğra (2004), geleneksel toplumlarla çağdaş toplumlar arasındaki farkı vurgulamakta, geleneksel toplumlarda yoksulların oldukça önemli bir sosyal işleve sahip olduğunu, çağdaş toplumlarda ise yoksulların inkâr derecesinde göz ardı edilmesini anlatmaktadır²². İnkâr edilse de ortada açıkça duran yoksulluk ve sefaletin emareleri devletin çeşitli makamlarına yazılan, zaman zaman artan dilekçelere yansımıştır. Bu dilekçelere yansıyan genel görüntüde yoksulların yardımdan ziyade iş istekleri dikkat çekicidir²³.

Kısaca, çağdaşlaşma yolunda önemli adımlar atıldığı bu süreçte kent halkının büyük bir bölümünün yoksulluk içinde olması; küçük bir bölümünün ise ancak geçimini sağlayacak yaşam düzeyini sürdürebilmesi, farklılaşan bir sosyal hayatın sergilemesine neden olmuştur. Öte yandan, miras yoluyla olmak üzere, çeşitli sebeplerle zengin olanların sayısının azlığı, toplumda genel sosyal hayata nüfuz etmeyen nispeten seküler bir yaşam biçiminin görülmesine neden olmuştur.

1.2.2. Kırsal Alanda Durum

Kentteki gelir dağılımına benzer bir görünümün kırsal alanda da yansımaları vardır. Az sayıdaki büyük toprak sahipleri hem çalıştırdıkları tarım emekçisinin sırtından hem de tefecilikten gelen yüksek gelir kaynaklarına sahip olurken; kırsal alanda küçük üretim grupları tarım teknolojisinden haberdar olmadan ve geçimlik üretimin yaygınlığından dolayı çok düşük bir yaşam seviyesine sahip olmuşlardır²⁴. Tarımda ilk makineleşme olayı 1923–1929

¹⁹ Çavdar, **a.g.m.**, s. 828.

²⁰ Çavdar, **a.g.m.**, s. 828–829.

²¹ Ayşe Buğra, “Devletçi Dönemde Yoksulluğa Bakış Ve Sosyal Politika: “Zenginlerimiz Nerede?”, **Toplum ve Bilim**, Birikim Yayınları, Sayı: 99, Kış 2003/2004, s. 75.

²² Buğra, **a.g.m.**, s. 77.

²³ Yiğit Akın, “Erken Cumhuriyet Dönemi Sosyal Tarihçiliğinde Dilekçeler”, **Toplum ve Bilim**, Birikim Yayınları, Sayı: 99, Kış 2003/2004, s. 108.

²⁴ Çavdar, **a.g.m.**, s. 829.

yılları arasında görülmüştür. Çoğunlukla Güney ve Batı Anadolu’da görülen bu gelişmeler ele alınan dönemde çok yaygınlaşmamıştır²⁵.

Öte yandan orta çiftçiler ise borç bulma ve diğer benzeri nedenlerden ötürü büyük toprak sahiplerinin yanında olmuşlar; onların söz, tutum ve davranışlarını desteklemişlerdir²⁶. Bununla birlikte Güneydoğu Anadolu’da büyük toprak sahipleri uygulamalardan yararlanarak, topraklarını arttırırken; küçük çiftçi grupları, bu büyük toprak sahiplerinin sömürüsüne uğramıştır²⁷.

Cumhuriyet, toplumsal yapı olarak çok çeşitli ve büyük oranda güçsüz, durağan gruplardan oluşan görünüme sahip bir miras devralmıştır²⁸. Köylünün köy hayatı, şehirdeki grupların da farklı yapısından kaynaklanan hayatı, benzer ve bütünsel bir sosyal hayatın oluşumuna engel olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında girişilen devrimlerle etkin yapıların (bürokrat, asker ve aydın) istenilen düzeyde bir toplumsal bütünlük çizginin yakalanmasında; devralınan durağanlığın aşılmasında büyük katkıları görülmüştür²⁹. Örneğin, 1924 yılında çıkarılan Köy Kanunu ile Cumhuriyet yönetimi, ideal köy ve köylü tipini ayrıntılı olarak açıklamıştır³⁰. Buradan hareketle devrimler başta olmak üzere yapılanları ve sosyal hayattaki değişimi incelemekte, aralarındaki bağı ortaya koymakta büyük yarar vardır.

2. Devrimler ve Sosyal Hayat

Millî Mücadele sonrası gerçekleşen köklü değişim döneminde başta asker, bürokrat ve aydınların bulunduğu devrimci kadroların çabaları öne çıkmıştır. Bu çabaların siyasal ve sosyal hayatta geçmiş üzerine kurulmak istenilen yeni değerler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Değişim ve dönüşümün gerekliliği vurgusu ile birlikte yürütülen bu yoğun çabalar, gizli veya açık bir muhalefeti de beraberinde getirmiştir³¹.

Cumhuriyet dönemi, Batılılaşma hareketlerini önceki dönemlerin devletçe hissedilen aksaklıklarını tamamlamaya yönelik “*ıslahat*” hareketlerinden ayrılmıştır. Özellikle ihtilal ve inkılâp kavramları doğrultusunda izlenen yöntemle bütünsel bir uygarlık ve kültür değişimi hedefi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde artık Batılılaşmak bir amaç olmaktan çıkmış, bir hareket ve başlangıç noktası haline gelmiştir. Gerçekleştirilen

²⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 88.

²⁶ Çavdar, **a.g.m.**, s. 829.

²⁷ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 88.

²⁸ Çağlar Keyder, “Cumhuriyet’in Sosyolojisi: Kaynaşmış Kütle İdeali Yolunda...”, **85 Yıla Bakış – Cumhuriyet Sabah**, 29 Ekim 2008, s. 24.

²⁹ Yazıcı, **a.g.m.**, s. 1840.

³⁰ Hakkı Uyar, “Tek Parti Yönetimi’nde Halka Yönelik Propaganda İnkılâp ve İstiklâl Konferansları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 17, Mayıs 1995, s. 52.

³¹ İlbeyi Özer, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda**, Truva Yayınları, İstanbul 2006, s. 103.

köklü değişimlerle, Türk toplumunun Batı uygarlığı içerisine yerini alması için uğraşmıştır. Bu hareketin temelindeki düşüncelerin oluşmasında 19. yüzyıl sonunda, Osmanlı Devleti içinde yayılan materyalist düşünürlerin pozitif bilimlerle toplum sorunlarının çözülebileceği düşüncesinin payı vardır. Cumhuriyet neslinin yetiştiği ortam; Batı fikir akımlarının etkisinde gelişen, dönemin eğitim kurumlarından Harbiye, Tıbbiye ve Mülkiye gibi okullarda şekillenmiştir³².

Yeni devletin kurulma aşamasında en önemli konuların başında yer alan ve ıslahattan inkılâba geçişte, Batılılaşma hareketlerinin belki de en önemlisi olan devletin yönetim şeklindeki değişim düşüncesi ve yeni rejimin hazırlıkları, 20 Ocak 1921’de Büyük Millet Meclisince kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ortaya konulmuştur. Yeni kurulan Millet Meclisi’nin kabul ettiği bu ilk anayasada egemenliğin kayıtsız şartsız millete verilmesi maddesi, beraberinde saltanatın kaldırılması ve nihayet Cumhuriyet’in ilanı ile sonuçlanan yeni bir Batılılaşma dönemini başlatmıştır. Diğer taraftan Cumhuriyet’in ilanı, örnek alınan Batı ülkelerindeki Cumhuriyet rejimlerinin sayısının azlığı göz önüne alındığında bu durum yeni devlet için o zaman şartlarında oldukça köklü bir değişimdir³³.

Yeni devletin yönetim şekli belirlendikten sonra gerçekleştirilen devrimi³⁴, sürecin anlaşılması ve çalışmaya bir çerçeve olması açısından sıralamak yararlı olacaktır:

- Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedan üyelerinin sınır dışı edilmesi, (1924)
- (Tevhîd-i Tedrisât Kanunu ile) Öğretimin birleştirilmesi, (1924)
- Şer’iyye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Vekâletlerinin kaldırılması, (1924)
- Anayasanın kabulü, (1924)
- Aşar vergisinin kaldırılması, (1925)
- Tekke ve zaviye ve türbelerin kapatılması, (1925)
- Uluslararası takvim ve saatin kabulü, (1925)
- Türk Medeni Kanunu’nun kabulü, (1926)
- Anayasadan “*Türk devletinin dini, din-i İslam’dır*” maddesinin kaldırılması, (1928)
- Uluslararası rakamların kabulü, (1928)
- Yeni Türk harflerinin kabulü, (1928)
- Milli Eğitim Bakanlığı okullarından Arapça ve Farsça öğreniminin kaldırılması, (1929).

³² Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 266.

³³ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, haz. Ahmet Kuyuş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 494.

³⁴ Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **Atatürk İnkılabı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.

Bütün bu devrimlerin temelinde kültürel açıdan, toplum ve devleti laikleştirmek, asırlar boyunca süren din eksenindeki hayatı dünyevileştirme düşüncesinin yattığı söylenebilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen toplumsal ve kültürel değişimlerin büyük çoğunluğunun, dolaylı da olsa, laiklik ile ilgili olduğu görülmektedir³⁵.

Bu noktada Cumhuriyet'in ana düşüncesinin odağında genç nesillerin çağın şartlarına göre yetiştirilmesinin olduğu söylenebilir. 1920'lerin Cumhuriyet çocukları; müsamerelerde, törenlerde, bayramlarda, kırmızı beyaz renkli elbiseleri, okudukları vatan-millet-cumhuriyet şiirleriyle büyük bir gururla “*yoktan var olmuş*” bir ülkenin çocukları olarak yetişirken; öte yandan bayramlarda Batılı tarz eğitim ve figürlerle donatılmış Batılı kıyafetler içerisinde gençlerin gösterileriyle büyümüşür³⁶.

2.1. Devrimlerin Sosyal Hayatın Değişimine Etkisi

Ankara'nın yeni devletin başkenti olmasının ardından Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte Gazi Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı seçilmesi, devrimlerin gerçekleştirilebilmesi için uygun ortam sağlanmıştır. Halifeliğin kaldırılıp, Osmanlı hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılması; Şer'iyye ve Evkaf Vekâletinin lağvedilip, Şer'i mahkemelerin ve medreselerin kapatılması ile zamanın gereğine uymayan geçmişle olan bağların usulünce koparılması yeni yönetimin siyasal ve sosyal alanda etkinliğinin belirlenmesi konusunda önemlidir. Yine, hukuksal alanda, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen yeni anayasa ile yasama gücünün bölünmez halk egemenliğinin tek temsilcisi olduğunun belirtilmesi Cumhuriyet'in dayandığı temelleri ortaya koymuştur.

Bu arada daha gelenekçi-muhafazakâr kesimin, önce saltanatı, saltanatın kaldırılmasından sonra halifelik kurumunu siyasal bir dayanak olarak görmesi, halifeliği siyasal motifler içinde değerlendirmesi, halifeliğin kaldırılmasını hızlandırmıştır. Halifeliğin kaldırılmasından ve Osmanlı hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılmasından sonra aynı kesim, 1924 yılı sonbaharında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı bünyesine katılmışlardır. Bu partinin diktatörlüğe ve kişisel özgürlüklerin devlet tarafından kısıtlanmasına karşı çıkması, bir tür siyasal kutuplaşmaya neden olmuş; çekişme meclis dışında da kendini göstermiştir. Öyle ki, 1925 yılında Doğu Anadolu'da başlayan ve hızla yayılan Şeyh Sait isyanı patlak vermiş; ardından devrim hareketlerinin lideri Gazi Mustafa Kemal'e karşı 1926'da İzmir'de bir suikast girişimi dahi olmuştur.

³⁵ Özer, a.g.e., s. 108.

³⁶ Oya Baydar, “ ‘Muasır Medeniyet’ Ütopyasından ‘Köşe Dönme’ Hayaline”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 11.

Cumhuriyet yönetimi, 13 Şubat 1925'te patlak veren ayaklanma için çıkarttığı ve her türlü karşıt hareketin bastırılması için hükümete tam yetki veren “*Takrir-i Sükûn*” kanunuyla ayaklanmalar bastırılmıştır. Bu kanunun uygulanabilmesi için olağanüstü yetkilere sahip İstiklal Mahkemeleri, Millî Mücadele döneminden sonra ikinci kez devreye sokulmuştur. İstiklal Mahkemelerinin kararları ve yargılanıp suçlu bulunanlar idam edilmiş fotoğrafları ibret olması gayesiyle dönemin gazetelerinden manşetten verilmiştir³⁷. Mahkemece, aynı yılın Haziran ayında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması, çok partili yaşam açısından olumsuz olsa da, gerekli görülmüştür.

1925'te iki yıllığına çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, 1927 yılında uzatılmış; kanunun etkinliği 1929 yılına değin sürmüştür. Bu dönem siyasal tarihlerde bu kanunun adıyla anılmaktadır.

“*Huzur ve sükûnun*” sağlandığı yıllar, gelenekçiliğe karşı olan yeni hareketin yapacağı devrimlere ve çağdaşlaşma için batılılaşma etkinliklerine uygun bir ortam hazırlamıştır³⁸. Uzun yıllar boyunca toplumda yer edinen gelenekselliğin psikolojik etkisini ve düşünsel bağını kaldırmak niyetiyle yapılan şapka devrimi ve benzeri devrimler sosyal hayatı doğrudan etkilemiştir.

2.2. Kılık-Kıyafet ve Şapka Devrimi

Cumhuriyet dönemi çağdaşlaşması, kültür devrim niteliği taşıyarak, ağırlıklı olarak dil, tarih, düşünce ve kültür yönüne olmuştur. Gelenekselciliğin psikolojik etkisinin azaltılması ve ortadan kaldırılması konusunun başında Şapka Devrimi yer almaktadır.

İkinci Mahmud zamanında fes için olduğu gibi bu kez şapka için tartışmalar yaşansa da çıkarılan kanunla şapka giyilmiş ve fes yasaklanmıştır. Şapka yüzünden yurdundan ayrılan, önce takke giyen sonra bere ve kaskete alışan kişiler toplumda görülmüş, bir kesim ise İkinci Mahmud zamanında Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın dediği gibi, “*Asıl gereken başa giyileni değiştirmek değil, başın içini değiştirmektir*” eleştirilerine başlamışlardır; fakat Cumhuriyet yönetimi başın içinde bir devrim yapmanın önemli bir adımı ve aracı olarak, başa giyileni değiştirmek gerektiğine inanmıştır³⁹.

İlk olarak, TBMM'de de kalpak giyilmesi önerisi bir din sorunu haline getirilmiş, fesi hem Müslüman olmanın hem Türk olmanın kutsal bir sembolü olarak görenler olmuştur.

³⁷ Osman Köker, “Şeyh Said (1925) ve Seyid Rıza (1937) Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı?”, **Toplumsal Tarih**, İletişim Yayınları, İstanbul, Temmuz 1999, s. 4-5.

³⁸ Özer, a.g.e., s. 112.

³⁹ Berkes, a.g.e., s. 524.

Lakin 1925'te İstanbul basınında kimi kişilerin Beyoğlu'nda şapka giymesi hararetle eleştirildiği bir zamanda kılık-kıyafet değişikliği üzerine kararını uygulamaya koyan Gazi Mustafa Kemal, bu konudaki düşüncesini halka ilk defa 1925 yılında yaptığı Kastamonu gezisinde açıklamış ve halkı giydiği panama şapkayla selamlamıştır. Kastamonu gezisini izleyen günlerde gazeteler de, Türkiye'de şapkanın kabul edileceğini ve çağdaş kıyafetlerin giyileceğini yazmaya başlamışlardır. Şapka kullanımı önce memurlar arasında yaygınlaşmış daha sonra 25 Kasım 1925 günü çıkarılan bir kanunla Türk ulusunun resmi başlığı olarak kabul edilmiştir. Kılık-kıyafet konusundaki değişikliğin halka benimsetilmesinde Türk aydınlarının, basının ve özellikle mülkî ve yerel idarelerin etkili oldukları söylemek mümkündür⁴⁰.

Kılık-kıyafet devrimine önce erkek kıyafetlerinden ve özellikle şapkadan başlanmıştır. Milli Mücadele'nin sembolü haline gelmiş olan kalpağa bile yer verilmeyen yenilik hareketleri içinde, fesin değiştirilmesi doğal görülmelidir. Öte yandan çağdaş giyimin tamamlayıcı bir ögesi olarak görülen şapka, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, herhangi bir zorunluluk olmaksızın büyük bir kitle tarafından benimsenmiştir⁴¹.

Erkekler için düşünülen şapkanın kabulüyle birlikte, ülkenin birçok yerinde kadınlar arasında çağdaş kıyafetlerin yaygınlaşması için yerel basın ve yerel idareler gayret sarf etmişlerdir. Dönemin basını Batı'da görülen tüm değişimi ve modayı sayfalarında okuyucularıyla paylaşıyorlardı. O dönemde çıkan reklamlarda dahi yeni kıyafetler, fiyatlarıyla müşterisini bekliyordu⁴².

Cumhuriyet ideolojisi ne Avrupalılar kadar açık kıyafetleri ne de Araplar kadar kapalı çarşaf türünden kıyafetleri kabul etmektedir. Türk kadınlarının ölçülü sade, basit ve rahat kıyafetler giymesini önermektedir⁴³. Bu düşüncelerine karşılık, kadın kıyafeti konusunda kanuni bir düzenleme getirilmemiş, kadınların kendi giyim modasını oluşturacaklarına ve onu takip edeceklerine inanılmıştır. Ekonomik, sosyal ve siyasal seviyesi yükselen kadınların çağın gereklerine uygun kıyafeti ancak o zaman giyebileceği ve modayı takip edebileceğini düşünüldüğünden, bu konudaki yenileşme toplumsal gelişmenin akışına bırakılmıştır.

⁴⁰ Özer, a.g.e., s. 114.

⁴¹ Özer, a.g.e., s. 115.

⁴² İkdâm, 3 Kanunisani 1342, s. 4; İkdâm, 7 Kanunisani 1342, s. 4.

⁴³ Özer, a.g.e., s. 116.

2.3. Eğitim Alanında Yapılanların Sosyal Hayata Etkisi

Cumhuriyet kurulduğunda medreseler önemlerini büyük ölçüde yitirmiş olmakla birlikte eğitim sistemi içerisinde okul-medrese ikiliği sürmekteydi. Ulusal eğitimin birleştirilmesi sorunu, 1923'te ele alınmış; 1924'te çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla (öğretimin birleştirilmesi) bütün eğitim kurumları, Millî Eğitim Bakanlığı'nın yetkisi altına alınmış, medreseler kaldırılmıştır. 1924 yılında ülkede 479 medrese ve 1800 medrese öğrencisi bulunuyordu. Medreseler yerine İmam Hatip Okulları ve İstanbul Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi açılması düşüncesine rağmen, 1927 yılında tüm din dersleri okul programından çıkarılmıştır. Öte yandan 1928 yılında devletin dini olduğunu belirten madde anayasadan çıkarılmış; hemen ardından Arapça ve Farsça dersleri okullardan kaldırılıp, bu dillerin öğretiminin üniversitede bölüm (filoloji) olarak verilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁴. Bu noktadan hareketle şu söylenebilir; yeni anlayışın temelinde akıl ve bilim yer almaktadır, gerçekleştirilen yeniliklerin temel düşüncesinde din ile bilimin birbirini destekleyen tarafların vurgusu ana etken olmuştur.

Cumhuriyet'le birlikte başlayan kültür ve eğitim alanında yapılan yeniliklerde egemen düşünce, eğitim birliği içerisinde insan ve yurttaş yetiştirmedir. İlköğretimin zorunlu hale gelmesi, kız ve erkeklerin birlikte okuması yurtdışına birçok alanda öğrenci gönderilmesi, eğitim ve kültür adına açılan kurumlar bu düşünce yolunda atılan adımlardır⁴⁵.

Cumhuriyet nesillerini yetiştiren öğretmenler, Meşrutiyet Dönemi Darü'l Muallimât mezunlarıdır. Öğretmen yetiştirme, öğretim programları, öğretmenlerin sağlanması Cumhuriyet'in ilk yıllarında zor ve yavaş olmuştur. Öğretmen sıkıntısı, öğretmenlerin yetersizliği başlıca sorunlardan biriydi. Bunu gidermek için çeşitli yöntemler denenmekteydi⁴⁶. Öğretmen Okulları'nın yanı sıra "Eğitmen Kursları" açarak ilk gereksinimler karşılanmak istenmiştir. Öğretmen yetiştirme sistemi ancak 1930'lu yıllardan sonra oturmaya başlanmış ve belli aşamalar kat etmiştir.

Eğitim, toplumsal alanda yeni kabulleri sosyalleştirme işlevi göstermiştir. Bu anlamda Osmanlı-Cumhuriyet batılılaşmasının başarısı bir başka ifadeyle Batılı yaşama biçiminin toplumsal alanda yaygınlığı, eğitimdeki başarısıyla birebir ilgilidir.

⁴⁴ Yalçın-Gönülal, a.g.e., s.

⁴⁵ Emel Doğramacı, "Atatürk Düşüncesi ile Türk Kadınının Çağdaşlaşması", *Atatürk ve Çağdaşlaşma*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 215.

⁴⁶ Özer, a.g.e., s. 122.

2.4. Alfabenin Değiştirilmesi

Türkçe'deki sesli harflerin Arap alfabesinde bulunmaması, Arap harfleri ile Türkçe yazmayı ve okumayı oldukça güçleştirmekteydi.

Bu güçlüğün aşılması yolunda Latin harflerine geçiş düşüncesi Meşrutiyet döneminde etraflıca şu üç görüş tartışılmıştır: Bunlardan birincisi, Arap alfabesini Türk ses yapısına uygun hale getirme, ikinci görüş doğrudan doğruya Latin harflerinin alınması, üçüncü görüş ise, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önce kullandığı Orhun ya da Uygur yazısının yeniden canlandırılması düşünceleriydi. Bu üç görüş arasında yaşanan tartışmalar herhangi bir olumlu sonuca varamamıştır⁴⁷.

Zaman içerisinde gelişen alfabe tartışmaları 1926 yılında Akşam gazetesinin onaltı ünlü düşünür ve yazar arasında yaptığı ankete yansımıştır. Ankette sadece üçünün (Abdullah Cevdet, Mustafa Hamid, Rafet Avni Aras) Latin harflerini kabul etmenin gerekliliği üzerinde durması; aralarında Halit Ziya, Necip Asım, Ali Canip, Fuat Köprülü, Zeki Velidî'nin de olduğu 13'ünün alfabe değişikliğine karşı çıkması dikkat çekicidir. Bu süreçte başta Milli Eğitim Bakanı Şükrü Saraçoğlu olmak üzere pek çok eğitimci yeni alfabeyi eğitim ve öğretim çıkmazından kurtulmanın çaresi olarak görüyorlardı. Latin harflerinin kabulüyle ilgili çalışmalarda, 1919 yılında Mazhar Müfit Kansu'ya ilerde yapacağı bazı yeniliklerle ilgili notlar aldırırken Latin harflerinin kabul edileceğini belirten Gazi Mustafa Kemal'in bu konu üzerinde ısrarcı olması önemli bir etken olmuştur⁴⁸.

1926'da bakanlıkta bir komisyon kurulup bu konuda araştırmalar başlatılmıştır. 1927 yılının sonlarına doğru Latin harflerini Türkçeye uygulama denemeleri başlamış; önce Latin kökenli rakamların 20 Mayıs 1928'de kabulü hakkındaki kanunu görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Bu yasa, 1 Haziran 1928 tarihinde yürürlüğe girmiş; 20 Mayıs 1928 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı'nda Latin harfli yeni alfabeyi ve yazım kurallarını saptamak için Dil Encümeni kurulmasına karar verilmiştir. Bu encümen şu kişilerden oluşmaktaydı: Mehmet Emin, Mehmet İhsan, Falih Rıfkı, Fazıl Ahmet, Yakup Kadri, İbrahim Osman, Ahmet Haşim. Dil encümeni ilk toplantısını 26 Haziran 1928 tarihinde Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığında yapmış, Türk daktilosunu tespit etmiş ve imlâ sözlüğü hazırlanmıştır. Bu kuruluşun kısa sürede yaptığı çalışmalar Gazi tarafından olumlu karşılanarak 9 Ağustos'ta yeni harflerin

⁴⁷ Dündar Soyer, *Cumhuriyetle Adım Adım Olaylar, Anılar...* 2. Basım, Büke Yayınları, İstanbul 2001, s. 36.

⁴⁸ Soyer, *a.g.e.*, s. 36.

kabulü konusunda Cumhurbaşkanı'nın halkla konuşmasından itibaren harf devrimi başlamıştır⁴⁹.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, yalnız Latin harflerinin alınması düşüncesini desteklemekle kalmamış, on yıl kadar bir deneme ve geçiş dönemi gerektiği yolundaki görüşlere pek sıcak bakmamıştır. Başına geçtiği uygulama çalışmaları tamamlandıktan sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşa, 9 Ağustos 1928 gecesini, İstanbul'da Sarayburnu parkında Cumhuriyet Halk Fıkrası'nın düzenlediği bir eğlence toplantısında, yeni Türk harfleri konusundaki düşüncelerini halka açıklamıştır. Açtığı kampanya, 3 Kasım 1928'de bir kanunla sonuçlanmış; aynı yılın 1 Aralık gününden itibaren Latin harflerinin Türkçeye uyarlanmış biçimi resmi Türk Alfabesi olmuştur. Bu, Cumhuriyet devrimciliğinin belki de ulaştığı en yüksek noktadır⁵⁰.

Eski alfabenin halkın kültür düzeyinin yükselmesine büyük ölçüde engel olarak görülmesi Türk alfabesinin kabulüyle aşılması hedefleniyordu. Bu nedenle Türk devriminin büyük önem taşıyan amaçlarından birinin karşısındaki teknik engel, dil devrimiyle ortadan kalkmıştır. Bu yenilikler önce köy ve kentlerle alt ve üst halk kesimleri arasında ulusal devlet birliğinin oluşmasını, ulusal bilincin doğmasını sağlamıştır⁵¹.

Bu devrim, aynı zamanda Cumhuriyetçi devrimlerin tarih ve dil sorunlarının çözümünde etkili olmuştur. Cumhuriyet dönemi devrim hareketleri, çağdaş bir ulus olarak çağdaş uygarlığın içinde kendi geçmişinin yanında ve gelecekteki yerini anlama düşüncesine varılmıştır⁵². Ulusal bir toplumsal bilinçlenmede, dil bilincinin önemi artmıştır. Bu hem kendi içinde hem çağdaş dış dünya ile iletişim açısından önem taşır. Cumhuriyet devrimlerinin belki de en önemlilerinden olan alfabe devrimiyle, çağın gerektirdiği şartları yakalama adına önemli bir altyapı hazırlanmıştır.

3. Sosyal Hayatın Alanları

1924–1928 yılları arasındaki sosyal hayatın genel çerçevesinin verilebilmesi için, hayatın değişik alanlarını ortaya koymak ve bu alanlar dâhilinde açıklamalar yapmak uygun olacaktır.

⁴⁹ Soyer, a.g.e., s. 37.

⁵⁰ Özer, a.g.e., s. 125.

⁵¹ Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1990, s. 88.

⁵² Safa, a.g.e., s. 89.

3.1. Günlük Hayat

Bir toplumun hayatını kavramak için o toplumda geçen ekonomik, politik, sanatsal ve düşünsel olaylara ya da olabildiğince bunların hepsine bakmak, bu alanları tek tek ya da birbirleriyle ilişkileri içinde incelemek gerekmektedir. Bu gibi incelemeler şüphesiz ki ancak soyutlama yoluyla gerçekleşebilir. Bir toplum hayatının bütün bu alanları soyutlandığında, bir şey daha kalır. Buna toplumun “*günlük hayatı*” denilir. Bu günlük hayat elbette ancak düşünsel olarak, toplum hayatının öteki yanlarından ya da düzeylerinden ayrıştırılabilir, çünkü o düzeylerle kopmaz biçimde içicedir. Günlük hayat bir anlamda “*özel hayat*” alanıdır⁵³. 18. yüzyıldan itibaren sosyal hayatı yeniden biçimlendiren çağdaşlaşma ile toplum hayatı “*kamusal*” ve “*özel*” alan olarak parçalanmış ve yeniden tanımlanmıştır⁵⁴. Bu tanımlama sırasında özel hayata saygı esas alınmış; bireye kısmi özgürlükler tanınmıştır.

Özel hayatın bir tür “*ihtiyaçlar kümesi*” oluşu⁵⁵, onu şekillendiren gereksinimlerin değişmesiyle daha da başkalaşmıştır. Kolundaki veya cebindeki saatten, kullandığı takvime; başına geçirdiği şapkadan, altına giydiği pantolona; kullandığı ölçülere kadar değişim yaşandığı bir süreçte, gereksinimler doğal olarak artmıştır. Günlük hayat deyim yerindeyse “*çehre değiştirmiş*”tir. Her ne kadar bu değişimin kökenleri Osmanlı’ya dayansa da daha köklü, daha resmi ve daha yaygın olarak bu süreçte ele alınmıştır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeniliklerin ardı ardına devamı, geçmişten beri süregelen “*alaturka-alafranga*” ikiliğini yasal olarak çözüme getirmiştir. Cumhuriyet devrimlerinin getirdiği değişikliklerin birçoğu, saat ve takvim, kıyafet gibi, aslında “*günlük hayat*” düzeyinde olmuştur⁵⁶. Yasal ve kurumsal değişikliklerin devlet eliyle yapılması konusu tartışılrsa da; yapılanlarda halkın gereksinimlerinin dikkate alınması bu değişimlerin toplumun dinamiklerinden beslenmesini sağlamıştır⁵⁷. Geçmişte, Batı’ya kayıtsız şartsız teslimiyet gösteren İstanbul Yönetimine karşı mücadele eden ve ulusal egemenlik esasına dayanan Ankara Yönetimi, kaynağının Batı olmasına karşı değişim çizgisini ulusal nitelikte tutmuş; yapılanlarda ulusal değerler göz ardı edilmemiştir. Bütün bunların katkısıyla yapılanlar sosyal hayata hemen geçmiş; hızlıca uygulanmıştır. Örneğin, kıyafet-şapka devriminden sonra çektirilen fotoğraflarda bu değişim gözlenebilmektedir.

⁵³ Murat Belge, “Türkiye’de Günlük Hayat”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 836.

⁵⁴ Nevin Meriç, *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi*, 2. Basım, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 6–7.

⁵⁵ Belge, *a.g.m.*, s. 836.

⁵⁶ Belge, *a.g.m.*, s. 845.

⁵⁷ Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1998.

Zamanla bürokrat şehri haline gelen Ankara’da gündelik hayat avuç içi kadar yerde, Yenişehir, Karanfil Sokak, Konur Sokak, Selanik Caddesi, Sümer ve Uçar Sokaklar arasında geçmiştir⁵⁸.

3.2. Eğlence Hayatı

Eğlenmek, geçmişten günümüze süregelen insanlar ve toplumlar için birer gelenektir⁵⁹. Eğlence insanın kişisel özellikleriyle toplumun yapısına bağlı olarak değişiklikler göstermektedir. Sosyal bir varlık olan insanın eğlence biçimi, sosyal hayatın biçimlenmesinde en önemli öğedir. Kırsal alanlarda benzerine rastlanabilen; ancak kentsel yaşamın içinde büyük bir yeri olan sosyal mekânlar, eğlence hayatının nabzının attığı yerlerdir. 1920’li yıllarda lokanta, pastane, birahanelerle birlikte kahvehaneler eğlenme mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.1. Kahvehaneler

“Önemli bir toplumsal ve politik kurum” olarak nitelendirilen kahvehaneler, 16. yüzyıldan itibaren faaliyet göstermiş, zaman içinde sohbet yeri, okuma odası (kıraathane) gibi etkinliklerle zenginleşen, “âşık tarzı” atışmaların sahnelendiği yerler olmuşlardır. 20. yüzyılın başından itibaren sazın yerini klarnet almaya başlamış, okuma odası görevi sönükleşmiştir. Bütün bunlara nazaran kahvehaneler, gerek Osmanlı, gerek Cumhuriyet dönemlerinde sosyal hayatın vazgeçilmezi olarak, insanların birbiriyle hasbihal ettikleri; mahalle, köy, kent hatta ülke ve dünya ahvalinin konuşulduğu yerler olmuşlardır⁶⁰.

Ankara için Taşhan karşısındaki veya Bentderesi’ndeki kahveler erkekler için sohbet ve eğlence gereksiniminin görüldüğü yerler olmuştur⁶¹.

Bugün bile Anadolu’nun yer tarafında bulunan büyüklü küçüklü kahve(hane)lerde, ülke ve dünya sorunlarının masaya yatırılmaya devam edilmekte, iş aranmakta, dertleşilmektedir.

3.2.2. Lokantalar

İtalyancadan alınan lokanta kelimesi aşevi yerine kullanılmıştır. 19. asırla İstanbul’da görülmeye başlayan lokantalar, batılı tarzlarıyla servis yapsalar da, özellikle Türk lokantaları

⁵⁸ L. Funda Şenol, “İktidar mücadelesinin savaş meydanı: Mekân-Cumhuriyet’in ilk yıllarında Ankara’da eğlence mekânları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 76, Birikim Yayınları, Bahar 1998, s. 92.

⁵⁹ Meriç, **a.g.e.**, s. 425.

⁶⁰ Turgut Kut, “Kahvehaneler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 858–859.

⁶¹ Şenol, **a.g.m.**, s. 98.

yemeklerini adeta bir vitrin gibi kullandıkları girişin hemen yanındaki mutfaklarda yapmaktaydılar⁶².

Osmanlı Devleti'nin son döneminde başta Pera'da olmak üzere birçok lokanta açılmış; Avrupa mutfağının birer temsilcisi gibi olan Fransız, Alman, İtalyan tipi lokantalar sosyal hayata girmiştir⁶³. Öte yandan bozkırın ortasında kurulan yeni başkentte, bu alanda gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin yönü zaman zaman varolan ile istenen arasında gidip gelse de, Ankara Cumhuriyet'in toplum hayatına yerleştirmeyi düşündüğü yeni anlamların taşıyıcısı konumunu korumuştur⁶⁴.

Çoğunlukla Rus ve Macar göçmenlerin çalıştığı lokanta-barlar İstanbul'da büyük ilgi görürken⁶⁵, özel davet ile Ankara'da lokanta açması için getirilen Karpiç, yeni merkeze yeni bir hava getirmiş; ilerleyen zamanda adeta "*destursuz girilemeyen*" bir "*lokal*" halini alan lokanta-barı ile Ankara'nın sosyal hayatında derin izler bırakmıştır⁶⁶. Ankara'da Karpiç'in lokantasından başka ayaküstü atıştırma yapılan ve sohbet edilen başka bir yer de Tavukçu Tayfun'un dükkânı olmuştur⁶⁷.

Lokantaların kadın ve erkeklerin bir arada bulunmasına olanak tanınması, farklı menülerle hizmet etmesi, gece toplantılarına mekân olması dolayısıyla lokantalar, yalnız yemek kültürünün değil, sosyo-kültürel değişime ortam oluşturmuşlardır⁶⁸.

Lokantalar sosyal hayatta bir eğlence, evin dışında hoş vakit geçirmek şeklinde yeni anlayış ve yeni tavrın alınmasında önemli mekânlar olmuşlardır.

3.2.3. Pastaneler

Geleneksel yapıdan uzaklaşmanın bir belirtisi olan ve özellikle yabancılarca İstanbul'da kurulan pastaneler, "*Löbon, Litere Café*" gibi isimlerle faaliyet göstermişlerdir⁶⁹. Eğlence konusunda İstanbul ile boy ölçüşemeyecek durumda olan Ankara'da, savaş sırasında parlayan "*Kuyulu Kahve*"den başka çay-kahve içilebilecek, oturulup konuşulacak yer çok

⁶² Özer, a.g.e., s. 160.

⁶³ Özer, a.g.e., s. 158.

⁶⁴ Şenol, a.g.m., s. 90.

⁶⁵ Behzat Üsdiken, "Eski Beyoğlu'nda, Restaurant, Birahane, Bar, Gazino ve Meyhaneler -IX", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 13, Ocak 1995, s. 24.

⁶⁶ Şenol, a.g.m., s. 93.

⁶⁷ Şenol, a.g.m., s. 94.

⁶⁸ Meriç, a.g.e., s. 92.

⁶⁹ Meriç, a.g.e., s. 86.

sınırlı kalmıştır. Ulus'ta Hafız Bey tarafından açılan ilk pastane bir özlemin ifadesi olarak “*İstanbul*” ismini aldığı görülmektedir⁷⁰.

Sosyal hayatın yeni hareket alanlarında yavaş yavaş kadınların da boy gösterdiğine tanık olunmaktadır⁷¹. Öncelikle belirli günlerde gidebilecekleri yerlere sahip olan kadınlar, çağdaşlaşma sürecinde başta “*süthane ve lokantalar*” olmak üzere, erkeklerin çoğunlukta bulunduğu mekânlara tek başlarına girmeye başlamışlardır. Bu yeni durum için hemen adab-ı muâşeret ve yeni nezaket kuralları belirlenmiştir⁷².

Elbette şu unutulmamalıdır ki, Türkiye’de kadına verilen değer, öncelikle sosyal hayat olmak üzere hukuksal alanda yapılan devrimlerle gösterilmeye çalışılmıştır.

3.2.4. Balolar

Balolar, Osmanlı döneminde özellikle üst tabakanın eğlendiği yerler olmuş ve çeşitli anlamlarla Cumhuriyet döneminde devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde, balolar önde gelen yönetici veya sosyeteden biri tarafınca sosyal yardım kuruluşlarına destek amacıyla yapılmıştır. Cumhuriyet’in öngördüğü çağdaş kadın tipi oluşturma işinde büyük yararlılığı olan balolar, ilk kez 1925 yılında İzmir’de Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın isteği üzerine erkekli-kadınlı bir gayri resmi eğlence toplantısı olarak düzenlenmiştir⁷³.

Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra ilk resmi balo, 29 Ekim 1925 Cumhuriyet Bayramı kutlamaları içerisinde başkent Ankara’da düzenlenmiş, devlet erkânı, büyükelçiler, ordu komutanları ve basın ileri gelenleri katılmışlardır⁷⁴.

Kadınların bu balolarda özel bir yeri olmuştur. Cumhuriyet’in sosyal hayattaki gerçekleştirdiği değişimin somut göstergeleri olan kadınlar, batılı kadın gibi giyinmişler, konuşmuşlar, dans etmişler, içki içmişler ve nihayet erkeklerle aynı eğlence mekânını paylaşmışlardır⁷⁵.

1925’te Cumhuriyet Halk Partisi’nin girişimi ve valilerin öncülüğünde diğer yerlerde de resmi baloların yapılmasına⁷⁶ karar verilmesiyle birlikte 1920’li yıllarda rutinleşen

⁷⁰ Şenol, **a.g.m.**, s. 92.

⁷¹ Doğramacı, **a.g.m.**, s. 217.

⁷² Meriç, **a.g.e.**, s. 89.

⁷³ Özer, **a.g.e.**, s. 392.

⁷⁴ Özer, **a.g.e.**, s. 393.

⁷⁵ Şenol, **a.g.m.**, s. 95.

⁷⁶ Şenol, **a.g.m.**, s. 96.

kutlamalara, dans merakı ve modası sayesinde balolar ve özel günlerin eklenmesiyle bu tip etkinlikler geniş kitlelere ulaşmış, her yıl balo ve özel gün eğlenceleri artarak devam etmiştir.

Batılı düşüncenin rehberliğinde oluşturulan yeni mekânlar 1924–1928 yılları arasındaki sosyal hayatı doğrudan etkilemiştir.

4. Sosyal Hayattan Manzaralar

Bu başlık altında çalışmanın zaman sınırlaması içerisindeki sosyal hayatını aydınlatacak veriler ortaya konmaya çalışılmıştır. Yeni yönetim, kendisine hedef belirlerken, devlet için vatandaş da tasarlamıştır⁷⁷. Esaslı bir yeniden siyasal yapılanma süreci geçiren Türkiye, ulusalcı anlayışı o kadar benimsemiştir ki devlet memuru olma şartları arasında “*Türk vatandaşı olma*” şartı yerine “*Türk olmak*” şartı vardır⁷⁸. Daha sonraki yıllarda bu konuda hukuksal çalışmalar yapılmış, 1928 tarihli 1312 sayılı kanunla “*Türk vatandaşlığı*”nın nasıl elde edileceği ve nasıl kaybedilebileceği belirlenmiştir⁷⁹. Bu kanunun yürürlükte olduğu zaman içinde ırksal olarak Türk olmayanlara yaklaşımın ılımlı olması, Kemalizm’de milliyetçiliğin ırksal niteliklerden çok düşünsel, kültürel anlamlar ifade ettiğini göstermektedir⁸⁰. Öte yandan vatandaş yetiştirme işini Millet Meclisi kimi zaman gündemine dahi almıştır. Gündemden tespit edilen iki konu buna güzel birer örnek teşkil edecektir: İlk örnek, uzun tartışmaların yaşandığı vatandaşların suçlarının affı konusudur. Sarhoş olup değişik suçlara karışan, silah atarak halka rahatsızlık verenlerin affı konusu tartışılırken, “*-Bu da mı hata-yi adli!*” sesleri toplumsal anlayışın bir göstergesidir⁸¹. Diğer örnekte toplumun oluşturulmasında gençlerin öneminin vurgulanmasıdır. Meclis’te 21 Haziran 1927 tarihinde yapılan oturumda “*Gençleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu*” tartışılmış; daha sonra da kabul edilmiştir⁸².

1920’li yıllar sosyal hayatta değişimin az da olsa başladığı yıllar olmuştur. Kadının, erkeklerle beraber sosyal hayatta yer alışı, basının da desteğiyle artarak sürmüştür. Basın bu dönemde aynı devlet memurları gibi değişimin bayraktarlığını üstlenmişlerdir. Değişen yaşamdan payını aile de almıştır. Çok büyük değişiklikler yaşanmasa da değişim rüzgârları daha sonra dönemi anlatan romanlarda işlendiği gibi aileyi etkilemiştir. Ailenin kurulmasından

⁷⁷ Soner Çağaptay, “Kim Türk, kim vatandaş? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma”, çev. Perma Hazbay, **Toplum ve Bilim**, Birikim Yayınları, Sayı: 98, Güz 2003, s. 166.

⁷⁸ Çağaptay, **a.g.m.**, s. 169.

⁷⁹ Çağaptay, **a.g.m.**, s. 172.

⁸⁰ Çağaptay, **a.g.m.**, s. 180.

⁸¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: II, Cilt: 8, İçtima Senesi: II, Yirmi Dördüncü İçtima 30.03.1340 Pazar, s. 128.

⁸² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: II, Cilt: 33, İçtima Senesi: IV, Yetmiş Dokuzuncu İnikat 21.06.1927 Salı, s. 454 ve sonrası.

başlayan bu müdahale, zamanla artmıştır. Örneğin, gençlerin artık karşılıklı oturarak, birbirini görerek ve beğenerek evlendiğini resimlerle anlatılmaktadır⁸³.

Ailenin önemli parçaları çocuklar da bu dönemde çıkarılan Hacıyatmaz, Bizim Mecmua, Musavver Çocuk Postası, Çıtı Pıtı, Haftalık Resimli Gazetemiz, Resimli Dünya, Sevimli Mecmua, Mektepliler Âlemi, Türk Çocuğu, Çocuk Dünyası, Çocuk Yıldızı adlı dergilerle unutulmamıştır⁸⁴. Gerçi incelenen döneme ait olan bu dergilerin sosyal hayata doğrudan etkisini belirlemek mümkün değildir. Ancak, çocuklara kızlara gelinlik, erkeklere asker veya takım elbisesi gibi büyüklerin kıyafetlerinin giydirilmesi, çocukların toplumca bir kalıp içinde görüldüğünün en önemli kanıtıdır⁸⁵.

Modern yaşamın getirdikleri arasında ailede ve toplumda yeni yıl kutlamaları vardır. Batıdaki gibi halk arasında dinsel bir alt yapısı olmayan bu kutlama, yeni yılın gelişi, yeni umutlar, güzel dileklerle kutlanması şeklinde sosyal hayata başta basın ile daha sonra da adabı muaşeret ile girmiştir⁸⁶. Basının büyük teşviki ile sosyal hayata giren başka bir şey de güzellik yarışmalarıdır. Türklerin güzel olduğu konusunda vurgular yapılarak işlenen konu, kızların bu yarışmaya katılmasının “*millî bir vazife*” olması etrafında sunulmuştur⁸⁷. Her ne kadar daha önce Avrupa’da ve Amerika’da başlayan, en güzel sinema sanatçıları yarışması, en güzel sırta sahip kız yarışması, Türkiye’de bilirse de bu alanda ilk olarak 1925 yılında İstanbul’da yapılan, dize kadar olan kısım için, “*en güzel bacak müsabakası*” dört kişinin katılımı ile tam bir fiyasko olmuştur⁸⁸. 1929 Şubatında Cumhuriyet Gazetesince atılan “*Türkiye’nin en güzel kadını kimdir acaba?*” sorusu ile dünyaya Türk ulusunun güzelliği ve çağdaşlığı ölçüsü gibi görülen güzellik yarışmalarına sosyal hayata girmiştir.

Bu manzaralar göstermektedir ki, dönemin vatandaşlık anlayışının ırksal olmayan kültürel aidiyet anlayışına göre Türk olmak ekseninde şekillenmiştir. Evlilik kurumunun modernleşmesi; gençlerin, çocukların korunması, gürbüz nesil anlayışın bir uzantısı olarak, sağlıklı, güzel nesil olmanın dünya rekabetinde Türk’ü öne çıkarmak olduğu sosyal hayatın birer yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁸³ Meriç, a.g.e., s. 203.

⁸⁴ Cüneyd Okay, **Eski Harfli Çocuk Dergileri**, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 1999.

⁸⁵ Bekir Onur, “Çocuklar, Oyunlar, Oyuncaklar da Değişir, ama...”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 225.

⁸⁶ Özer, a.g.e., s. 438.

⁸⁷ Baydar, a.g.m., s. 7.

⁸⁸ Özer, a.g.e., s. 294.

Sonuç

İncelenen dönemle ilgili olarak basılı yayınlarda pek bilginin yer almaması, sürekli “1920’li yıllar” denilip, birkaç cümleyle geçiştirilmesi, bu çalışmanın sınırlılıklarından birini oluşturmuştur. Tarih ve Sosyoloji gibi iki bilimin ortak olarak çalışabildiği sosyal hayat konusu, birçok verinin bu iki bilimin süzgecinden geçirilerek ortaya konulmasına dayanır. Çalışmamızın belirli yılları kapsamaması, belirtilen bazı zorluklar yanında kolaylıkları da beraberinde getirmesini neden olmuştur. Bu kolaylıklardan biri, sürecin yapılan devrimler (inkılâplar) ekseninde ele alınabilir olmasıdır.

Öncelikle devralınan sosyal yapı üzerinde durulmuş, bu sosyal yapının durağanlığına vurgu yapıldıktan sonra, bu durağanlığın aşılmasında etkili sınıfsal yapıların öncelikle bürokrat, asker ve aydın olduğu belirtilmiştir. Cumhuriyet yönetiminin yenilikleri ülke çapında ayırım yapmadan gerçekleştirmeye çalışması, daha sonra Atatürk’ün Altı İlkesi içinde kabul edilen Halkçılık’ın olumlu sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Elbette bu olumlu sonuçların dereceleri bölgesel dinamiklere göre şekilleneceği de açıktır.

Devrimlerin yalnız siyasal alanla sınırlı kalmayıp kültürel alanda da yapılması, sosyal hayatın çağdaş normlara dönüşümünü sağlamıştır. Türk ulusunun çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırılması yönündeki çalışmalar, halifeliğin kaldırılması gibi siyasal alandaki atılımlardan sonra gerçekleşmiştir. 1924 Martında kabul edilen kanunla öğretimin birleştirilmesiyle Lozan Konferanslarında çok tartışılan yabancı okullar konusuna “*millî*” bir çözüm bulunurken, çağdaş eğitim konusunda önemli bir adım atılmıştır. Daha sonra eski, çağdışı kalan, sistemsiz eğitim kurumları olan medreselerin kaldırılması, yeni bilim yuvalarının kurulması doğrudan doğruya sosyal hayatı etkilemiştir. Öte yandan alfabenin değiştirilmesi, okuma yazma oranında büyük artışlara neden olsa da, Cumhuriyet’in gereksinim duyduğu aydın tipinin yetişmesi pek kolay olmamış; bu alanda çalışmalar ulusal kimlik korunarak sağlanmaya çalışılmış; fakat siyasetin pençesinden kurtarılamamıştır.

Bir ulus olma çabasının, somut bir hali olarak kabul edebilecek kıyafet konusunda yapılanlar; kıyafete dayanan mesnetsiz inançların ortadan kaldırılması, çağdaş bir görünüm kazanılması, benzer görünümünden birlik duygularının pekiştirilmesi amacıyla yapıldığı söylenebilir. Gazetelerdeki kıyafet fiyatlarını gösteren reklamlara bakıldığında bu değişimin yaygın hale gelişinde Atatürk’ün karizmatik liderliği ve otoritesi yanında konuyu akıllıca ele

almasının büyük etkisi vardır. Elbette bu yaygınlık sosyal hayatın da çağdaş bir görünüme bürünmesini kolaylaştırmıştır.

Sosyal hayatın nabzının attığı mekânların değişmesi, bu mekânlara yeni türden yerlerin eklenmesi değişimin başka bir kanıtıdır. Kahvelere alternatif olarak daha sosyal, daha çağdaş pastane, kafe (café) ve lokantalar yeni sosyal hayatın sembolleri olmuşlardır. Sosyal hayatın diğer bir yeniliği balolardır. 1925'ten sonra resmi hale gelen balolar, modanın takip edildiği, sosyal ilişkilerin güçlendirildiği, çoğunlukla seçkin kesimin katıldığı eğlence toplantıları olmuşlardır. Bu toplantılarda kadınların yer alması, adeta çağdaşlığın birer belirtisi olarak görülmüştür. Böylece Cumhuriyet, kadınlara hukuksal haklardan önce sosyal ayrıcalıklar getirmiş; erkekle kadını eşit olarak görmüştür.

Daha geniş bir perspektiften yaklaştığımız başlıklarda, yeniliğin aile yaşamına getirdiklerinden, yeni anlayış, yeni algılayışın yaygınlaştırılmasında basının rolünden söz edilmiş; toplumumuz için yeni denilebilecek; görerek, beğenerek evlenme, çocukları ulusal ülküde yetiştirilmesi, Türk güzelliği ve uygarlığının tescillenmesi olarak görülen güzellik yarışmalarına değinilmiştir.

Kısaca değişimin iyiye ve kötüye açılan iki yolu olduğundan sosyal değişimin ele alınmasında dikkatli olunmalıdır. Vardığımız sonuçlara göre genellikle olumlu olarak kabul edilebilecek bu değişim (bir tür gelişim), kökenini batıdan veya geçmişten alıyor gibi görünse de ulusallığa büyük değer vermiştir. 1924–1928 yılları arasındaki sosyal hayat ulusçuluk ve çağdaşlaşma ekseninde gelişme kaydetmiş, yeni devlet, tasarladığı sosyal hayatın temellerini bu yıllarda atmıştır.

KAYNAKÇA

Akın, Yiğit, “Erken Cumhuriyet dönemi sosyal tarihçiliğinde dilekçeler”, **Toplum ve Bilim**, Birikim Yayınları, Sayı: 99, Kış 2003/2004, s. 98–128.

Baydar, Oya, “ ‘Muasır Medeniyet’ Ütopyasından ‘Köşe Dönme’ Hayaline”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 9–30.

Belge, Murat, “Türkiye’de Günlük Hayat”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 836–859.

Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Buğra, Ayşe, “Devletçi dönemde yoksulluğa bakış ve sosyal politika: “zenginlerimiz nerede?”, **Toplum ve Bilim**, Birikim Yayınları, Sayı: 99, Kış 2003/2004, s. 75–97.

Çavdar, Tevfik, “Devralınan Sosyal Hayat”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 828–835.

Çağaptay, Soner, “Kim Türk, kim vatandaş? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma”, çev. Perma Hazbay, **Toplum ve Bilim**, Birikim Yayınları, Sayı: 98, Güz 2003, s. 166–185.

Doğramacı, Emel, “Atatürk Düşüncesi ile Türk Kadınının Çağdaşlaşması”, **Atatürk ve Çağdaşlaşma**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Esen, Nüket, “Türk Romanında İstanbul Ailesi”, **Journal of Turkish Studies**, Volume 14, Harvard Universty, 1990.

Giddens, Anthony, **Sosyoloji**, haz. Cemal Güzel, Ankara, Kırmızı Yayınları, 6. Baskı, 2008.

İkdâm, 3 Kanunisani 1342, s. 4

İkdâm, 7 Kanunisani 1342, s. 4.

İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)**, İstanbul, Eren Kitabevi, İkinci Baskı, 1996.

Keyder, Çağlar, “Cumhuriyet’in Sosyolojisi: Kaynaşmış Kütle İdeali Yolunda...”, **85 Yıla Bakış-Cumhuriyet Sabah**, 29 Ekim 2008, s. 24–26.

Köker, Osman, “Şeyh Said (1925) ve Seyid Rıza (1937) Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı?”, **Toplumsal Tarih**, İstanbul, İletişim Yayınları, Temmuz 1999, s. 4–8.

Kut, Turgut, “Kahvehaneler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 858–859.

Kütükoğlu, Mübahat, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 1990.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.

Meriç, Nevin, **Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2. Basım, 2007.

Okay, Cüneyd, **Eski Harfli Çocuk Dergileri**, İstanbul, Kitabevi Yayınevi, 1999.

Onur, Bekir, “Çocuklar, Oyunlar, Oyuncaklar da Değişir, ama...”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 219–235.

Özer, İlbeyi, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam”, **Türkler**, Cilt 14, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s. 153–161.

Özer, İlbeyi, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda**, İstanbul, Truva Yayınları, 2006.

Safa, Peyami, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1990.

Soyer, Dündar, **Cumhuriyetle Adım Adım Olaylar, Anılar...**, İstanbul, Büke Yayınları, 2. Basım, 2001.

Şenol, L. Funda, “İktidar mücadelesinin savaş meydanı: Mekân-Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'da eğlence mekânları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 76, Birikim Yayınları, Bahar 1998, s. 86–103.

Şimşek, Asaf, “Giddens ve Klasik Düşünürler (Weber ve Marx)”, **Politika Dergisi**, Sayı 9, 09 Kasım 2008, s. 95.

Tanör, Bülent, **Kurtuluş Kuruluş**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1998.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 8, İçtima Senesi: II, Yirmi Dördüncü İçtima 30.03.1340 Pazar.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 33, İçtima Senesi: IV, Yetmiş Dokuzuncu İnikat 21.06.1927 Salı.

Uyar, Hakkı, “Tek Parti Yönetimi’nde Halka Yönelik Propaganda İnkılâp ve İstiklâl Konferansları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 17, Mayıs 1995, s. 52.

Üsdiken, Behzat, “Eski Beyoğlu’nda, Restaurant, Birahane, Bar, Gazino ve Meyhaneler –IX”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 13, Ocak 1995, s. 24–29

Weber, Max, **Sosyoloji Yazıları**, çev. Taha Parla, İstanbul, İletişim, 2. Baskı, 1998.

Yalçın, E. Semih, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları**, Ankara, Berikan Yayınları, 2003.

Yalçın, Bekir Sıtkı – Gönülal, İsmet, **Atatürk İnkılabı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.

Yazıcı, Erdinç, “Türk Sosyo-Kültürel Yapısında Gözlenen Değişmeler: Karmaşık Bir Dönüşümün Hikayesi”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı (Sosyal Değerlendirme), Cilt 3, Aralık 1998, s. 1833–1847.

Yerasimos, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Cilt III, çev. Babür Kuzucu, İstanbul, Belge Yayınları, Altıncı Basım, 1992.

SIYASET TARİHİNDE ÇOĞULCULUK AKIMININ GELİŞİMİ

THE RISE OF PLURALIST THEORY DURING POLITICAL HISTORY

Melike METİNTAŞ¹ Mustafa Yahya METİNTAŞ²

Özet

Tarih boyunca politik sistemler ve ideolojiler zamanın özelliklerine göre değişim göstermektedir. Bu değişikliklerin yönetici elitler tarafından yapıyor gibi gösterilse de aslında temel kaynağı ve etkileyeni toplumlardır. Bu bağlamda, isyanlar, ideolojik çatışmalar, protestolar gibi halkın etken olduğu olaylar politik değişimlerin temel yapıtaşını oluşturmaktadır. Bu nedenle, siyaset ve toplum ilişkisini ele alan sosyoloji teorileri bu konuda rehber niteliğindedir. Sosyolojinin temel teorilerinden biri olan Çoğulcu teori bize zaman geçtikçe toplumun nasıl siyasi değişimlere dahil olduğunu açıklamaktadır. Bu çalışmada, çoğulcu teorinin tarih periyodlarında ne şekilde etkili olduğu çeşitli olaylar ve toplumlar üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Sistemler, Çoğulculuk, Toplumsal Hareketler

Abstract

Throughout history, political systems and ideologies have changed, according to the characteristics of time. Although these changes are shown as being made by the ruling elites, in fact the main source of these changes is the societies. In this context, events such as rebellions, ideological conflicts, protests, etc. are the basis of political changes. For this reason, theories of sociology that deal with the relationship between politics and society are the guide for this issue. The pluralist theory, one of the main theories of sociology, tells us how society is involved in political changes over time. In this work, how the pluralistic theory is influential in the historical periods will be evaluated through various events and societies.

Key Words: Political Systems, Pluralism, Social Movements

¹ İstanbul Şehir Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

² Yrd. Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

Introduction

During the history political systems have been changed their own structure based on the features of the time. This change seems to have been made by the ruling elites, but their main actors are the societies and their movements. As history goes on, the involvement of societies in government has been the most important cause of political changes. In this context, wars, revolutions, protests, ideological conflicts, rebellions, etc. has had a profound effect on the change of political structure. Social movements and participation have been important place since the emergence of politics. Especially nowadays, all the political researches, the theories established and the approaches of the ruling elites have begun to be shaped through social events. For this reason, it can be said that the social science studies were made by focusing on these movements when the present conditions were evaluated together with the examples which are coming from history. In other words, starting from all these historical examples, started to produce theories in this subject by going through sociology with political science. In that sense, sociological theories has essential value to explain relationship between society and political structure. Because sociology has specific theories explain historical process about politics. Thus, the theory explaining how society is getting involved in politics day by day is the theory of pluralism. Pluralist model in the political sociology is an analysis of politics that views power as dispersed among many competing interest group.¹ In other words, pluralism believed that he power of governance spread to the society so that each individual in the society has a voice in the ruling process. In this study, it will be examined how the pluralistic theory is raised in the political history period and what is happening today, and the history of this rise as good or bad for political administration will be discussed through comparison of current events and historical events. Also, on the basis of historical processes, the monarchy, the modernization of Europe and the political order of the 20th and 21st centuries will be examined.

1. Monarchic Period of the Political History and Pluralism:

It is difficult to search for pluralist theory in the monarchy period. Because the monarchy is a form of supervision of the interest of the individual in a particular group. In other words, social interests are often ignored. There is a strong hierarchy in society and in relationships with managers. In addition, the absolute power is in the hands of the executive group rather

¹ Macionis, J. J. **Sociology**, Boston: Prentice Hall, 1999. (P. 439)

than division. In this context, it was not the case that the society was trying to make a protest or change policy. Also, compared with more recent historical processes, the society has almost no freedom of speech and expression. People fear from ruling elites to express their opinions and criticises due to strong punishment. Even if you against the ruling elites policies and express it with a speech you could cross the death penalty. Only some poets and thinkers can express their opinions about management. For this reason, it is already very difficult to search for a theory of pluralists in this circle. Moreover, unlike recent history, there were no global standards in governance and there were no international organizations to support countries' governance. In other words, each country will be governed by its own rules that the ruling elite determines, and the society of that country would be subject to that rule. Political borders were clear. There was no such thing as an interrogation of these rules which were laid on the international scene. As a result, monarchy-era societies were not a suitable period for expressing themselves and participating in governance. Everyone was bound to rule and politics that they were put in the interests of a ruling elite. For this reason, pluralistic theory has not been mentioned in this period and it is difficult to examine it.

2. Modernisation of Europe in Political History and Pluralism (1648- 1800)

But the solid system created by the monarchs has begun to disturb societies after a certain time. Societies want to start change. This is most clearly observed in Europe, because the bad monarchy in Europe, where the Church and Kingdoms were created, has caused socio-political damage to people. Europe is an important factor in the beginning of change and the emergence of pluralistic theory. Because European societies have the right to self-govern and have the right to speak earlier and more precisely than other peoples of the region. It is not easy for European societies to obtain these rights. About two to three centuries have had the right to participate in the governance as a result of many wars, thoughtful conflict and revolutionary movements. Even, their belief systems changed based on these issues. First, with the Westphalia peace treaty, which was finally established after 30 years and 7 years of wars, the monarchy began to lose its power. Later on, the oppressive revolutions that started in the lead of France were successful in Europe, and many social democracies and voting rights were gained. Finally, each European country has made it possible for its members to be involved in reforms and changes that they have done within the community. In this context, many European societies have begun to share absolute power with the modernization process, have obtained the right to speak and vote, and have taken their interests in the determination of policies. For these reasons, the pluralist theory took its place on the stage during the

modernization period of Europe and was first shaped in this period. In this period it is possible to talk about the first steps of Pluralist theory and to examine societies through this theory.

3. Political Structure of 20th and 21st Century and Pluralist Theory:

Unlike the modernization of Europe, this political structure, which covers the new era, is a structure in which people and non-governmental organizations participate seriously in the whole world. Politically, this period is very different from other periods. The most obvious difference is the globalization of politics. Unlike the nations-state system, countries are intertwined in many areas such as trade, administration, human rights, culture, history, and military structures. Unlike the purpose of obtaining people's sovereign rights, now global scales and movements have gained prominence. Protests against a political structure in a country are being examined by international organizations in the global arena, and the path to be followed by the country administrators is determined by these organizations. In other words, the reform and protest movements that the societies in the new political sphere have made are not local but can be moved to the global arena, and many international organizations and other countries can participate in these events. Therefore, it must be said that in the 20th and 21st centuries, societies have become global, that absolute power is fully open to sharing, that individuals have the right to speak and criticize at a high level, that the power of managers is limited and that international new actors are involved in governance. So in this new era, pluralistic theory has become totally integrated into the ruling mechanism and become global. Thus, viewing and analysing societies through pluralist theory is clearer and easier than the other periods in the 20th and 21st centuries.

Result

It is important to examine the pluralistic theory through the changing political structure in the course of history. Because, pluralism has come to the agenda only with the reforms on the political structure. As a matter of fact, it took an important place in world politics over time. As a result, the pluralistic theory has become popular as the societies have come to share the political power and participate in the governance process. It is accepted that the pluralistic theory is a good political and sociological development when evaluated over historical events and developments. But the sharing of power with the society, which is the basis of pluralistic theory, and the right to higher authority in management can sometimes cause serious problems. The protest and reform movements can be transformed into serious conflicts in the decision-making process of the societies, although the pluralistic theory is often used as a

negotiation point. When disagreements arise between social groups that are not satisfied with power and power members, solution through negotiation is not achieved and in protest violence is included. It is possible to give some important examples, actions of terrorist organizations against power, ideological conflicts between two different social groups or the violent protest of marginal groups, etc. In that sense, political problems arise when pluralistic theories lead to society to desire power and the ruling reach the extreme level. For example in the protests of trip parks, conflicts have occurred between extremist and marginal groups which demanded the change of ruling class and the police forces of the state, and these conflicts resulted in serious injuries and deaths. In that sense, there should be a discussion on both politic theory clearly. The other political theory² called Power-Elite theory, small group or people ruled country for their own self – interest. In other words, small group of people are more dominant on economy, politics and military.³ Both the theories contain errors in extreme levels. Both the theories contain errors. People may have problems with the system that these political theories exist. However, a form of governance that has both the right characteristics will be appropriate for the societies. For instance, a system in which both a strong ruling elite and a certain degree of community involvement may be more effective than others. So, it is necessary to adjust the balance well. For these reasons, the high level of pluralism theory must be studied with care and mistakes must be found. According to my view, when the power struggle of the societies in history is addressed, balanced political participation and power sharing will be better for the theory of pluralism. Because neither the absolute monarchy nor the totally limited ruling mechanism is suitable for the development of the societies and for the comfortable living. Both types of politics have had conflicts and disturbances for societies.

KAYNAKÇA

Macionis, J. J. **Sociology**. Boston: Prentice Hall, 1999. (P. 439)

² The power within society is explained by three theories. These are Pluralist theory, power - elite theory and Marxist theory. The disclosure of these theories was made through the American political system.

³ Macionis, J. J. **Sociology**. Boston: Prentice Hall, 1999. (P. 439)

SELMA RIZA FERACELİ (1872-1931) VE TÜRK KADINININ İLK GAZETECİLİK DENEYİMLERİ

SELMA RIZA FERACELİ (1872-1931) AND THE FIRST EXPERIENCE OF THE TURKISH WOMAN AS JOURNALISM

Rumeysa Betül DOĞAN¹ Mustafa Yahya METİNTAŞ²

Özet

Selma Rıza Feraceli, Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey'in kızı olup, ilk Türk kadın gazeteci ve ilk Türk kadın romancılardan birisi olarak kabul edilir. Selma Rıza Feraceli, yaşamının 10 yılını Paris'te sürdürmüş, bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştur, cemiyetin tek kadın üyesidir. İlk Türk kadın gazeteci unvanını Paris de bulunduğu yıllarda almıştır. O dönemde Fransızca yayınlanmış olan Meşveret Gazetesi'nde ve Türkçe olarak yayımlanan Şurayı-ı Ümmet Gazetesi'nde çalışmıştır. Selma Rıza 2. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a dönmüş bu yıllarda gazetecilik yapmamış, ancak sosyal hayatta rol almaya devam etmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden teşkilatlandırılan Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)' inde beş yıl süre ile genel sekreterlik yapmıştır. Selma Rıza, 1892 yılında Uhuvvet adlı romanı ile Türk Romanının ilk kadın temsilcilerinden birisi de olmuştur. Oldukça verimli bir yaşamın ardından Selma Rıza 1931 yılında vefat etti.

Anahtar Kelimeler: Selma Rıza Feraceli, Gazetecilik, Genç Türkler

Abstarct

Selma Rıza Feraceli, who was the member of the Party of Union and Progress, was one of the first Turkish woman journalists and the novelists. She was the daughter of Ahmet Rıza Bey who was the leader of the Young Turks. She had lived in Paris for ten years. She was the member of the Party of Union and Progress during her stay in Paris. She had written for the newspaper of Meşveret published in French and Şura-yı Ümmet published in Turkish. She was accepted as the first Turkish woman journalist. Selma Rıza turned back to İstanbul after the declaration of the second constitution. Although she had not been busy with the journalism, she went on taking some roles in the social life. She had also written her first novel Uhuvvet in 1892. She died in 1932 after a very productive life.

Key words: Selma Rıza Feraceli, Journalism, Young Turks

¹Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

²Yrd. Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

Giriş

1839 yılında ise Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devletinde toplumsal hayatta birçok değişim yaşanmaya başlanmıştır. Yaşanan bu değişimler siyasi, sosyal ve edebi olmak üzere üç başlık altında toplanabilir. Bir taraftan siyasi değişim kararları alınıp sosyal hayatın bir düzene konulmaya çalışıldığını diğer taraftan ise bu düzenlemelerin topluma anlatılması ve benimsetilmesi için etki gücü her zaman yadsınamaz bir gerçek olan gazeteden yararlanıldığı görülür. Türk aydınının çıkarmış olduğu ilk özel gazete ve modern Türk Edebiyatı'nın da ilk yayın organı olarak kabul edilen Tercüman-ı Ahval 1860'da Agâh Efendi ve Şinasi tarafından yayımlanır.¹ Şinasi, medeni toplum olmanın yolunun gazeteden geçtiğine inanan bir aydınıdır. Bu inanç sadece Şinasi'de bulunmaz, hemen hemen o dönemin bütün aydınları bu noktada hemfikirdir. Hatta bu çerçevede dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa Tanzimat dönemi aydınlarını yeniliklerin halka anlatılması konusunda gazete çıkarmaları için teşvik eder. Dönemin gazetelerinde çıkan yazılarla yeni bir aydın sınıfının oluşturulmaya ve yeni bir toplumun inşa edilmeye çalışıldığı görülür. Gazete bundan 150 yıl önce nasıl bir etki gücüne sahipse bugünde aynı etki gücüne sahiptir. Gazeteler halkın dili ve halkın tercümanıdır. Hem gazeteci hem de halk bu şuurda olmalıdır.

Tanzimat Döneminde Türk edebiyatında görülmeye başlayan yeni türlerin içinde diğerlerine kıyasla gazeteciliğin yeri oldukça önemlidir. Çünkü makale, fıkra, haber, röportaj, sohbet, mülakat, anı, gezi, şiir, inceleme vb. pek çok türün gelişmesinde ve yaygınlık kazanmasında gazetenin payı oldukça fazladır. Bu devirde gazete neredeyse bütün yenilikleri organize etmektedir. Gazete, her gün bir toplumdan bir sorun üzerinde herhangi bir fikir ve görüşe sahip ikinci bir toplum çıkarabilecek güçte bir çözümleme ve birleştirme aracıdır.

Tanzimat Döneminde yeni fikir ve düşüncelerin geniş halk kitlelerine ulaştırılmasında devrin gazetelerinin çok önemli katkıları olmuştur. Tanzimat aydınları gazeteye ayrı bir önem vermişler ve bu çerçevede hem edebi hem siyasi yazılarını gazetelerde yayımlayarak toplumsal

1 Orhan Koloğlu, **21. Yüzyılda Basın Tarihi, Pozitif Yayınları**, İstanbul, 2006, s. 24.

değişime katkıda bulunmak adına halkı ellerinden geldiği kadar aydınlatmaya çalışmışlardır.²

Tanzimat Döneminde özellikle Fatma Aliye Hanım ve daha sonra Nigar Hanım, Makbule Leman Hanım, Emine Semiye Hanım ve Selma Rıza Feraceli gibi kadın yazarlar, basın yayın çalışmalarının belirli bir seviyeye gelmesinde yadsınamaz bir öneme sahiptir. Bu çerçevede, kadınların verdikleri mücadeleler fikir akımları ile bağlantılıdır. Bu çalışmada ise Osmanlı Türk Kadın hareketinin basın yayınıla olan bağlantıları, yaptıkları dergi ve gazete çalışmaları ve bu anlamda Uhuvvet adlı romanıyla kadın sorununa değinen, İttihat Terakki'nin öncülerinden olan Ahmet Rıza'nın kız kardeşi, Selma Rıza'nın yaptığı roman çalışması irdelenecektir.

Türk Kadınının Tarihteki Gazetecilik Deneyimlerinin Çıkış Noktası ve

Basın Yayın Alanında Yaptıkları Çalışmalar

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde siyasal, sosyal, ekonomik, eğitim, hukuki ve düşünsel alanda ortaya çıkan değişimlerle yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Geleneksel temeller üzerinde kurulu Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde öncülük edecek yapısal değişimler özellikle 2. Meşrutiyet Döneminde hız kazanmıştır, Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısı, farklılaşma, merkezleşme, laikleşme, özgürleşme sürecine girmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyicidir. Eğitim, hukuk, ekonomi, toplumsal yaşam her yönüyle değişmeye başlamıştır. Bu belirleyiciliği kadının konumunda da gözlemek mümkündür. Osmanlı kadınının konumu, modernleşmeye paralel olarak değişmeye başlamıştır.³ 19. yüzyılda Batı toplumlarının dönüşümü ile kadınların sosyal hayatın her kesiminde etkin bir rol oynamaya başlaması, Osmanlı toplumundaki kadın hareketinin gelişimini hızlandırmıştır. Batı kültürü ile yetişmiş ve Batılı tarzda eğitim almış yüksek tabakaya mensup kadınların ve devre damgasını vuran aydınların Avrupa'da ki bu süreçten haberdar olmaları neticesinde, Batıdaki kadının uyanışı ve hak iddiaları Türk Kadınına da sirayet etmekte gecikmemiştir. Bu durumun ortaya çıkardığı bir gerçeklikte şudur ki, erkeklerin etkin güç olarak sosyal yaşam da yer almaları sadece Osmanlı toplumuna ait geleneksel ve dinsel bir olguyu yansıtmaz. Sanayi devrimine kadar Avrupa'da da erkeklerin gücü ve otoritesi hâkimdir. Avrupa da yaşanan bu

²Mehmet Fetih Yanardağ, "Tanzimat Dönemi Fikir Gazeteciliğinin Önemli İsmi Tasvir-i Efkar ve Toplumsal Değişime Katkısı", *Tercüman-ı Ahval 'in 150. yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu*, 21-22 Ekim 2010, s:2

hareketli dönem içinde ortaya çıkan feminizm akımıyla birlikte kadınlar, kendi haklarını savunmuşlar ve erkekler ile eşit şartlara sahip olma arzularını gerçekleştirmek için ciddi mücadelelerin içine girmişlerdir. Avrupa da cereyan eden bu gelişmeler karşısında Batı'yı model alma taraftarı olan Osmanlı aydınları, Türk Kadınına da aynı hakların verilmesi gerektiğini savunmuşlar ve bu mücadelenin Türk toplumunda da yapılmasının önemi üzerinde durmuşlardır.

Osmanlı Türk Kadınının, toplum yaşamına dâhil edilmesi ve kadına bir statü kazandırılması gerektiği Tanzimat Döneminde ciddi anlamda bir tartışma ortamı oluşturmuştur ki, bu Osmanlı tarihi içinde ilk kez ortaya çıkan bir tutumu yansıtır. İlk defa Osmanlı kültür tarihi içinde kadın toplumsal gündeme gelmiş ve kadınlara yeni bir kimlik kazandırma arzusu sistematik bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. Bu anlamda kadın yazarların, kadın hakları noktasında ki yapılanmaları ve kadın dergilerinin bu oluşuma katkıları yadsınamaz.⁴

Gazetecilik kültürünün Osmanlı Devleti'nde etkin bir yer edinmesiyle kendilerini ifade etmek ve görünürlük kazanmak isteyen kadın yazarlar, çeşitli gazete ve dergilerde yazı ve şiirleriyle bir varlık alanı oluşturmuşlardır.

Tanzimat Dönemi her alanda olduğu gibi kadınların sosyal yaşam içindeki etkinliklerinde ve kamusal alanda varolma mücadelelerinde de temellerin atıldığı yeni fikirlerin ve anlayışların ortaya çıktığı bir süreçtir. Özellikle bu dönem kadın hareketlerinin dar bir çevreden çıkarak geniş bir alana yayılmasında basının önemi inkâr edilemez bir yere sahiptir. Kadınların bu dönemdeki sosyal faaliyetleri de devrin genel özelliğine uygun olarak basın yoluyla sürdürülmüştür. Basın kültüründe etkin bir role sahip olan kadınlar için artık yeni ve her türlü gelişmeye açık sosyal bir dönem başlamıştır. Bu anlamda sembolleşen kadın yayın organlarında verilen mücadele ve varolma çabası "yeni ve feminist kadın" anlayışını ortaya çıkarmıştır.⁵

Kadın yazarların Tanzimat'ın ilk yıllarından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geçen süreçte verdikleri mücadelelerin basın hayatına da yansıdığı görülmektedir. Yayın kültürü ile başlayan kadın hareketi, evde oturan sindirilmiş kadının yerini, etkin bir biçimde kamusal hayatta

3 Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul 1994, s. 22.

4 Beyhan Kanter, "Osmanlı Basın Hayatında Kadın Yazarlar", **Tercüman-ı Ahval 'in 150. yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu**, 21-22 Ekim 2010, s.18.

5 Kanter, **a.g.m.** s.33.

görünen ve birbirine destek olan aydın kadınların almasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Türk kadınının basın hayatında görünürlüğü ile kadınlar arasında başlayan uyanış aristokrat kesimden halk tabakasına doğru kaymaya başlamıştır. Böylelikle kadınlar, sosyal yaşamda etkin özne olarak kendi varlıklarını inşa etmenin temellerini atacak bir oluşumun süreci içerisinde de adım atmışlardır.⁶

Kadının toplumdaki yerinin, yeni bir surece girmeye başladığı ve kadının kamusal alanda görünmeye başladığı Tanzimat Döneminde basın ve yayın önemi inkâr edilemez bir güce sahiptir. Devrin yazarları, eserlerinde kadın meselesine sıklıkla eğilerek Türk kadınına yeni statüler kazandırma eğiliminde olmuşlardır.

Özellikle Tanzimat yazarları içinde Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde kadın haklarının bir savunucusu ve temsilcisi durumundadır. Ahmet Mithat Efendi, devrin kadınlara yönelik süreli yayınlarından olan Hanımlara Mahsus Gazete 'ye gönderdiği bir mektupta, bu derginin kadınların eğitilmesi ve kadınların belli bir bilince ulaşması için kültürel bir üretim sağlayacağından bahsederek kadınların basın hayatına atılmalarını açıkça desteklemiştir.⁷

Kadınların evde oturmayı ve dışı kapalı bir yaşam tarzı sürmeyi bir bakıma kendilerinin gelenek haline getirdiği ve işin kolayına kaçılarak bir kabullenmeye gidildiği düşüncesinde olan öncü kadınlar; yenileşme süreciyle birlikte kadınların sosyal yaşam içinde aktif şekilde yer alarak kadınların evde oturma alışkanlığından kurtulabileceği düşüncesiyle mücadelelerini basın yoluyla yılmadan usanmadan vermişlerdir. Nitekim Batı'dan geri kalmış olma düşüncesinin eksenine kadınlarında yerleştirilmesi bu dönem kadın yazarların bir çabasının neticesidir. Her açıdan bir kültürel bunalımın egemen olması, kadın hareketlerini bir bakıma kolaylaştırmakta ve kadınlara pek çok kapıyı açmaktadır. Zira 1886 yılında yayınlanmaya başlayan ve "bizzat kadınlar tarafından çıkarılan ilk dergi" olan Şükufezar dergisi yayın hayatına şu sözlerle başlar. "Biz ki saç uzun, aklı kısa diye erkeklerin alayına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksine ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek çalışarak ve gayret yolunda olacağız."⁸

6 Kanter, **a.g.m.** s.17.

7 Ahmet Mithat Efendi, "Hanımlara Mahsus Gazete", no:1, s.8.

8 Arife, "Mukaddime", **Şükufezar**, No: 1, 1886, s.6.

Yayın kültürü ile başlayan kadın hareketi temsilcileri, aynı zamanda pek çok dernekler kurarak fikri ve edebi varoluş mücadelelerini bu derneklerde de sürdürmüşler ve kadınların sosyal yaşamda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hummalı bir biçimde çalışmışlardır. Artık evde oturan sindirilmiş kadının yerini, etkin bir biçimde kamusal alanda görünen ve birbirine destek olan aydın kadınlar almıştır. Bu dönemde faaliyet gösteren kadın derneklerinin bir kısmını İttihat ve Terakki Fırkası desteklediği için bunların siyasi yönlerinin ağır bastığını söylemek gerekir.⁹

İstanbul ve Selanik'te çıkan dergiler "Kadın", "Mahazin", "Çiçek Bahçesi", "Kadınlar Dünyası", "Kadın Hayatı" "Kadınlar Duygusu" ve "Kadın Kalbi" adlarıyla yayınlanmıştır. Bu dergilerde kadınlar, hem yazar olarak hem de dergi sorumlusu olarak görev almışlardır. 1905 yılında yayınlanmaya başlayan "Hanımlara Mahsus Gazete" ise yalnızca kadınlar tarafından çıkarılan en uzun süre yayınlanan kadın gazetesi olma özelliğini taşımaktadır. Bu dönemde ki kadın hareketi, dergiler aracılığıyla sürdürülen mektuplaşmalarla, kadınlar arasında özel bir iletişim yapılmıştır.¹⁰

Selma Rıza Feraceli (1872-1931)

Kadının toplum içindeki konumu tanzimat dönemiminin en temel tartışma konularından biridir. Bu tartışmaya basın aracılığı ile katılan ilk kadınlardan biri de Selma Rıza Feraceli'dir. Selma Rıza'nın yaşamı ile ilgili ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Selma Rıza'nın yayınlama imkanı bulamadığı ve taslak halinde kalan Uhuvvet'i modern Türkçeye çevirip yayınlayarak literatür dünyamıza sokan gazeteci Nebil Fazıl Alsan'dır. Alsan'ın önsözde bahsettiğine göre Selma Rıza'nın büyük kardeşi, Ahmet Rıza, Paris'te "Meşveret" adlı bir gazete yayınlamıştır. Gazete 1 Aralık 1895'te basında çıkmaya başlamıştır¹¹ Bu gazete, 2. meşrutiyetin oluşmasına emeği geçmiş süreli yayınların en önemlilerinden birisidir ve "ebu'l - ahrar" (özgürlükçülerin babası) Jön Türk hareketinin öncülerinden "pozivist" Ahmet Rıza Bey'in adıyla adeta özdeşleşmiştir.¹² Ancak padişah II. Abdülhamit'in baskısı nedeni ile Fransızlar onu sınır dışı etmişlerdir. Daha sonra Ahmet Rıza Bey gazetesini İsviçre'ye taşımıştır.

9 Kanter, a.g.m., s.25.

10 Köker, Eser, "Feminizm Muzır Cereyan mı?" Türk Kadını, Nezihe Muhittin", **Tarih ve Toplum**, Ağustos 1987, no.44,s.127.

11 Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri(1895-1908)**, İletişim yayınları, s.177.

12 S. Akşın, S. Balcı, B. Ünlü, **100. yılda jön Türk Devrimi**, Kültür Yayınları, Ekim, 2010, s:176.

Sorbonne Üniversitesinde eğitim gören Selma Rıza, Padişah II. Abdülhamit'in rejimine karşı mücadele eden İttihat ve Terakki Partisi'nin yayın organı olan Meşveret'in yayınlanmasında gazeteci kardeşi Ahmet Rıza'ya katılmıştır. Bu yüzden o "ilk Türk kadın gazeteci" olarak kabul edilir. Diğer yandan Selma Rıza, "İttihat ve Terakki Partisi'nin tek kadın üyesi"dir.¹³

Selma Rıza, Meşrutiyetin ikinci kez ilanı üzerine İstanbul'a dönüşünün ardından kadın derneklerine katılmış ve "Hanımlara Mahsus Gazete", "Kadınlar Dünyası" gibi gazetelerde makaleler yayınlamıştır. Tanınmış bir tarihçi olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye'nin yazdığı Muhadarat ile birlikte Selma Rıza'nın Uhuvvet'i Türkiye'de kadınlar tarafından yazılmış ilk romanlar olarak kabul edilir. Eser, 472 sayfadan oluşur ve Sultan Abdülhamit dönemi İstanbul ve Beyrut'unda geçer. Bu dönem İstanbul'u Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentidir ve Avrupa etkisi altında bir sosyal değişim süreci içindedir.

Selma Rıza'nın "Uhuvvet" Adlı Romanında İşlediği Kadın Sorunu

Selma Rıza'nın Uhuvvet adlı romanı Nebil Fazıl Alsan tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Osmanlı toplumunun son yüzyılında kadınların sorunlarını ve toplum içindeki konumlarını yansıtan güzel bir ayna durumunda olan roman, Bedrettin Aytaç tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bedrettin Aytaç'ın belirttiğine göre Selma Rıza romanda, geleneksel Osmanlı toplumunda herhangi bir hak ve ekonomik bağımsızlık sahibi olmayan kadının acıklı durumunu sergilemiştir. Romanda verilmeye çalışılan mesaja göre, kadının eğitim alması ve meslek sahibi olması çok önemlidir. İyi bir eğitim alan, geçimini temin edebilen ve hayatına yön verebilen bir kadın kendisine toplum içinde rahatlıkla yer bulabilir ve layık olduğu saygıyı görür. Bununla birlikte kadının toplum içinde layık olduğu yere gelmesi sadece kendi çabasına bağlı değildir ve erkeklere'de bu konuda çok önemli görevler düşmektedir. Onlar da geleneksel zihniyetin dışına çıkmalı kadının önünü açmalı ve kadına gereken değeri vermelidirler.¹⁴

13 Bedrettin Aytaç, "The Question of Women in the Works of Selma Rıza and May Ziadeh", **Orient am Scheideweg, Verlag Dr. Kovac**, (Edt.by. Martin Tamcke), Hamburg 2003, s.309-319

Sonuç

Tanzimat Dönemi siyasi, ekonomik, kültürel açıdan yeni gelişmelerin yaşandığı önemli bir dönemdir ve bu tür gelişmelerin en önemli sonuçlarından biri de, özellikle kadınların yeni kimlik arayışı içine girdikleri, kendilerini basın yayın yoluyla ifade etmeye başladıkları, feminist hareketlerin yavaş yavaş gün yüzüne çıkmasıdır. Bu süreçte özellikle de Kadın gazeteleri ve Kadın dernekleri aracılığıyla kadınlar kendilerini ve etkin olabilecekleri alanları keşfetmişlerdir. Bu nedenle ilk olarak gazetecilik alanına yönelmişlerdir. Bunun en önemli sebebi ise, toplumda etkili olabilmek, kişisel özgürlük ve eğitim haklarını, kısaca isteklerini bu yolla (dergi ve gazetelere yolladıkları makale, mektup ve şiirler ile) topluma duyurmak istemeleridir. Bu çabaları ise sonuçsuz kalmamış zaman zaman erkeklerinde destekleri ile belirli bir seviyeye gelmişlerdir.

Selma Rıza gibi dönemin yazarları da bu alanda ki mücadelelerini sonuna kadar sürdürmüş, siyasi, toplumsal hayatta var olduklarını ispatlamak için birçok somut adım atmışlardır. Selma Rıza maddi yetersizlikler yüzünden yayınlamadığı Uhuvvat adlı romanında kadın sorununa değinmiş, günümüzde bile halen halledilememiş "kadının kimlik sorunu" probleminde önemli katkılarda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmet Mithat Efendi, **Hanımlara Mahsus Gazete**, no:1.

Arife, "Mukaddime", **Şükufezar**, No: 1, 1886.

Aytaç, Bedrettin, The Question of Women in the Works of Selma Riza and May Ziadeh , **Orient am Scheideweg, Verlag Dr. Kovac**, (Edt.by. Martin Tamcke), Hamburg 2003.

Kanter, Beyhan, "Osmanlı Basın Hayatında Kadın Yazarlar", **Tercüman-ı Ahval ‘in 150. yılında İstanbul’da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu**, 21-22 Ekim 2010.

Eser, Köker, “Feminizm Muzır Cereyan mı?” Türk Kadını, Nezihe Muhittin’’, **Tarih ve Toplum**, Ağustos 1987, no.44.

Yanardağ, Mehmet Fetih, "Tanzimat Dönemi Fikir Gazeteciliğinin Önemli İsmi Tasvir-i Efkar ve Toplumsal Değişime Katkısı", **Tercüman-ı Ahval ‘in 150. yılında İstanbul’da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu**, 21-22 Ekim 2010.

Koloğlu, Orhan, 21. Yüzyılda Basın Tarihi, **Pozitif Yayınları**, İstanbul, 2006.

Akşin, S. Balcı, S. Ünlü, B., 100. Yılda Jön Türk devrimi, **Kültür Yayınları**, Ekim, 2010.

Çakır, Serpil, Osmanlı Kadın Hareketi, **Metis Yayınları**, İstanbul 1994.

Mardin, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri(1895-1908), **İletişim Yayınları**, İstanbul, 2007.

YAZIM KURALLARI

Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Yakın Tarih Dergisi, özellikle Türk Dünyası yakın tarihi ve eğitimi ile ilgili çalışmalara katkıda bulunmayı hedefleyen özgün araştırma ve derleme makalelerini; hakemli, açık erişimli ve sadece elektronik olarak yayınlayan bilimsel bir dergidir.

Derginin dili Türkiye Türkçesi'dir. Yazılar Türk Dünyası ve akraba topluluklardan temin edilmektedir. ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'nde, Yakın Tarih ve Eğitimi ile ilgili akademik, evrensel bilim ölçütlerine uygun kuramsal ve uygulamalı çalışmaları ile Türk Dünyası genelinde tarihle ilgili gerçekleri bilimsel bir bakış açısıyla inceleyen çalışmaları yayınlamaya; bu konularda geleceğe yönelik bilimsel çözüm önerilerinin ortaya konulmasını hedeflemekteyiz.

Makalelerin dergide yayınlanabilmesi için daha önce başka bir dergide yayınlanmamış olması ve hakemler tarafından olumlu rapor verilmesi gerekir. Yazarlar, yayınlanmak üzere kabul edilen makalelerinin yayın haklarını ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi 'ne devrini kabul etmiş sayılırlar.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne yayınlanması için makale göndermek isteyenlerin, öncelikle <http://estudamdergi.ogu.edu.tr/index.php/tarih> adresinden dergi sistemine üye olmaları, daha sonra çalışmalarını **Makale Takip Sistemi** aracılığıyla dergiye göndermeleri gerekir.

Başvurunun yapılmasından, yazının yayımlanması aşamasına kadar uzanan süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda gerçekleşir.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne gönderilen yazılardan/yazarlardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazar veya yazarlarına aittir.

YAZAR REHBERİ

1. Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi Ocak ve Temmuz ayı olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezinin yayın organıdır. Yakın Tarih alanına özgü çalışmalar, bilimsel araştırmalar, olgu sunumları, derlemeler, editöre mektup, ve özet olmak üzere hakemli açık erişimli sadece internet ortamında yayınlanan bir dergidir. Derginin dili Türkiye Türkçesi'dir. Yazılar Türk dünyası ve akraba topluluklardan alınacaktır. Yazıların dergide yer alabilmesi için daha önce başka bir dergide yayınlanmamış olması gereklidir. Dergi Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

2. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazı ile birlikte yazar(lar)ın adı-soyadı, unvanı, kurum ve e-posta adresleri ile açık iletişim adreslerini içeren bilgiler ayrı bir sayfada gönderilmelidir. Yazar(lar)ın çalışmayı dergi yayıncısına sunduğunu ve dergi yayıncı politikasını okuyarak kabul ettiklerini beyan eden ıslak imzalı üst yazıyı posta veya faks ile dergi editörlüğüne ulaştırması gerekmektedir.

3. Dergiye gönderilen yazılar;

- **Microsoft Word 2010 Türkçe sürümü ile 1,5 satır aralıklı, tablo, şekil, kaynaklar ve eklerle birlikte en çok 30 A4 sayfa boyutunda olmalıdır.**
- **Yazılar başlıklar dahil 12 puntoda “Times New Roman” fontu kullanılarak hazırlanmalıdır.**
- **Makale başlığı 12 p büyük harf olmalıdır. Başlık altına büyük harfle ancak 11p karakterde İngilizce başlık gelmelidir.**
- **Yazar adları küçük harf, soyadları büyük harf olmalıdır.**
- **Yazar ismi sonuna üstharf numara konulmalı, yazarın kurumu giriş sayfası altında gösterilmelidir. Yazının sayfaları, sayfa sağ alta gelmek üzere ilk sayfadan itibaren numaralandırılmalıdır.**

4. Özet ve anahtar kelimeler:

- **Gönderilen yazıların 300 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkiye Türkçesi ve İngilizce özetleri olmalıdır.**
- **Özetler sonunda en az üç en fazla beş adet Türkiye Türkçesi ve İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.**
- **Özetlerin başlığı ve metin kısmı, “Times New Roman” karakterde 11 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır.**

5. Metin yazımı:

- **Tüm metin iki yana yaslı,**
- **Paragraflar arasında 6nk boşluk verilmiş,**
- **Başlıklar hariç paragraflar soldan girinti yapılarak yazılmalıdır.**
- **Gönderilecek çalışmaların sayfa kenar boşlukları her taraftan 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.**

6. Başlıklar:

- **Makalenin “Giriş”, “Yöntem”, “Bulgular”, “Sonuç” ve “Kaynakça” bölümleri olmalı. Bu başlıklar yukarıdaki karakterle sola yaslı bold olarak yazılmalıdır.**
- **Tüm başlıklar kalın (bold), sola yaslı (girintisiz) ve yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde 12 p “Times New Roman” karakterde yazılmalıdır.**
- **Alt başlıklar varsa 1., 1.1, 1.1.1. şeklinde numaralandırılmalı ve yazının giriş, yöntem, bulgular, sonuç ve kaynaklar şeklinde ana bölümlerine yer verilmelidir.**

7. **Dipnotlar** aynı sayfa altında aşağıdaki formatta verilmelidir. Dipnotlar *Times New Roman* karakterde, 9p büyüklükte olmalıdır.

Örnek 1) Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 241.

Örnek 2) Bige Sükan, “Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa’nın Anadolu’daki Çıkarları ve Ermeniler”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, C. III, Sayı: 9 (Bahar 2003), s.147.

Örnek 3) Ertan, **a.g.e.**, s.243.

Örnek 4) Sükan, **a.g.m.**, s. 150.

Örnek 5) Mümtaz Faik Fenik, “Dünya Harbi Bitti”, **Ulus**, 15 Ağustos 1945, s. 1.

Arka arkaya iki dipnotta aynı eserin aynı sayfası veriliyorsa “Aynı yer” ifadesi kullanılmalıdır.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda:

Örnek 6) Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s. 245.

8. Makalede kullanılan kaynaklar, makale sonunda 11 punto büyüklüğünde, büyük harflerle “**KAYNAKÇA**” listesi olarak yazar soyadına göre alfabetik verilmiş olmalıdır.

Örnek 1) Çapa, Mesut, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. XV, Sayı: 29-30 (Mayıs-Kasım 2002), s. 39-55.

Örnek 2) Turan, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

Kaynakça’ya eklenecek olan eser türleri aşağıdaki sırada ve başlıklar altında düzenlenmelidir:

- Arşivler
- Resmi Yayınlar
- Kitaplar
- Makaleler
- Süreli Yayınlar
- Tezler
- Ansiklopediler ve Sözlükler
- İnternet Kaynakları
- Sözlü Tarih Görüşmeleri

9. Ekler, makalenin sonunda verilmeli ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer almalıdır.

10. Şekiller ve tablolar metin içinde ortalanmış olarak ve sayfa sınırlarını aşmayacak şekilde hazırlanmalı ve renkli olmamalıdır. Gerekğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde metne yerleştirilebilir. Şekiller ve tablolar kendi aralarında bir (1)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalıdır. Şekiller ve tabloların başlıkları kısa ve öz seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harfle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynakları metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekiller, yazılım programlarının çıktıları olarak konmamalı, sonuçlar yazar(lar) tarafından gerekli tablo ya da şekile dönüştürülmelidir.

Yazıların Dergiye Gönderilmesi

Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisine gönderilecek yazılar yazar(lar)ın tanıtıcı bilgilerine yer veren ve yer vermeyen iki farklı yazının aynı elektronik posta ekine eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanmasına karar verilen makaleler üzerinde "Dergi Yayın Kurulu" tarafından esasa yönelik olmamak kaydıyla, küçük düzeltmeler yapılabilir. Makale yukarıda ifade edilen programda kayıt edilerek, son şekli dergi editörü ve editör sekreteri e-posta adreslerine iletilmelidir.

Sunulan yazı öncelikle yayın kurulu tarafından kabul veya red edilir. Kabul edilen yazılar yayın kurulu tarafından belirlenen çift-kör, bağımsız ve önyargısız hakemlik (peer-review) ilkelerine göre en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Son karar dergi yayın kuruludur. Yayın kurulunda derginin inceleme aşaması; 1- Editör sekreter tarafından teknik inceleme, 2- Editör tarafından İnceleme: [reddetmek ya da yayını ilerletme değerlendirmesi], 3- Bölüm editörü / Önlisans Editörler tarafından İnceleme, 4- Yayın Kurulu Toplantısında Değerlendirme [reddetmek ya da yayını ilerletme değerlendirmesi], 5- İki veya daha fazla dış yorumcular tarafından İnceleme, 6- Gerekli ise bir istatistikçi tarafından değerlendirme, 7- Benzerlikleri denetleme, 8- Bölüm Editörü tarafından değerlendirilme, 9- Kopya değerlendirilmesi, 10- Benzerlikleri yeniden denetleme, 11- Proof Hazırlığı, ve 12- Yayınlama aşaması olmak üzere 12 adımdan oluşmaktadır.

Yazı Başvuruları İçin İletişim Adresi

Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye

Editör: Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Telefon: +90 222 239 29 79 /2728
e-posta: mersan@ogu.edu.tr

Editör Yardımcısı: Yrd.Doç.Dr. Mustafa Yahya METİNTAŞ
Telefon: +90 222 239 29 79 /2715
e-posta: mmetintas@hotmail.com

Editör Sekreteri: Zekeriya YILDIRIM
Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye
Tel: +90 222 239 29 79 / 4499
e-posta: zekeriya@ogu.edu.tr

Telefon: 0 222 2293048

Başvuru Kontrol Listesi

Başvuru sürecinde yazarlar başvurularının aşağıdaki listedeki tüm maddelere uyduğunu kontrol etmelidirler, bu rehberde uymayan başvurular yazarlara geri döndürülecektir.

1. Gönderilen yazı daha önceden yayınlanmamış ve yayımlanmak üzere herhangi bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamıştır (Yazar Rehberi'nde detaylı açıklama vermiştir).
2. Gönderi dosyası OpenOffice, Microsoft Word, RTF veya WordPerfect dokümanı dosyası biçimindedir.
3. Burada mevcut başvurular için URL'ler sağlanmıştır.
4. Metin tek satırlı, 10 punto, altı çizilme yerine italik olarak vurgulanmış (geçerli URL adresleri ile) ve tüm şekil, resim ve tablolar sayfa sonu yerine metin içinde uygun noktalara yerleştirilmiştir. Baskı için, resimlerin kaliteli kopyalarını ek dosya olarak gönderiniz. Gönderilen dosyanın boyutu çok fazla olur ise, sistem almayabilir. Böyle durumlarda yazıyı bölüp, diğer bölümleri ek dosya olarak tek, tek gönderebilirsiniz.
5. Buraya eklenen sitil ve bibliyografik gereksinimler Dergi Hakkında kısmındaki Yazar Rehberi'nden görülebilir.
6. Yazınızı hakem değerlendirmesi yapılan bir dergi bölümüne gönderiyor iseniz kör hakemlikten emin olmak için tıklayın. Yardım sayfasındaki önerilere tam olarak uyunuz.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesindeki isimler ve elektronik posta adresleri bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Diğer amaçlar veya başka bir bölüm için kullanılmayacaktır.